

Eerste reden, eerste optreden

K. Schilder

editie E.A. de Boer

bron

K. Schilder, *Eerste reden, eerste optreden* (ed. E.A. de Boer). Uitgeverij Van Wijnen, Franeker
1989

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/schi008eers02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven K. Schilder / E.A. de Boer

Voorwoord

In dit boekje wordt de aandacht gericht op een speciale dag uit het leven van dr. Klaas Schilder. Als een onverwachte en frisse wind was zijn werk door de gereformeerde wereld van het vooroorlogse Nederland gewaaid. Rond zijn persoon ontwikkelde zich tegen het eind van de dertiger jaren een stormfront van kerkelijke spanningen. Door de ontlading in de Vrijmaking van 1944 en tijdens de opluchting van de bevrijding in 1945 zijn de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt ontstaan, waarvan hij de voortrekker was. We gaan nu terug naar die dag waarop deze voorganger, professor Schilder, in het middelpunt stond van een hoogtijdag, een dag van eensgezindheid rond de Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het was de 17e januari 1934, toen hij zijn werk als professor in Kampen begon met het uitspreken van een redevoering. Strikt persoonlijk kan menig mens op een bepaalde dag wijzen, die een keerpunt in zijn leven vormde, achteraf beschouwd. Maar kan één dag in het leven van wie dan ook zoveel betekenen dat die voor anderen interessant is? Dat kan, als het gaat om het werk dat op die dag begonnen werd, werk dat zoveel sporen in kerk en theologie nagelaten heeft. Het is vijfenvijftig jaar geleden dat professor dr. K. Schilder met het uitspreken van zijn eerste rede zijn werk als kerkelijk hoogleraar aanvatte, die taak met z'n bijzondere kansen van invloed op leerlingen en lezers, op theologie en kerk. Een inaugurele rede geeft een start- of een standpunt te zien, een principiële bezinning op een onderdeel van het toegewezen vakgebied of een eerste presentatie van het gekozen werkprogram. Daarom is het belangrijk dat nu voor het eerst Schilders inaugurele rede volledig en herkenbaar wordt uitgegeven.

Dit boekje biedt een tekstuitgave van Schilders eerste rede als hoogleraar, gereconstrueerd en ingelijst. Zelf heeft hij van uitgave afgezien. De tekstfragmenten die ons wel bekend waren liggen verscholen in de aantekeningen die hij achterin bij zijn tweede rede, gehouden in een academische samenkomst, opgenomen heeft. Door de vondst van een aantal pagina's van het oorspronkelijke manuscript kwam de rede vrijwel compleet aan het licht. In 1990 zal herdacht worden dat Klaas Schilder honderd jaar geleden geboren werd. Dan mag de restauratie van een productie van een

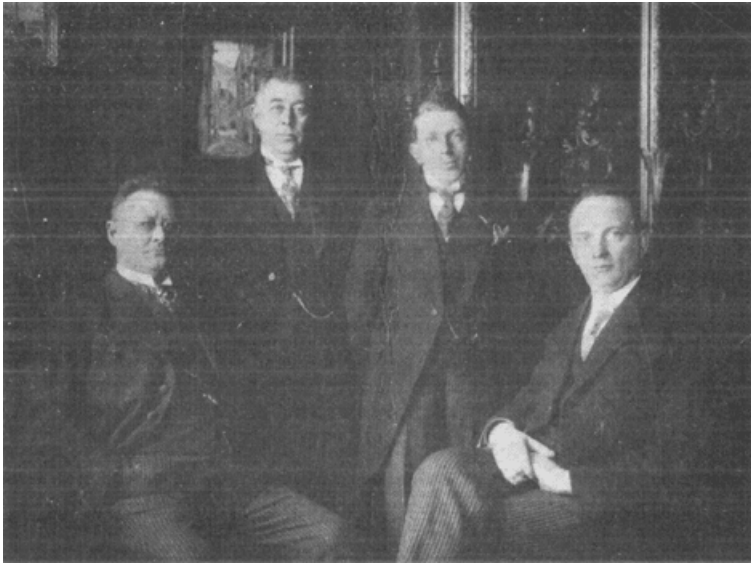
oude meester een facet aan de kennis van zijn werk toevoegen. En zoveel jaren later kan een omlijsting en belichting niet ontbreken. Het eerste hoofdstuk van dit boekje leidt de lezer langs een paar beknopte biografische lijnen naar Schilders start als hoogleraar in de theologie toe. In het tweede hoofdstuk wordt in getuigenverslagen meegelezen om de lezer te verplaatsen naar die dag waarop Klaas Schilder dit deel van zijn levenswerk begon. Het derde hoofdstuk bevat de volledige tekst van de rede, voorzien van aantekeningen. Het is een moeilijke tekst, maar zo was Schilder. Wie zijn werk wil leren lezen, kan in deze openbare les, zijn eerste, publieke college terecht. Hoe stelt hij zich aan het begin van zijn academisch werk aan zijn hoorders van toen en zijn lezers van nu voor? In het vierde en laatste hoofdstuk wordt nagegaan welke aspecten hij bij het begin van zijn taak in kerk en theologie van Nederland voor de aandacht plaatst en welke accenten hij legt. Ook komt het verband met zijn tweede academische rede uit hetzelfde jaar, *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd* in beeld. De keuze van zijn kleuren blijkt van hetzelfde palet te komen. Beginnend bij de eerste, de inaugurele rede komt een tweeluik te voorschijn.

Schilder heeft veel en veelsoortig werk gepubliceerd: preken, meditaties, artikelenbundels, brochures, theologisch populair en wetenschappelijk werk, actueel en fundamenteel¹. Na zijn dood in 1952 werden zijn *Verzamelde werken* in eerste aanzet uitgegeven, negen delen met preken, Schriftoverdenkingen en een trilogie artikelen rondom het thema de kerk². Sindsdien werd van Schilders hand alleen zijn studie *Christus en cultuur* opnieuw uitgegeven en bewerkt³. Ook verscheen rondom het thema van cultuur en algemene genade een documentatie van het debat, dat in 1936 tussen O. Noordmans en K. Schilder in een voordracht, via brieven en in de pers had plaatsgevonden⁴. Een hervonden brief van professor Schilder aan zijn studenten uit de oorlogstijd en de kerkstrijd werd als een 'college Ethiek' uitgegeven en omlijst⁵. Van zijn correspondentie verscheen een eerste, fragmentarische uitgave, die de briefwisseling tussen Schilder en zijn vrouw uit de oorlogsjaren bevat⁶. En daar is het bij gebleven, terwijl van andere grote theologen als zijn tijdgenoten O. Noordmans en K.H. Miskotte de verzamelde werken gestaag vorderen. Dit boekje wil een bijdrage bieden aan de uitgave en studie van Schilders theologie.

Ik dank prof. dr. J. Veenhof te Amsterdam voor het vrijgeven van het hervonden deel van het manuscript. Ook wil ik mijn dank uit-

spreken voor de stimulans van het Werkgezelschap van dogmatici, een tiental dominees van gereformeerde gezindheid, studiosi en promovendi rond de Broederweg, de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen: 'jonge mensen, die nog idealen hebben, en verlangens, neen, niet naar een mooi titeltje of een net visitekaartje, maar naar de eerlijke, volhardende, het leven-nemende in-verband-zetting van *studie en dienst des Woords*' (naar K. Schilder, *Afbouw*, Kampen 1930, 45).

E.A. de Boer, Badhoevedorp

De vier collega's in Rotterdam-Delfshaven. (foto afgestaan door de heer J.L. de Jong te Rotterdam)

Karl Barth en Th.L. Haitjema tijdens Barths eerste bezoek aan Nederland in 1926. (E.Busch, Karl Barths Lebenslauf, p. 173)

Eindnoten:

- 1 Zie de bibliografie van K. Schilder, die kort na zijn dood werd uitgegeven, in *Almanak Fides Quadratum Intellectum 1953*, Kampen 1953, 122-167.
- 2 K. Schilder, *Verzamelde werken. Afdeling I: Preken; afd. II: Schriftoverdenkingen; afd. III: De kerk*, Goes 1956-1967.
- 3 Dr. J. Douma bewerkte de tekst van de 2e druk, die in 1947 verscheen en sindsdien ongewijzigd herdrukt was, en voorzag die van verklarende aantekeningen (5e druk, Franeker 1978).
- 4 G. Puchinger, *Een theologie in discussie. Prof. dr. K. Schilder: profeet - dichter - polemist. Met als bijlage het debat Noordmans - Schilder in 1936*, Kampen 1970.
- 5 *Zien in de toekomst. Een 'college ethiek' van prof. dr. K. Schilder in oorlogstijd en kerkstrijd. Januari 1943*, ter gelegenheid van de 35-jarige herdenking van de Vrijmaking in 1944, met historisch commentaar verzorgd door J. Kamphuis, Groningen 1979.
- 6 *K. Schilder als gevangene en onderduiker. Het leven van K. Schilder tijdens de jaren 1940 en 1942-1944 in het licht van zijn correspondentie met zijn echtgenote, mevr. A.J. Schilder-Walter*, door Dr. W.G. de Vries, Groningen 1977.

Hoofdstuk 1 Een jonge prof

1. Een oude meester

Professor dr. Klaas Schilder werd tijdens zijn leven steeds meer een omstreden figuur. Hij is door velen als leermeester gevolgd, door even zo velen als schoolmeester afgewezen. Om hem in 1934, meer dan een halve eeuw geleden aan de opleiding tot de dienst des Woords van zijn kerken te zien optreden is het nodig dat wij proberen hem te zien zoals hij toen was en werd gezien, niet zoals ieders voorkennis naar hem doet kijken. Wie was deze, toen 43-jarige dominee dat hij op 25 augustus 1933 door de generale synode van de Gereformeerde Kerken bij enkelvoudige kandidaatstelling én met algemene stemmen tot kerkelijk hoogleraar benoemd werd¹? Een zo duidelijke keuze in het beleid voor de Theologische School, de opleiding - naar gehoopt mocht worden - van generaties studenten tot de dienst des Woords, kan nu verrassen. Want vandaag bedenken we dat het dezelfde Schilder was die slechts enkele jaren later in een kerkelijk conflict zou raken dat leidde tot zijn schorsing en afzetting als hoogleraar en als predikant; en tot een breuk in de kerken en de School. De jonge Schilder biedt de kans om opnieuw zijn bijdrage aan kerk en theologie te beluisteren. Zodat een oude meester gezien wordt onder de belichting, die hij zelf bij zijn eerste presentatie koos, toen de waarde van zijn werk nog gelijk getaxeerd werd. Schilder is nog omstreden, want hij was een zeer strijdbaar theoloog. Zijn overtuiging is nooit moeilijk te raden, het vuur altijd voelbaar. Hij moest zich wel uiten, schreef en publiceerde vroeg en veel, voortdurend in gesprek. Zijn literaire gaven komen uit in volle, ver uitgesponnen zinnen, de variatie van zijn citaten, de woorden die hij smeedt aan de hand van de vreemde talen die hij zelf met gemak beheerste. Die taal en de stijl van zijn geschriften kunnen de toegang tot zijn theologische bijdrage hinderen. Hij was al vroeg een meester in de theologie, in het verwerken en ver-

1 W. de Graaf, *Een monument der Afscheiding. De geschiedenis van de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1955, 314.

woorden. Maar zijn taalschat moet de lezer van vandaag op de koop toenemen. Hij is de moeite van het lezen en beluisteren waard. Schilder schreef zoals hij sprak: met kennis van zaken, vol overtuiging en graag gereformeerd.

In het debat ontwikkelde Schilder zich. Aan het slot van een van zijn 'vlugschriften', zoals hij de brochure *Een hoornstoot tegen Assen* noemde, schrijft hij hoe hij met tegenzin aan het schrijven begonnen was. 'Maar onder het schrijven kreeg het onderwerp meer en meer mijn belangstelling, omdat tenslotte al die antithetische opmerkingen weer terugleiden naar het brede veld van thetische opbouw'². Dit persoonlijk proces typeert ook de toonzetting van zijn schrijven, die veelal polemisch genoemd wordt. Met scherpzinnige en onvermoeibare polemieek begeleidde hij personen en zaken in het kerkelijk leven en het theologisch debat. Schilders vurige stijl van schrijven riep vaak heftige reacties op en kwetste mensen. Wat toen blokkades opwierp, hoeft dat nu niet meer te doen. Als emoties vergeten zijn, kan het vuur van de overtuiging vandaag nog gevoeld worden. De oude meester geeft van dichtbij én op afstand veel te zien.

Om de sprong terug naar het jaar 1934 te maken en zo een lijst om zijn inaugurele rede te zetten kiezen we kort twee lijnen uit Schilders leven die parallel lopen. Wie was hij als dominee gedurende de bijna twintig jaar van zijn werk als predikant in de gereformeerde kerken en hoe ontwikkelde zich zijn academisch talent? We gaan die lijnen afzonderlijk na en zien die dan samenkomen in zijn bijdragen aan het theologisch onderwijs dat zijn levenswerk zou worden.

2. Geleerd geloof

De jonge Schilder heeft als predikant van 1914 tot 1933 de gereformeerde kerken van Ambt-Vollenhove, Vlaardingen, Gorinchem, Delft, Oegstgeest en Rotterdam-Delfshaven gediend. Zijn prediking is de voorbereiding geweest tot de door hem uitgegeven Schriftstudies en meditaties. In 1926 begon hij aan de uitgave van een Bijbels dagboek, *Goud, wierook en myrrhe*. In het voorwoord schrijft hij dat hij er blij mee zal zijn 'als dit werk voor elke dag iets geven kan, waarin de bijbel opnieuw wordt aangedron-

2 K. Schilder, *Een hoornstoot tegen Assen (Antwoord op een 'conscientiekreet')*, Kampen 1928, 61.

gen aan verstand en geweten'³. Typerend is zijn poging de stof te ordenen naar het kerkelijk jaar. De christelijke feesten stellen Jezus als de Christus centraal. Ook voor Schilder is Hij in de Schrift centraal en elke dag levend. Het doordenken en schrijven van de preken en meditaties deed hem groeien naar zijn indrukwekkende werk *Christus in zijn lijden*. Een preek voor de serie *Menigerlei genade*⁴, die te lang was uitgevallen en door de uitgever ingekort moest worden, werd de impuls tot het schrijven van dit diepgaande werk. Deze trilogie, die al in 1930 compleet verscheen⁵, getuigt van zijn talent als prediker, auteur en docent voor kerkvolk én theologen. Het is een opvallende combinatie van dogmatische en meditatieve gedachten rond Christus' lijdensweg. Geleerd geloof: misschien laat zich de indruk die zijn werk maakt zo verwoorden.

De jonge dominee Schilder werd ook op andere wijze al snel een bekende figuur. Door middel van de kerkelijke journalistiek is hij uitgegroeid tot een invloedrijk predikant. Sinds in 1920 het nieuwe blad *De Reformatie, weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven* uitgegeven werd, was hij medewerker en vanaf 1924 mederedacteur met V. Hepp, J. Waterink en C. Tazelaar, hoogleraren aan de Vrije Universiteit. Naast zijn eerste meditaties komen populair-wetenschappelijke artikelen te staan, gevolgd door de rubriek 'persschouw' en ook 'kerkelijk leven'. Zo heeft hij zich over allerlei zaken naar kerkvolk en collega's toe in voorlichting en bestrijding kunnen uiten. In 1935 - dus kort na de start van zijn werk als hoogleraar - werd hij de enige redacteur. Sindsdien was *De Reformatie* zijn spreekbuis⁶.

- 3 *Goud, wierook en myrrhe. Bijbelsch dagboek*, Delft 1926-1927, na drie afleveringen opgehouden te verschijnen. Opnieuw afgedrukt in: *Verzamelde werken afd. II. Schriftoverdenkingen I: uit de jaren 1915-1933* (ed. C. Veenhof), Goes 1956, 87-235, 249v.
- 4 Vgl. *Verzamelde werken afd. I. Preken I: uit de jaren 1914-1933* (ed. W.G. de Vries), Goes 1954, p. VII. In dit deel zijn 34 preken van K. Schilder opgenomen, waaronder de door hem zelf uitgegeven preken, die sinds 1920 bijna jaarlijks in de serie *Menigerlei genade* (vanaf jrg. 9) verschenen.
- 5 *Christus in zijn lijden. Overwegingen van het lijdensevangelie I-III*, Kampen 1930; 2e druk 1949 e.v.
- 6 G. Harinck, *De Reformatie als motor van vernieuwingen*, in: *Radix* 14 (1988), 109v.

Dat Schilder als redacteur van *De Reformatie* aangetrokken werd, heeft zijn eigen werk ongetwijfeld gestimuleerd. Zijn brochures en studies uit de eerste jaren⁷, haast jaarlijks verschijnend, spraken in op de brede kerkelijke actualiteit. Zijn gebundelde meditaties en artikelenreeksen wezen een eigen weg in het levensgevoel en de theologische brandpunten van de tijd na de Eerste Wereldoorlog⁸. Lezend en schrijvend heeft zich het talent ontwikkeld van de man, die de Theologische School als kandidaat verlaten had. In de studie voor zijn kerkelijk werk als prediker, journalist en voorlichter is de theoloog en dogmaticus gegroeid. Dat is de tweede lijn, die we naar 1934 toe volgen.

3. Erkend talent

De weidse titel van Schilders inaugurele rede is *Barthiaanse existentie-filosofie contra gereformeerde geloofsgehoortheologie*. Waarom begint hij zijn loopbaan als hoogleraar met een contra, een confrontatie? Voor de beantwoording van deze vraag zijn opnieuw Schilders jonge jaren belangrijk. Hij heeft zich als predikant-theoloog immers jarenlang met de theologische en filosofische gedachtenwereld van met name Karl Barth en de kring van geestverwanten rondom hem beziggehouden. Het was een wereld die gaandeweg meer invloed op Nederland zou uitoefenen, een invloed die Schilder onderging en tegelijk ondervroeg. Om ons enigszins in te leven in die tijd gaan we een aantal biografische feiten langs, die de aard van het contact van Schilder met Barth typeren.

7 Vgl. zijn brochures '*Tegenstrijdigheden in de Bijbel?*' (Zutphen 1919 = *Om Woord en kerk* III, 50-95) en *Kerктаal en leven* (Amsterdam 1923 = *Om Woord en kerk* III, 96-227). Op de verhoudingen tussen de kerken spreekt Schilder in deze, door hem zelf vlugschriften genoemde, brochures in: *Gereformeerd farizeïsme? Zijn de Gereformeerden de Farizeërs van deze tijd?* (Delft 1925), *Dr. A. Kuyper en het 'neo-calvinisme' te Apeldoorn veroordeeld?* (Delft 1925) en *Een hoornstoot tegen Assen? Antwoord op een 'conscientiekreet'* (Kampen 1928).

8 Schriftstudies: *Licht in de rook*, Delft 1923 (2e druk: 1926; 3e: 1951) en *De Openbaring van Johannes en het sociale leven*, Delft 1924 (2e, vermeerderde druk: 1925; 3e: 1951). Verzamelde opstellen: *Bij dichters en schriftgeleerden*, Amsterdam 1927, en *Tusschen 'Ja' en 'Neen'*, Kampen 1929.

Karl Barth - hij werd in 1886 geboren - was een iets oudere tijdgenoot van Schilder. In 1919 schreef deze jonge Zwitserse predikant zijn *Der Römerbrief*, de commentaar op deze zo centrale brief van de apostel Paulus die het begin van een omwenteling in de duitstalige theologische wereld na de Eerste Wereldoorlog markeert. In de herschreven tweede editie drong dit boek in 1922 tot ons land door⁹. In dit werk breekt Barth met de liberale theologie, waarin culturele tevredenheid en Schriftkritiek de ernst van het christelijk geloof hadden afgevlakt. Hij komt op voor - en hier citeren we een weergave van Schilder - de werkelijkheid van 'de uitverkiezing, en van menselijk bederf, en van de gebroken hoogmoed, "opdat geen vlees zou roemen voor God"¹⁰.

Barths werk kreeg in Nederland eerst in de studentenwereld bekendheid en invloed. Zijn eerste bezoek aan ons land zou al in 1925 plaatsvinden om op uitnodiging van de Gereformeerde Studentenbeweging hun congres als gast bij te wonen. Vandaag lijkt het merkwaardig dat dominee Klaas Schilder als een van de sprekers uitgenodigd was. Maar G. Harinck schrijft: 'Voor 1926 kon men de namen van Barth en Schilder in een adem horen noemen'¹¹. In de maanden, die aan dit congres en de verwachte ontmoeting voorafgaan, leest Schilder *Der Römerbrief*¹². Beiden hebben uiteindelijk niet aan het congres kunnen deelnemen¹³. Maar de toegezegde deelname aan het congres en, van Schilders kant, de voorbereiding op de te verwachten ontmoeting zeggen iets over de invloed, die Barth en Schilder gelijktijdig verspreid-

9 De 1e druk verscheen in Bern, de 2e in München. Voor de eerste bekendheid van vooral *Der Römerbrief* en de echo op Barths werk in Nederland zie: M.E. Brinkman, *De theologie van Karl Barth: dynamiet of dynamo voor christelijk handelen*, Baarn 1983.

10 *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd*, Kampen 1934, 30v (= *Verzamelde werken*, afd. III. *De kerk II*, Goes 1962, 30).

11 G. Harinck, *De donderwolk van Oegstgeest. Over K. Schilder en het gereformeerde studentenleven te Leiden*, in: *Woordbestaan. Lustrumbundel van de Vereniging van Gereformeerde Studenten te Leiden 'Franciscus Gomarus'*, z.p. z.j., 16.

12 Schilder gebruikte de 3e druk van *Der Römerbrief* (München 1924). Zijn handexemplaar, gevuld met onderstrepingen, kanttekeningen en verwijzingen, bevindt zich in het Schilder-archief, dat onder beheer van Dr. W.G. de Vries te Zwolle staat.

13 G. Harinck, a.a., 19. Barth moest afzien van deelname, omdat hij inmiddels een benoeming aan de universiteit in Münster aanvaard had, terwijl Schilder vanwege verhuizing naar zijn nieuwe gemeente Oegstgeest de lezing afzegde.

den. Het geestelijk klimaat in het Europa van na de Eerste Wereldoorlog drong hen beiden tot nieuwe, diepgaande bezinning. Schilders dogmatische eersteling *Wat is de hel?* - verschenen in 1919, het jaar van *Der Römerbrief*, maar voordat hij het werk van Karl Barth ontmoette - gaat diep in op de realiteit van het kwaad in deze wereld, Gods wereld¹⁴. Grote belezenheid, een indringende schrijfstijl, kennis van de cultuur en literatuur én eerbied voor God hadden zij gemeen.

En toch was en bleef de afstand tussen Karl Barth en Klaas Schilder groot. Terwijl Barths werk in Nederland doordrong, zijn zowel Schilders analyse van de dialectische theologie als zijn eigen dogmatisch werk bij Barth onbekend gebleven. Maar hoewel een werkelijk gesprek tussen beiden nooit plaatsvond, toch is Schilders bijdrage aan het theologisch debat voor Nederland van grote waarde. Want hij is de ontmoeting van het begin af aangegaan en heeft de invloed van Barth willen keren.

In 1926, het jaar na de verwachte ontmoeting start Schilder in het weekblad *De Reformatie* een reeks artikelen over een term, die in de theologie van de jonge Barth een centrale plaats heeft, de paradox. Deze serie *De paradox in de religie* is indirect, via de Groninger hoogleraar dr. Th.L. Haitjema, tegen Barth gericht. Haitjema had in 1926 een eerste inleiding tot Barths werk voor Nederland geschreven¹⁵. In deze en de daarop volgende studies, zoals *Calvijn en de geloofsparadox*, blijkt dat Schilder zich diepgaand met de publicaties van Barth heeft beziggehouden. De gekozen vorm van polemieek toont aan hoe hij het totale fundament van het barthianisme heeft afgewezen. Hij was niet de enige, die zich vanuit de gereformeerde theologie met Karl Barth bezighield. Maar hij was wel de eerste, die zo fundamenteel Barths werk ondervroeg

14 K. Schilder, *Wat is de hel?*, Vlaardingen 1919. De 2e druk verscheen in Kampen 1920, de 3e in grondige bewerking in 1932.

15 Th.L. Haitjema, *Karl Barth*, Wageningen 1926. Schilders reeks verscheen in: *De Reformatie* (7 (1926-27), 41v, 49v, 57vv, 65v, 73vv) en werd licht bewerkt opgenomen in *Bij dichters en Schriftgeleerden*, Amsterdam 1927, 65-147. Op Haitjema's reactie *De Asser synode en het Schriftgezag* (in: *Onder eigen vaandel* 1 (1926), 279-303) antwoordt Schilder eind 1927 met de reeks in *De Reformatie* (8 (1927-28), 135vv) die onder de titel *Calvijn en de geloofsparadox* in de bundel *Tusschen 'Ja' en 'Nee'* is opgenomen (Kampen 1929, 233-305). Ook andere opstellen in deze bundel getuigen van zijn intense omgang met de invloed van Barths theologie.

en bestreed¹⁶. Toen nog stond hij schouder aan schouder met professoren en leerlingen van de Vrije Universiteit, zoals dr. G.C. Berkouwer¹⁷.

Het is deze confrontatie, bedoeld als voorlichting in eigen land en kerk, geweest die Schilders werkelijke ontmoeting met Barth blijvend verhinderd heeft. Persoonlijk hebben zij elkaar slechts een keer ontmoet¹⁸. Waar Schilder kritisch inzette, is die kritiek slechts indirect tot Barth doorgedrongen. De reeds genoemde Haitjema was een tijd lang Barths informatiebron in en over Nederland¹⁹. Deze hervormde theoloog tekende voor Barth en het buitenland een beeld van de gereformeerde theologie. Het was het beeld van het zogenaamde 'Hollands neo-calvinisme', een negatieve typering die de concentratie op kerk en belijdenis en de aandacht voor christelijke cultuur als een versmalling van het reformatorisch erfgoed schetst²⁰. Door die bril heeft Barth de Hollander Klaas Schilder hooguit in de schaduw van de hem sympathieke, veelal hervormde theologen als O. Noordmans en K.H. Miskotte zien staan.

16 M.E. Brinkman, a.w., 17v. schetst de eerste reacties vanaf Barths *Der Römerbrief*, van o.a. dr. F.W. Grosheide en dr. V. Hepp.

17 G.C. Berkouwer promoveerde in 1932 aan de Vrije Universiteit op het proefschrift *Geloof en openbaring in de nieuwere Duitse theologie* (Utrecht 1932). Enkele jaren later schreef hij zijn eerste inleiding, het kritische werk *Karl Barth* (Kampen 1936). Na de oorlog zou Berkouwer gaandeweg meer begrip voor Barths theologie tonen, vgl. zijn *De triomf der genade in de theologie van Karl Barth* (Kampen 1954).

18 Deze ontmoeting vond in 1927 plaats in Oegstgeest, waar Schilder predikant was, ten huize van prof. dr. A. Eekhof, kerkhistoricus te Leiden, vgl. G. Puchinger, *Ontmoetingen met theologen*, Zutphen 1980, 258v.

19 Barth noemde Th.L. Haitjema na zijn eerste bezoek aan Nederland in 1926 'die wichtigste Vertreter unserer "Belange" in Nordholland', vgl. E. Busch, *Karl Barths Lebenslauf. Nach seinen Briefen und autobiografischen Texten*, München 1975, 184.

20 Deze beeldvorming naar Duitsland toe begint Haitjema in zijn bijdrage voor *Zwischen den Zeiten*, oorspronkelijk een lezing aan de universiteit in Bonn: *Abraham Kuyper und die Theologie des holländischen Neocalvinismus* (jrg. 9 (1931), 331-354). Later beschrijft hij vanuit zijn visie *De strijd van het Nederlandsche Nieuw-Calvinisme tegen de theologie van Barth* (Wageningen z.j.), een brochure die als bijdrage aan het eerste Festschrift voor Barth geschreven was (*Theologische Aufsätze. Karl Barth zum 50. Geburtstag*, München 1936).

Maar Schilder is niet in Nederland gebleven. Evenmin heeft hij zijn theologisch werk tot binnenlandse voorlichting beperkt willen houden. In 1930 zette hij zich tot promotiestudie en ging daartoe studeren aan de universiteit van Erlangen²¹. Hij koos voor een promotie aan de filosofische faculteit. In het buitenland, in het brongebied van de dialectische theologie is hij door middel van zijn promotie en dissertatie in het Duits het gesprek op wetenschappelijk niveau aangegaan. Het zijn de artikelen uit de jaren 1926 tot 1929 geweest, die het zijn promotor, Prof. Dr. E. Herrigel, gemakkelijk maakten een thema voor de dissertatie voor te stellen²². *Zum Problem des Paradoxons in Philosophie und Theologie der Gegenwart* werd de werktitel²³. Zo is na drie jaar werken in Duitsland en Delfshaven zijn academisch proefschrift klaargekomen: *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'*²⁴. Het is de confrontatie met de theologische en filosofische achtergronden van de kring rond Karl Barth die Schilders wetenschappelijke vorming stimuleerde en zijn academische entree bepaalde.

- 21 Het was ondermeer prof. dr. A. Noordzij - tot 1936 hoogleraar in Utrecht en ooit Schilders leraar aan het Kamper gymnasium - die de dominee stimuleerde een proefschrift te gaan schrijven. In 1939 brengt hij in een brief aan Schilder zijn herinneringen hem, zijn leerling, de dominee en dan professor, in gedachten: 'Ik ontmoette hem in Utrecht op het Vreeburg en zei tegen hem: moet dat nu nog langer zo voortgaan? Schei uit met dat gedraaf naar rechts en naar links. Leer nu eens "vires contrahere in unum" [de krachten op een punt gericht te bundelen, EAdB] en doe dat goed. De dominee heeft naar raad geluisterd en is doctor theologiae geworden', in: W.G. de Vries, *K. Schilder als gevangene en onderduiker*, Groningen 1977, 151.
- 22 Vgl. Schilders brief aan C. Veenhof uit Erlangen in: *Gedenkt uw voorgangers*, 14.
- 23 De uiteindelijke titel luidt *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'. Mit besonderer Berücksichtigung Calvins und des nachkierkegaardschen 'Paradoxon'*, Kampen 1933. In het Schilderarchief bevinden zich twee dikke en een dunner grootboek met aantekeningen en literatuur voor de dissertatie in Schilders haast onleesbare handschrift. De werktitel staat op het schutblad van wat het eerste deel van de aantekeningen moet zijn. Dik onderstreept en van uitroeptekens voorzien staat bovenaan: *10 mei 1930!!!*. Toen was Schilder net in Erlangen aangekomen en met zijn promotiestudie begonnen.
- 24 Schilder liet Barth een exemplaar van zijn dissertatie toezenden en schreef op 15 mei 1933 Barth een brief, waarin hij het te verwachten boek aankondigde. Barth heeft nooit op de ontvangst gereageerd en *Zur Begriffsgeschichte* waarschijnlijk nauwelijks gelezen. De schaarse brieven die Barth en Schilder elkaar schreven zijn rond het verhaal van hun beider contacten als bijlage bij mijn doctoraalscriptie verzameld, *Paradox en perspicuitas. De confrontatie van K. Schilder met de theologie van K. Barth in de leer van de openbaring (1926-1934)* (Theologische Hogeschool, Broederweg 15, Kampen 1982).

Achterin zijn dissertatie schreef Schilder zijn curriculum vitae, de persoonlijke presentatie, waarin hij zich voorstelt aan zijn lezers. Zo vermeldt hij achterin zijn duitstalige proefschrift alle plaatsen waar hij sinds 1914 predikant geweest is. Hij laat de toevoeging van 'den Gereformeerde Kerken' onvertaald. Ook al promoveert hij in Erlangen, zijn boek verschijnt bij de gereformeerde uitgeverij J.H. Kok in Kampen. In zijn presentatie kijkt Schilder naar die twee kanten. De Nederlandse predikant komt de academischkerkelijke wereld van Duitsland binnen en wil daar gelezen worden om wat hij in de actualiteit van kerk en theologie te zeggen heeft.

Maar evenzeer wenst Schilder zich Nederlandse lezers. Zo breed mogelijk presenteert hij zich. In een opvallend complete lijst staan zijn boeken opgesomd, zijn gebundelde artikelen, brochures, en zelfs gedrukte preken. Vanuit zijn kerkelijk werk presenteert doctor Klaas Schilder zich. Zijn talent werd erkend. Zijn werk vanuit de pastorie, dat bekroond was met zijn academisch proefschrift, had hem zoveel bekendheid en vertrouwen gegeven dat hij aan de opleiding tot de dienst des Woords van zijn kerken geroepen werd. Een jonge prof, een 'professional' was hij. Zo werd hij geroepen tot het werk, dat zijn intense belangstelling had, het onderwijs en onderzoek in de gereformeerde theologie.

Met zijn inauguratie als hoogleraar in 1934 startte Schilder zijn eigen werkprogram. De dogmatiek, ethiek en theologische encyclopedie doceerde hij ononderbroken, het inleidingsvak Christelijke religie, de symboliek, geschiedenis van de wijsbegeerte en logica korte of langere periodes. De analyse van en confrontatie met de theologie van Barth krijgt dan voornamelijk een plaats in dit onderwijs aan zijn studenten. Van daaruit dringt het - als een steeds aanwezige onderstroom, die af en toe aan de oppervlakte komt - in zijn publicaties door. Wanneer Barth in 1935 te Utrecht een collegecyclus over het Apostolicum houdt, last professor Schilder voor zijn studenten een reeks colleges in, waarin

hij stap voor stap deze synopsis van Barths dogmatiek bespreekt²⁵.

Uiteindelijk heeft Schilder geen dogmatiek in systematische presentatie nagelaten, zoals zijn directe voorgangers ieder op eigen wijze deden. H. Bavinck schreef zijn blijvend beroemde *Gereformeerde dogmatiek* in vier delen, A.G. Honig het makkelijk toegankelijke *Handboek van de gereformeerde dogmatiek*. Na jaren voorbereiding koos Schilder voor een andere vorm, die van een Catechismusverklaring. Heeft hij met de *Heidelbergse Catechismus* - het breed opgezette werk, dat zijn levenswerk bedoelde te zijn - zijn antwoord op Karl Barths *Kirchliche Dogmatik* tastbaar willen maken? Want werkelijk 'kerkelijk' is de dogmatiek naar Schilders vaste overtuiging alleen in vrijwillige aansluiting aan de oude en toch zo actuele belijdenissen van de kerk. Ook daarmee zet Schilder in bij zijn eerste optreden als hoogleraar.

4. Gereformeerde wetenschap

Als oudleerling van Kampen treedt Schilder in 1934, middenin de lopende cursus aan. De dominee en theologisch kandidaat werd doctor en professor. Hij heeft al vroeger nagedacht over de theologie als een zaak van de kerk en van wetenschap. De Theologische School is een opleiding tot de dienst des Woords en als zodanig gericht op de praktijk van het predikantswerk in de kerken. Zo moet de School kwaliteit hebben. Maar in dat alles gaat het tegelijk om de gereformeerde theologie. Ook op het wetenschappelijk karakter van de opleiding richten zijn idealen zich. Zijn kerkelijk en academisch ideaal komt in twee bijdragen naar voren, die beiden stammen uit de tijd voor zijn professoraat.

De Theologische School als opleiding tot de praktijk van het werk in de gereformeerde kerken staat op de achtergrond van Schilders opstel uit 1927 *Over theorie en praktijk in de predikantsopleiding*²⁶. In deze bijdrage presenteert Schilder, daartoe uitgeno-

25 Vgl. *Dictaat 'CREDO'. Behandeling der 12 artikelen in verband met 'Credo' van Karl Barth*. Het Kamper studentencorps Fides Quaerit Intellectum geeft deze colleges in gestencilde vorm in 1936 uit. Het dictaat beleefde vijf drukken. Een complete bibliografie en waardering van Schilders talrijke colleges en 'dictaten' is in voorbereiding.

26 *Over theorie en praktijk in de predikantsopleiding*, in: *Jaarboek voor het Protestantisch Theologisch Onderwijs*, Groningen - Den Haag 1927, 15-36.

digd, zijn gedachten rondom de structuur van het theologisch onderwijs aan de theologische faculteiten in Nederland. De probleemstelling is hoe wetenschappelijke theologie en opleiding tot praktisch kerkelijk werk in evenwicht te brengen zijn. Voor lezers die niet direct tot de kerken rond de Theologische School of de Vrije Universiteit behoren schetst Schilder kort hoe de theologische vakken zijns inziens het best te doceren en te doseren zijn, welke vakken vooral en hoeveel van elk in de opleiding aan de orde moeten komen. Hij spreekt in op de situatie aan de universiteiten, waarin de theologie als faculteit voor godsdienstwetenschap is gedacht.

In de visie van theologie als godsdienstwetenschap ziet hij geen samenhang tussen de verschillende theologische vakken, omdat ontbreekt wat Schilder noemt 'een thetisch-kritisch geloofsbeginzel, dat *eigen* wetenschap zoekt op te bouwen'²⁷. Dat verheldert hij door in zijn betoog God in zijn openbaring voorop te stellen. 'Het gaat hier om een *levensbeginzel*. Een beginzel dat niet slechts vordert dat de christelijke religie een betere plaats in de studiegang krijgje dan die van in wezen gelijkwaardige met elke andere religie, dat zélf niet met de bestudering van de christelijke *religie* tevreden is; doch *God*, de geopenbaarde God als object der theologische wetenschap wil erkend zien; en dat voorts elk studievak wil subordoneren aan dit grote object'²⁸. Schilder laat zien dat de Bijbel als Woord van God een openbaringsgeschiedenis te zien geeft. En daarom vraagt hij rechtstreeks aan universitair Nederland: 'waar is de godgeleerdheid, waar is de bijbel, waar is de openbaring, waar de lijn, waar heilige geschiedenis?'²⁹ De dogmatiek en hermeneutiek moeten opnieuw een centrale plaats krijgen. Dan wordt de student in de theologie voorbereid op zijn werk als dienaar van het Woord³⁰.

27 A.a., 30.

28 A.a., 27.

29 A.a., 33.

30 Naast deze fundamentele gedachten over de logica van de theologische faculteit geeft Schilder ook aanwijzingen voor de praktische vorming. Naast de 'luister'-colleges zijn naar zijn inzicht ook werkcolleges nodig, want psychologie, homiletiek en catechetiek zijn belangrijk. Daarnaast besluit hij door met instemming, en zeker ook met het oog op Kampen, een klacht van een professor aan te halen: 'Er zijn geen assistentsplaatsen, die veelbelovende studenten in de gelegenheid stellen nog een tijd lang te werken in wetenschappelijke richting, hun promotie te voltooien en de hoogleraar terzijde te staan' (a.a., 36).

Schilders kerkelijk én academisch ideaal spreekt ook, maar dan op eigen kerk en School gericht, in zijn brochure *Afbouw. Een woord inzake de praktische erkenning van het promotierecht der Theologische School te Kampen* uit 1930. Kan een theologische opleiding die vanuit de kerken opgezet en op haar gericht is door middel van promoties een complete, wetenschappelijke vorming bieden? Die vraag beheerste al lange tijd het debat in de kerken rond de Theologische School. Kan een kerkelijke opleiding gelijkgesteld worden met een faculteit, zoals die binnen een universiteit een plaats heeft? Onbevangen trad in dat moeizame debat ook dominee Schilder in gesprek met de tegenstanders. Vurig pleitte hij in deze brochure voor het wetenschappelijk recht om ook aan de Theologische School promoveren mogelijk te maken door een kerkelijke erkenning van dat recht. 'Juist waar beginsel-studie is, waar een gereformeerde wetenschap wacht op nog nauwelijks aangeraakte gebieden, juist daar is een systematisch opbouwen van een reeks van dissertaties een machtige arbeid, die heel het onderwijs ten goede komt en die haar werk voor de volgende jaren en eeuwen stuwen kan'³¹. Sindsdien is hijzelf naar het buitenland gegaan om met de doctorstitel thuis te komen³². Met die vorming en deze idealen voor de gereformeerde theologie treedt hij op aan de Theologische School, een jonge prof.

31 *Afbouw*, Kampen 1930, 34.

32 In deze brochure is de verwevenheid van kerkelijke en persoonlijke belangstelling te zien. Was Schilder met dit vlugschrift in Delfshaven begonnen, hij heeft het in Erlangen, waar hij in hetzelfde jaar zijn promotiestudie begonnen was, afgemaakt: 'ik heb het eerste deel van dit geschrift thuis geschreven, maar het tweede buitenshuis...' (*Afbouw*, 75). Ook klinkt hier door dat hij zelf niet tot overeenstemming met Dr. V. Hepp, dogmaticus aan de VU, voor een promotie had kunnen komen. Degenen, die voor promotie naar de gereformeerde Vrije Universiteit verwijzen, hoort hij zeggen tegen de leerlingen van Kampen: 'ze kunnen elders terecht. Ik antwoord: dat is *niet altijd zo*' (p. 45). Vgl. J. Wesseling, *Enige herinneringen aan K. Schilders studietijd in Erlangen (Duitsland)*, in: *De Reformatie* 62 (1986-87), 638.

Hoofdstuk 2 Van kansel naar kathedraal

1. Op naar Kampen

Op vrijdag 25 augustus 1933, dus binnen zes maanden na zijn eervolle promotie¹, werd dr. Klaas Schilder door de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland tot hoogleraar in de dogmatiek en aanverwante vakken benoemd in de vacature die door het aangevraagde emeritaat van prof. dr. A.G. Honig zou ontstaan. Deze benoeming vond plaats bij enkelvoudige kandidaatstelling en met algemene stemmen. Tegelijk met hem werd dr. G.M. den Hartogh benoemd tot opvolger van prof. dr. H. Bouwman, de hoogleraar in de kerkgeschiedenis en het kerkrecht, die kort tevoren overleden was.

Bij de installatie in hun ambt op 17 januari 1934 spreekt ds. P. Bos, voorzitter van het college van curatoren, Schilder en Den Hartogh toe. Hij zegt:

‘Er is oorzaak van blijdschap en dank, wanneer wij denken aan de goede geest en de grote eensgezindheid, die er bij deze benoeming hebben geheerst. Dat is wel anders geweest, toen de zaak der benoeming aan deze School beroering in ons kerkelijk leven veroorzaakte. Dank betaamt ons nu des te meer, nu de Heere ons zo rijk heeft gezegend. Een bloeitijd is voor de School aangebroken. Met grote eendracht, zonder wanklank heeft de Gen. Synode gehandeld en alzo is in de Kerken met vreugde van deze benoeming kennis genomen².

- 1 Op 3 maart 1933 was ds. Klaas Schilder na een promotiestudie, die hij in 1930 begonnen was, aan de filosofische faculteit van de Friedrich-Alexander Universiteit in Erlangen bij prof. dr. E. Herrigel gepromoveerd, en wel summa cum laude. Zijn proefschrift *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'*, met als ondertitel *Mit besonderer Berücksichtigung Calvins und des nach-kierkegaardschen 'Paradoxon'*, verscheen bij uitgeverij Kok in Kampen.
- 2 Verslag in: *De Standaard* van woensdag 17 januari 1934.

De Kamper Courant roept voor ons de sfeer op aan de vooravond van deze bijzondere dag in het leven van de Gereformeerde Kerken en haar School, de dag waarop ook dominee Schilder zijn taak als professor op zich neemt.

De Openbare Leeszaal 'is er opnieuw op bedacht geweest om wederzijds belangstelling te tonen nu morgen een voorname instelling als de Theologische School is de plechtigheid zal hebben van het afscheid van een hooggeleerde, en in de middag de intree der twee nieuwbenoemde professoren. In de leeszaal op een drietal tafels is uitgesteld een heel bijzondere verzameling van wat betrekking heeft op de School en op de Afscheiding, waaruit zij is voortgekomen'³.

Op eigen wijze betrekken de studenten de Kamper bevolking bij de komende feestelijke dag. 'Het studentencorps zet vanavond de grote dag in. Met een fakkeloptocht, waarbij de afscheid nemende, waarbij de twee nieuw-benoemde professoren een serenade zullen ontvangen. Te zeven uur opstelling bij en vertrek van het gebouw aan de Oudestraat'. Wat het stadsblad aankondigt wordt in *De Bazuin* - de krant die van de Theologische School uitgaat - kleurrijk verslagen.

'Om half acht nadert de lichtstoet, die zich voor het schoolgebouw heeft opgesteld. Vrolijk klinkt de muziek op; een deinende heining van mensen gaat er aan vooraf en overal langs de weg staan de scharen gerijd. De tocht door de lange Oudestraat - bijna zolang als de stad zelf - wordt onderbroken bij het stadhuis. De straten, die erheen leiden, zijn door de politie afgezet. De Nieuwe Toren carilloneert; de zilveren klanken zingen het corpslied van Fides, het Io Vivat en tal van andere liederen uit de studentenzangbundel boven over de stad'.

Studententradities nemen een belangrijke plaats in op zulke dagen en in deze stad. En de bevolking doet mee.

'Op het stadhuis wordt de Senaat door B. en W. van Kampen ontvangen. Dan gaat 't weer verder noordwaarts. De politie heeft de handen vol om de weg vrij te houden. Achter de muziek het Senaatsrijtuig, de paarden bepluimd, dan het wijnrode vaandel met de gouden letters; daarop volgt de lange rij van fakkeldragende studenten, voorzover mogelijk met hun verloofden. De flambouwen waaieren breed uit. Hier en daar, op een tochthoek - en zo zijn

3 *Kamper Courant* jrg. 99, no. 10049 van dinsdag 16-1-1934.

er velen in Kampen - valt een dolspeelse wind op de stoet neer. Hij rukt flarden van de rafelige vlammen af, blaast ze dartel de lucht in, maar dooft ze ook spoedig uit, voor ze kwaad kunnen aanrichten. De Kamper jeugd schreeuwt ten onrechte "brand", en wandelt onbevreesd door de sliertende rookslingers heer⁴.

Zo trekt de stoet langs de huizen van de hoogleraren. De Kerstvakantie is die dag voorbij, het werk van het nieuwe jaar begint feestelijk.

Ook de volgende morgen, de dag van de installatie, wordt zo verslagen dat de stemming van de aanwezigen doorklinkt. 'Winter in Kampen; als overal guur, maar hier altijd een tikje erger. Zwart vloeit de bewogen rivier onder een zwarte lucht, waaruit een kille regen neersiepelt'. *De Rotterdammer* meldt ons: 'Voor deze plechtigheid bestond grote belangstelling zowel in als buiten Kampen. Uit alle delen des lands waren de vrienden der School naar Kampen gekomen en de lokaaltrein van Zwolle naar Kampen was overvol. Het ruime bedehuis aan de Burgwal was geheel gevuld⁵. Zo begint de dag, waarop prof. Honig het rectoraat van de Theologische School overdraagt en daarmee ook zijn ambt neerlegt, terwijl dr. K. Schilder en dr. G.M. den Hartogh hun ambt aanvaardden. *De Bazuin* schrijft:

'We zijn op historisch terrein, hier in de Burgwalkerk. Zo geschiedde het ook bij vorige installaties. Ook wat de tijd aangaat, wijken we niet af van de lijn der historie. In 't hartje van de winter in de maand januari maken we de reis naar Kampen. Zo was 't ook in 1882 en in 1913. Dat tegelijk meer dan één hoogleraar hier hun intrede doen, is evenmin een afwijking van de oude lijn. In 1882 zelfs drie hoogleraren tegelijk; daarna samen de Professoren Bouwman en Honig; ook de Professoren Hoekstra en Ridderbos. Zo ook nu dr. Schilder en dr. den Hartogh. Mogelijk is dit iets nieuws te noemen, dat thans de Hoogleraren in vol ornaat, deftig in toga in ons midden zijn verschenen. Wat wij niet anders dan van harte kunnen toejuichen, in overeenstemming met hun waardigheid en taak aan de Theologische School, die een Hogeschool is, waar de vor-

4 *De Bazuin* jrg. 82, no. 3 van vrijdag 19-1-1934.

5 *De Rotterdammer* jrg. 31, no. 9388 van donderdag 18-1-1934.

ming en de opleiding plaats heeft van a.s. dienaren des Woords en mitsdien de zelfstandige beoefening der theologische wetenschap. Wetenschappelijke mannen, daartoe in staat, heeft God ons gegeven. In hen, die tot nu toe hier werkzaam waren. Ook in deze nieuw benoemde hoogleraren met wier promotie én te Erlangen én in Amsterdam wij beiden nog hartelijk gelukwensen’.

2. De ambtsaanvaarding

Woensdag 17 januari 1934 is de dag, waarop eerst professor Honig afscheid neemt als hoogleraar. Aan het einde van de morgenvergadering vindt dan de installatie van de twee nieuwe professoren plaats.

‘Dat gij daartoe verwaardigd zijt, stemt u tot dank’, zo spreekt ds. J. Bos hen toe, ‘omdat het uw begeerte is als dienstknechten des Heren werkzaam te zijn aan de komst van Gods Koninkrijk. Ook omdat de theologische wetenschap te beoefenen uw beider liefde heeft, en het voor u, Hooggeleerde Schilder, de vervulling van uw hartewens is, Gods gedachten na te speuren in Zijn rijke Openbaring en anderen in te prenten, en voor te houden’⁶.

Na het spreken van hun ‘ja’-woord en de bekrachtiging daarvan door ondertekening van het formulier wordt de morgenvergadering gesloten met het zingen van Ps. 134:3 ‘te precies 12 uur’. Om twee uur 's middags begint dr. Klaas Schilder zijn taak als hoogleraar in de dogmatologische vakken aan de Theologische School in Kampen met een publieke, academische rede, die als titel heeft: *Barthiaanse existentie-filosofie contra Gereformeerde geloofsgehoor-theologie*.

De krantenverslagen geven een impressie van de indruk, die Schilders rede maakte. In *De Reformatie* schrijven J. Waterink en C. Tazelaar, toen nog zijn mederedacteuren:

‘Het was Prof. Schilder op z'n best. Scherpzinnig. veel belezen, uitermate gevat; met vele punten van lichtende genialiteit, met enige zinnen van beklemmende duisterheid (maar dat ligt aan het feit, dat wij, hoorders, 't niet zo gauw konden volgen). Het was Prof. Schilder, al zijn vaktermen bekend veronderstellende, handelend over de zwaarste problemen van de hedendaagse wijsgerige theo-

6 In: *De Bazuin* jrg. 82, no. 3 van vrijdag 19-1-1934.

logische vraagstellingen, boeiend intussen zijn collega's en zijn curatoren, maar ook zijn studenten en zijn eerbare toehoorders en toehoorderessen. Immers zij allen tezamen beleefden, elk op hunne wijze, de warme liefde voor en de trouwe strijdvaardigheid in het belang van de Gereformeerde belijdenis, welke allen die daar waren aanhangen met heel hun ziel'⁷.

En *De Standaard* schrijft: 'Onder grote stilte werd het woord van Prof. Schilder beluisterd'⁸. *De Rotterdammer* zegt het nog sterker: 'het massieve woord'.

Een opvallend feit rond deze rede, de inauguratie, is dat de tekst in z'n geheel niet als eerste presentatie door Schilder uitgegeven is. De dagbladen die deze hoogtijdag in het kerkelijk leven verslaan hebben in dat opzicht wel verwachtingen gewekt. In *De Bazuin*, het officiële orgaan van de Theologische School in Kampen, wordt een 'beknopte samenvatting' van de twee inaugurele redes gepresenteerd. Ter verklaring staat erbij: 'Bovendien werden de oraties niet uitgesproken zoals ze binnenkort uitvoeriger zullen verschijnen. Tengevolge van het feit, dat op deze dag zoveel redevoeringen, grotere en kleinere, moesten samenvallen, en dat dus de sprekers slechts een betrekkelijk korte tijd⁹ kon worden toegestaan, is besloten, dat de rede van prof. Schilder, gelijk eveneens die van prof. Den Hartogh, niet in deze beknopte vorm, maar straks in uitgebreide vorm zullen worden ter perse gelegd als afzonderlijke studies'¹⁰. Precies zo staat het ook te lezen in *De Rotterdammer* en *De Wachter*.

Deze drie verslagen zijn identiek, maar alleen die in *De Bazuin* en *De Wachter* zijn ondertekend door J.D. Boerkoel. Deze was in

7 *De Reformatie* 14 (1933-34), 122.

8 *De Standaard*, 18 januari 1934, p. 4.

9 De curatoren hadden besloten 'dat de drie Hoogleraren op die dag dus elk niet langer dan ongeveer één uur spreken' (zo weergegeven in: *Acta van het College van Hoogleraren aan de Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, ad 20 november 1933). *De Kamper Courant* geeft de lange zit van talrijke korte en drie lange redes zo weer: 'Maar ook zo verbaasde het niet dat nog te vijf uur op die miezerige Woensdagavond de dag daagde. En te half tien precies was men begonnen...'. Schilders rede heeft bijna anderhalf uur geduurd, van 14.05-15.30 uur.

10 *De Bazuin* 82 (1934), nr. 3 (19 januari 1934).

1934 predikant van de gereformeerde kerk te Watergraafsmeer¹¹. Hij was een studievriend, zelfs een jaargenoot van Schilder. Beschikte hij over informatie, mogelijk van Schilder zelf, dat het concrete plan bestond de rede te publiceren? In ieder geval leefden sindsdien de belangstellenden in de verwachting dat de inaugurele oratie in uitgewerkte vorm zou worden uitgegeven. Waarom heeft Schilder de uitgesproken tekst dan toch niet in druk uitgegeven?

Achteraf kan dit betreurd worden, omdat de eerste rede van een nieuwe professor doorgaans een werkprogramma biedt of minstens een positiebepaling als startpunt. De titel doet dat ook voor de ambtsaanvaarding van Klaas Schilder vermoeden. Deze vraag klemmt juist bij hem, die voor zijn benoeming en eerste publieke optreden als hoogleraar al zoveel gepubliceerd had. Ook spoedig na deze eerste rede verschijnen kleinere en grotere werken, zoals in hetzelfde jaar zijn eerstvolgende academische rede, die ter herdenking van het eeuwfeest van de Afscheiding. Toch is de inhoud van wat hij als startpunt van zijn kerkelijk hoogleraarschap heeft uitgesproken niet verloren gegaan.

3. De mondelinge overlevering

Hier blijkt de mondelinge traditie voor het schrijven van de recente kerkgeschiedenis belangrijk te zijn. Bij navraag blijken allerlei verhalen rond Schilders inauguratie te bestaan. Maar de mondelinge berichten rondom zijn eerste optreden als hoogleraar moeten nog tot een beeld geweven worden. Een van deze verhalen is dat Schilder zijn eigen rede niet in druk zou hebben willen uitgeven, omdat zijn collega G.M. den Hartogh de zijne ook niet van plan was te publiceren. Deze had op dezelfde dag zijn ambt aanvaard met een rede over *De grondslag van het kerkrecht*. Deze inaugurele rede zou publicatie, naar Den Hartoghs gevoel, niet waard zijn. En Schilder wilde dat niet publiek accentueren door de zijne wél uit te geven. Later heeft Den Hartogh zijn rede wel,

11 Plaatselijk collega in die jaren is G.C. Berkouwer. In een gesprek vertelde prof. Berkouwer mij zich te herinneren, dat Boerkoel getraind was in het schrijven van verslagen van kerkelijke bijeenkomsten en dat ook dit verslag van zijn hand is.

zij het met een iets afgezwakte titel, uitgegeven¹². Zou de drukte van het eerste half jaar voor een beginnend professor niet mede een reden geweest zijn waarom Schilder van uitgave van zijn inaugurele oratie als studie in uitgewerkte vorm heeft afgezien? Want bij de voor te bereiden colleges kwam de rede die hij in juni 1934 ter gelegenheid van de aanstaande herdenking van 100 jaar Afscheiding aan de Theologische School zou houden.

Een ander bericht vult de contouren van het beeld aan. Juist in de heruitgave van deze tweede academische rede, die Schilder onder de titel *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd* in hetzelfde jaar uitgaf, kon J. Kamphuis deze aantekening maken: 'In de noten 150 t.m. 178 (¹³) geeft de auteur goeddeels coupures uit zijn inaugurele oratie, gehouden op 17 jan. 1934 onder de titel "Barthiaanse existentie-filosofie contra Gereformeerde geloofsgehoor-theologie". Deze mededeling is afkomstig van prof. C. Veenhof¹⁴. Diens zoon, dr. J. Veenhof, deelde mij uit zijn herinneringen mee, dat zijn vader bij Schilder op bezoek kwam, toen deze juist bezig was het manuscript van zijn eerste rede te verknippen en te verwerken in het manuscript van zijn rede ter herdenking van de Afscheiding, die voor de druk moest worden klaargemaakt. C. Veenhof, die al jaren in nauwe vriendschap met Schilder stond, heeft de restanten van het manuscript toen meegenomen. In het voorwoord bij de uitgave van *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd* schrijft Schilder zelf, dat hij de rede laat afdrukken zoals hij die heeft uitgesproken. Hij voegt daaraan toe: 'Slechts heb ik hier en daar een enkele opmerking aan het gesproken woord toegevoegd, en voorts in de noten nog een en ander opgenomen, dat mij de vermelding waard leek'¹⁵. Deze korte mededeling van Schilder

12 Vgl. het artikel *Enige opmerkingen over de grondslag van het kerkrecht*, in: *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 41 (1940), 204-224. De heer A.A.W. Bolland legde het contact met G.A. den Hartogh, zoon van de hoogleraar, die bevestigde dat dit artikel de tekst van de inaugurele rede van zijn vader vormt.

13 Dit moet wel zijn: noot 176. In de heruitgave van Schilders werk *Verzamelde werken. Afd. III: De kerk* zijn nogal wat drukfouten ingeslopen.

14 K. Schilder, *Verzamelde werken, afd. III, De kerk II* (ed. J. Kamphuis), Goes 1962, 60 noot (voortaan geciteerd als: *De kerk II*).

15 A.w., 7.

wordt ingekleurd door de herinnering van C. Veenhof. Juist in de noten heeft Schilder materiaal opgenomen, dat niet direct bij het thema van de Afscheidingsrede aansluit, maar er wel mee in verband staat. Door het knip- en plakwerk verdween een groot deel van het manuscript van Schilders eerste professorale rede. De overgebleven pagina's manuscript zijn in het archief van C. Veenhof bewaard gebleven¹⁶.

4. Het manuscript

Een manuscript van de hand van K. Schilder! Nee, geen compleet exemplaar van zijn eerste rede is bewaard gebleven. Het verhaal van C. Veenhof over het knip- en plakwerk bij het persklaarmaken van de Afscheidingsrede liet die verwachting ook niet toe. Dit materiaal is na het drukken van de Afscheidingsrede waarschijnlijk vernietigd. Maar de resterende pagina's manuscript zijn wel bewaard gebleven. Dat manuscript omvat vijf pagina's, die samen het begin en het einde van de inaugurele rede vormen. Naar Schilders eigen paginanummering zijn het de bladzijden 1, 2, 19, 20 en 21. De bladzijden 3 tot en met 18 ontbreken dus. De tekst van de rede is met een schrijfmachine geschreven en later met talrijke handgeschreven aantekeningen gecorrigeerd en aangevuld. Een aardige bijzonderheid is dat Schilder als schrijfpapier de blanco achterzijde van een set gecorrigeerde drukproeven van zijn dissertatie gebruikte. Deze gewoonte van een man met een mengeling van zuinigheid en slordigheid heeft hij door de jaren heen gehouden. In het Schilderarchief zijn aantekeningen van zijn hand te vinden op het meest vreemdsoortige papier, zoals op de achterzijde van reclaimedrukwerk, een overlijdensaankondiging en opengescheurde enveloppen.

Vijf pagina's manuscript is niet veel. Maar deze bladen vormen wel de inleiding en het persoonlijk slotwoord van Schilders eerste presentatie als beginnend professor. En het zijn deze bladen, die de vraag oproepen: hoe verliep het betoog op de ontbrekende pagina's, hoe heeft de hele rede er uitgezien? Hoe behoren de fragmenten, die in het notenmateriaal van de Afscheidingsrede bewaard bleven, te worden gerangschikt?

16 Prof. dr. J. Veenhof te Amsterdam was zo vriendelijk mij de resterende pagina's van dit manuscript uit het archief van zijn vader ter publicatie af te staan.

5. De persverslaggeving

Om de tekst, die tussen de gevonden bladen manuscript past, te kunnen reconstrueren is het noodzakelijk het redebeleid te kennen. Hiervoor kunnen als leidraad dienen de verslagen zoals zij die Schilders inauguratie bijwoonden die gaven. Die verslaggeving is in sommige bladen zeer uitvoerig.

Van de zeven bladen die aandacht besteden aan de plechtigheden rond de Theologische School op 17 januari 1934 geven alleen *De Bazuin*, *De Standaard*, *De Wachter* en *De Rotterdammer* een inhoudelijk overzicht van Schilders inaugurele oratie, omlijst door de andere redevoeringen. *De Heraut* en de *Kamper Courant* geven alleen zijn inleiding weer¹⁷. Opvallend is echter, dat de vier uitvoerige verslagen in veel passages identiek zijn. Twee ervan, die in *De Bazuin* en *De Wachter* zijn, zoals we al signaleerden, ondertekend door J.D. Boerkoel. De verschillen die tussen deze twee verslagen bestaan betreffen niet meer dan de sfeertekening van de dag ter inleiding. Volledige overeenstemming is er in de verslaggeving van de hele plechtigheid, met name van de oraties van K. Schilder en G.M. den Hartogh en in de vermelding van te verwachten publicatie¹⁸. De vier bladen hebben niet allemaal alle grote en kleine redevoeringen opgenomen¹⁹. Toch is er opvallende overeenstemming tussen deze vier, ook al is het verslag in *De*

17 *De Reformatie* (jrg. 14 (1933-34), 122) geeft alleen een impressie van de feestdag in de vorm van gelukwensen.

18 Ook de weergave van de rede van A.G. Honig, *Van Comrie tot De Cock of: het credo der Afscheiding* (uitgave: Kampen 1934) is in *De Bazuin*, *De Wachter* en *De Standaard* identiek.

19 *De Bazuin* en *De Wachter*, die identiek zijn in hun verslaggeving, bieden het meest complete beeld (3 pagina's). Na een tekening van de sfeer en de fakkeloptocht op dinsdagavond volgt het verslag van de morgenvergadering: de openingsrede van de president-curator ds. P. Bos, de oratie van prof. dr. A.G. Honig, de fata academica door Honig als aftredend rector, de afscheidstoespraak door de nieuwe rector prof. dr. J. Ridderbos en namens de studenten door de praetor van FQI dhr. J. Blokland, de toespraak tot de nieuwe hoogleraren door ds. Bos en de installatie van dr. K. Schilder en dr. G.M. den Hartogh. Het verslag van het middagedeelte omvat de inauguratie van Schilder en Den Hartogh, de vermelding van te verwachten publicatie en het slotwoord door ds. Bos. *De Standaard* heeft een iets andere volgorde, omdat de publicatie over twee dagen verspreid is, maar mist alleen de vermelding van publicatie van de oraties. Het verslag in *De Rotterdammer* is korter en concentreert zich, behalve de toespraak van student J. Blokland, op het middagedeelte.

Standaard het kortste en dat in *De Rotterdammer* weer iets langer dan de andere twee. Alleen de twee volledig identieke verslagen van *De Bazuin* en *De Wachter* zijn ondertekend door J.D. Boerkoel. *De Rotterdammer* meldt dat haar verslag 'van onze eigen correspondent' is. Gezien de overeenstemming tussen *De Standaard* en *De Rotterdammer* enerzijds²⁰ en tussen *De Standaard* en de verslagen van Boerkoel anderzijds is het waarschijnlijk dat alle vier verslagen, met de onderling kleine verschillen, van dezelfde hand zijn.

Het zal niet eenvoudig geweest zijn de redevoeringen van de hoogleraren Honig, Schilder en Den Hartogh al horend samen te vatten. Vooral in de rede van Schilder moet de hoofdlijn van het betoog moeilijk exact te volgen zijn geweest. Het lijkt waarschijnlijk dat aan de verslaggeving een excerpt van de hand van Schilder ten grondslag moet liggen. Het verslag verraadt zijn stijl. De toch al niet eenvoudige opbouw en taal van zijn inaugurele rede weerspiegelt zich in de lange zinnen van het verslag. Een excerpt van Schilders hand is temeer waarschijnlijk, omdat ook de inleiding, zoals de *Kamper Courant* die in duidelijk eigen verslaggeving weergeeft²¹, in woordgebruik sterk overeenkomt met de andere verslagen en de tekst van het manuscript. De waarschijnlijkheid van excerpten, bij wijze van perscommuniqué door de Hogeschool uitgegeven, is groter dan die van een exacte verslaggeving door een of meer kundige journalisten.

Naast de persverslagen is er nog een mogelijke bron waaruit het redebeleid van Schilders inaugurele oratie kan worden afgeleid. Bij de hervatting van de colleges, die door het overlijden van professor Schilder in 1952 onderbroken waren, heeft de toenmalige rector prof. P. Deddens een herdenkingsrede gehouden²². Daarin

20 Beide verslagen beginnen te noteren welke aanwezige personen zijn opgevallen met functie, naam, initialen en woonplaats. Deze opsomming is identiek en moet dus van een hand zijn.

21 *Kamper Courant*, jrg. 99, no. 10050 van 19-1-1934. Dit verslag is alleen breed in de weergave van het afscheid van prof. Honig. 'Om een welverdiend bewijs van persoonlijke belangstelling te geven hebben wij het afscheid meegemaakt van prof. Honig, die dit jaar zeventig gaat worden'.

22 P. Deddens, *Gedachteniswoord bij de hervatting der colleges, uitgesproken door de Rector in de Aula der Theologische Hogeschool op Maandag 31 Maart 1952*, in: *Gedenkt uw voorgangeren. In memoriam Prof. Dr. K. Schilder 19 december 1890 - 23 maart 1952*, Goes 1952, 72.

schetste hij het levenswerk van zijn gestorven collega. Deze toespraak bevat een weergave van de hoofdlijn van Schilders inaugurele rede. Hoe kon hij het redebeleid weergeven, zonder een uitgave van de complete oratie tot zijn beschikking te hebben? Deddens heeft gebruikgemaakt van het verslag uit *De Bazuin*²³. Dat maakt zijn weergave tot een secundaire bron. Maar dat Deddens gebruik maakte van een krantenverslag bewijst wel welke waarde hij eraan toekende. Of hij geweten heeft dat het verslag gebaseerd is op een excerpt van Schilders hand, is niet te achterhalen. Dat hij, vriend en collega, wist, dat ook de noten in de Afscheidingsrede teruggingen op de inaugurele, mag aangenomen worden²⁴. Het redebeleid van Schilders eerste oratie staat vast.

6. De reconstructie

De drie bronnen die ter reconstructie van Schilders eerste rede als professor ter beschikking staan zijn dus 1. de vijf pagina's van het manuscript, die de inzet en het persoonlijk slotwoord bevatten, 2. de fragmenten in het notenmateriaal van de Afscheidingsrede, die een groot deel van de hoofdinhoud van de inaugurele vormen en 3. het verslag uit de pers, waaraan een excerpt van Schilders hand ten grondslag moet liggen. Wanneer wij nu de coupures, die in de noten van de Afscheidingsrede zijn opgenomen, naast de hoofdlijn van Schilders betoog leggen, zoals de pers die weergeeft, blijkt dat hij bij het opnemen van de tekstfragmenten in de uitgave van

23 Zo deelde diens zoon P. Deddens, gereformeerd predikant te Wageningen, mij mee uit zijn herinneringen rondom het overlijden van Schilder en de voorbereiding van de herdenkingstoespraak door zijn vader.

24 P. Deddens (1891-1958) was al met hem bevriend in de jaren waarin hij predikant te Rijswijk (1923-1934) was en Schilder in Delft stond (1921-1925). Na de Vrijmaking werd hij samen met Klaas Schilder tot hoogleraar benoemd aan de Theologische Hogeschool (Broederweg) te Kampen en doceerde de ecclesiologische vakken. In de *Almanak Fides Quadrat Intellectum* schreef hij na Schilders overlijden *Prof. Schilder als vriend* (Kampen 1953, 62-72).

zijn Afscheidingsrede de volgorde van zijn eerste rede heeft aangehouden²⁵.

De hoofdlijn, zoals de persverslagen die geven, is als volgt. Na de titel *Barthiaanse existentie-filosofie contra Gereformeerde geloofsgehoor-theologie* volgt eerst een gedeelte over de machteloosheid van de dialectische theologie tegenover filosofische invloed, hoewel men daar vrij van wil blijven. Deze onmacht wordt geïllustreerd aan de hand van het conflict tussen Karl Barth en Friedrich Gogarten²⁶. Daarna volgt het tweede deel van de rede over het barthiaanse existentiebegrip, waarin hij Kierkegaard contra Hegel bespreekt en Barths aansluiting bij de eerste²⁷. Het derde deel handelt tegenover dit existentiebegrip over het 'geloofsgehoor', zoals de gereformeerde theologie daarover spreekt²⁸. Deze volgorde betekent dat de titel van de oratie een duidelijke, voor de hoorders herkenbare samenvatting moest geven, een thema waaraan Schilder zich systematisch houdt.

Een enkele keer klinkt de spreekstijl in deze fragmenten door, die het oorspronkelijk karakter van de aantekening verraad. In de laatste voetnoot van de Afscheidingsrede, die een fragment van de inaugurele rede is, begint²⁹ de tekst zo: 'Wij herinneren nog eenmaal aan het feit, dat *Zwischen den Zeiten* gestrand is op de

- 25 Opvallend is hoe Schilder bij het invoegen van zijn tekst in het notenmateriaal van de Afscheidingsrede verbanden legt. Hij leidt het derde deel van zijn inauguratie, nu als aantekening opgenomen, als volgt in: 'Blijvende bij het in de voorafgaande noten besproken thema, wijzen we op dat éne punt, dat in de dagen der Afscheiding zozeer de aandacht had: de verdorvenheid des mensen, de wedergeboorte, de mogelijkheid van ontvangst der genade' (noot 162, in: *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding' ook voor onze tijd*, Kampen 1934, 72 = *De kerk II*, 67). De noten bieden de lezer een aparte verhandeling!
- 26 Dit eerste deel is terug te vinden in de drie pagina's lange noot 153, in: *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd*, Kampen 1934, 64-67 (= *De kerk II*, 60-63).
- 27 Dit tweede deel wordt gevormd door het materiaal van noot 159, die meer dan vier pagina's druk vult, in: a.w., 67-72 (= *De kerk II*, 63-67).
- 28 Het derde, afsluitende deel staat in de noten 162 en 174, samen drieëneenhalve pagina tekst, in: a.w., 72-74 (= *De kerk II*, 67-69).
- 29 De eerste zin van noot 174 verwijst naar de pas in 1934 verschenen bundel *De openbaring der verborgenheid* (Baarn) en hecht het betreffende fragment uit de inaugurele oratie vast aan de tekst van de Afscheidingsrede.

moeilijke kwestie van de verhouding van theologie en anthropologie'. Zo was Schilder zijn eerste rede immers begonnen³⁰, zo horen we hem in de eerste bladzijden van het manuscript spreken. Tegen het einde krijgt het de toon van een peroratie, een hoogtepunt, die zo begint: 'Want de vrede wordt hier verkregen door de solutie van: het primaat, *niet* ener -logie, *óók niet* der *theologie*, doch van het actueel gelovig *belijden* en belijdend *geloven* der in klaarblijkelijkheid gegeven openbaring'³¹. Deze herkenbare spreekstijl toont, samen met het verhaal van zijn knip- en plakwerk aan, dat Schilder in de tekst van deze rede weinig of niets veranderd heeft, toen hij de uitgesproken tekst opborg in aantekeningen³².

Nee, Schilder heeft zelf - om wat voor redenen dan ook - zijn inaugurele rede niet in een herkenbare presentatie uitgegeven. Toch zijn er genoeg elementen, die het oorspronkelijke plan van uitgave onthullen en uitgave nu rechtvaardigen. In de eerste plaats laten de verwijzingen naar geciteerde bronnen, die Schilder in de coupures bij de Afscheidingsrede opnam, enige voorbereiding op publicatie zien. Vervolgens heeft hij de eerstvolgende gelegenheid, de uitgave van zijn tweede academische rede, gebruikt om het belangrijkste materiaal van zijn inauguratie uit te geven. Hoewel dit nu niet als zodanig herkenbaar is, was dat in 1934 wel duidelijk. Tenslotte hechtte Schilder wel zoveel belang aan het materiaal van zijn eerste professorale rede dat hij het onder de aandacht van zijn studenten hield. In de leesstof die voor het tentamen dogmatiek aan de Theologische School aanbevolen werd liet hij door de jaren van zijn professoraat heen juist het derde deel van zijn Afscheidingsrede opnemen, het dogmatische deel

30 Mijns inziens is noot 174 de laatste, die een fragment van de inauguratie vormt. Het materiaal van noot 175 gaat in op de geschiedenisopvatting van Barth c.s. en hoort bij het eigen karakter van de Afscheidingsrede.

31 A.w., 74 (= *De kerk II*, 69).

32 Het is niet mogelijk precies vast te stellen voor hoeveel procent de reconstructie zich dekt met Schilders oorspronkelijke manuscript. Wel is het aantal regels per pagina op de 18 ontbrekende pagina's van het manuscript te schatten, maar niet de hoeveelheid handgeschreven aanvullingen of doorhalingen. Het is vooral Schilders werkwijze bij het persklaar maken van de Afscheidingsrede én de stijl van de coupures die voldoende zekerheid geven. Op een fragment na, dat we aan de verslaggeving in de pers ontleen en dat het slot van het derde deel van de rede vormde, lijkt Schilders inaugurele oratie compleet.

waaraan hij zijn inaugurele rede gekoppeld had³³. Zo is zijn eerste oratie bekend gebleven. Nu die gereconstrueerd en in herkenbare vorm uitgegeven kon worden is professor Schilder opnieuw te horen, zoals hij zich aan vakgenoten en kerkmensen voorstelde als hoogleraar aan de Theologische School van de Gereformeerde Kerken te Kampen.

7. Een luisteroefening

De impressies, die verschillende hoorders in de pers gaven, lieten al iets voelen van de moeilijkheidsgraad van Schilders inauguratie. Ook de al bekende tekstcoupures uit de noten van de Afscheidingsrede lieten zich moeilijk lezen. Vooral de eenheid van het betoog, dat de fragmenten verbindt en verheldert, komt in de vorm van voetnoten niet aan het licht. Ook nu de tekst als complete redevoering in 'his master's voice' te lezen en bestuderen is, zal een luisteroefening niet overbodig zijn. Dat hier het verslag, zoals de vier genoemde bladen dat van deze rede gaven, nu wordt afgedrukt heeft een aantal redenen. In de eerste plaats kan de lezer in de hoofdlijn van het verslag de reconstructie verifiëren. Verder blijft dit verslag, vermoedelijk een excerpt van Schilders hand, een goede samenvatting. En tenslotte kan lezing van het verslag een voorbereiding vormen op het betoog, de stijl en het taalgebruik van professor Schilder³⁴.

'Prof. dr. K. Schilder begon zijn rede met de opmerking, dat drie feiten 't jaar van zijn optreden min of meer bepaalden: het eeuwfeest der Afscheiding, het 80-jarig bestaan der Theol. School en het beëindigen van *Zwischen den Zeiten*. Deze enkele feiten demonstrenen reeds de totaal veranderde theologische "Lage", met name inzake het brandende vraagstuk der dogmatische *prolegomena*. Getrouw aan de traditie der Theologische School zal spreker slechts kunnen zijn, indien hij, deze drie historische data in rekening brengend, óók tracht de dogmatiek in verbinding

33 Zie de literatuurlijsten in de *Almanak van het studentencorps Fides Quaerit Intellectum* van 1935-1940 en van *Fides Quadrat Intellectum* van 1946-1952.

34 We kiezen het verslag uit *De Standaard* dat het kortste is. Om toch een compleet beeld van de verslaggeving te geven wordt in noten de meerdere tekst gegeven, zoals de andere drie bladen hebben. De nummering (I, II, III) van de hoofddelen is ter verduidelijking aangebracht.

te zetten met de actuele vragen van de tijd. Eén daarvan is Sprekers onderwerp: *Barthiaansche existentie-filosofie contra gereformeerde geloofsgehoor-theologie*.

I.

De machteloosheid der z.g. dialectische theologie in het overigens begeerde zich-vrijwaren tegen filosofische overheersing, demonstreert zich, aldus spreker, pijnlijk in het conflict, dat *Zwischen den Zeiten* zijn eind deed vinden. Met name de kwestie van de verhouding tusschen theologie en antropologie deed Gogarten en Barth, en anderen, uiteengaan.

In de tussen die twee gevoerde strijd klinkt het wederzijdse verwijt van verraad aan de oorspronkelijke openbaringstheologie, van het bezwijken voor de zonden van het Griekse en het idealistische, humanistische denken.

Van Gogartens zijde werd Barth een opereren met het vorm-inhoud- en ook met het subject-object-schema verweten, met name ook in het probleem van het existentie-begrip³⁵. Barth daarentegen waarschuwt tegen te haastige triumfkreten van wie het Griekse denken te boven willen komen, isoleert zich, onder gelijke verwijten, als hijzelf aanhoren moest, van zijn vroegere vrienden, en gaat intussen verder met het uitwerken van zijn onderscheiding van de "Gott für uns" en de "Gott in uns", op zodanige wijze, dat nog steeds de vragen, die Gogarten Barth stelde schijnen gewettigd te zijn³⁶.

II.

Dit alles tekent de situatie. Trouwens, de hier aan de dag tredende verwarring blijkt symptomatisch, als men de existentiegedachte verder nagaat. Zich beperkende tot de meer "barthiaanse" existentie-gedachte, betoogt Spr. in zijn tweede deel, dat nog geen enkel existentiebegrip "einheitlich" opgebouwd is in deze kring. Reeds dit doet de vraag rijzen, of Dr. Haitjema recht zag, toen hij meende een verbintenis te zien tussen het oudprotestantse Schriftdogma en het existentiële openbaringsbegrip der jong-Zwitserse theologie. Want dit laatste blijkt feitelijk, als

35 *De Rotterdammer* vervolgt hier: '...een zonde bleef dit voor Gogarten, ook al werd de gehate apriori-constructie bij Barth vervangen door een analyse aposteriori. Het streedt volgens Gogarten met de oorspronkelijke opvattingen, beiderzijds, over het openbaringsfactum, de existentiële mens en de niet-kontinue relatie van God en mens'.

36 De andere bladen vervolgen: '...wijl Barths concept in dezen inderdaad inbreuk schijnt te maken op de eerste constructies van de actuele Openbarings-"Akt"'.

men spreekt van “*het*” begrip, fictief, als men maar nagaat hoe verward de probleemstelling is.

Voordat spr. dan ook zijn rede beëindigt met de stelling, dat “het” hierbedoelde openbaringsbegrip *niet* valt te verbinden met het oude protestantisme, bespreekt hij eerst in dit 2e deel kortelijk de hier bedoelde existentie-gedachte³⁷.

III.

In het derde deel wijst spreker tegenover dit existentiebegrip op de Gereformeerde theologie met haar constructie van het “geloofsgehoor”. *Dit* is Bijbels, past slechts in het raam ener afwijzing van de paradox in de bekende zin des woords, en wordt bepaald door de *wedergeboorte*, zoals die als nova creatio, en deze dan weer als restitutio, zonder bijgedachten aan een instorting van een nieuwe “substantie”, wordt gekend in de Canones Dordraceni, die ook hier blijken de problemen van onze tijd vóór te zijn en die in elk geval weer interesse verdienen, temeer nu velen zich na het verdwijnen van *Zwischen den Zeiten* misschien gemakkelijker zullen laten vinden voor een vernieuwde uiteenzetting van dit begrip in confrontatie met contemporaine meningen. Een en ander wordt nader gedemonstreerd. Ook de kwestie van verhouding anthropologie-theologie, of filosofie-theologie, hangt ten nauwste samen met de afwijzing van het existentiebegrip, en de uitwerking van het begrip van het “geloofsgehoor” in gereformeerde trant. De oplossing van het vraagstuk van deze verhouding zal ook nu weer wijzen in de richting ener vrije universiteit’.

37 De andere bladen vervolgen: ‘Na gewezen te hebben op Kierkegaards tegen Hegel gerichte existentie-constructies, merkt spreker op, dat ook onder wie zich min of meer aan Kierkegaard oriënteren de existentie-begrippen haast evenveel zijn als de existenties van de denkers zelf. Ook de barthiaanse opvatting weet zich onder hen niet zelfstandig en innerlijk één te handhaven, of te presenteren. Tegenover Kierkegaard begaat Barth de fout van verlegging van het existentiebegrip uit een filosofisch in een theologisch gedachtenschema, een onnauwkeurigheid, die juist Barth om zijn eigenaardige opvatting van theologie inderdaad ten laste komt. Eveneens heeft hij inzake de kwestie der antropologie (prae- en postambula fidei) zijn oorspronkelijke existentie-concept evenmin als zijn latere kunnen handhaven. Zijn zelfafgrenzing tegen Brunner, Bultmann e.a. helpt hem niet uit het net der inconsequentie. Ook inzake de methode is er een aarzelen tussen phaenomenologisch en existentiëel denken, later een dooreenvloeiën van methoden. Zo zijn er meer dingen, waarop een immanente critiek, wil ze, afkomen kan: de kwestie der ervarbaarheid van het woord Gods, van het object der theologie, de geschiedenis, het begrip tijd, enz.’.

Hoofdstuk 3 De inaugurele rede*

Hoogeerzame heren curatoren van de 'Theologische School der Gereformeerde Kerken in Nederland',

Hooggeleerde heren hoogleraren,

Zeergeleerde heer lector,

Zeergeleerde heren doctoren in de onderscheidene wetenschappen,

Weleerwaarde heren bedienaren des Woords,

Weledele heren studenten,

en voorts gij allen, die van wat naam of rang ook, deze plechtigheid met uw tegenwoordigheid vereert,

Zeer geachte hoorders,

Voor een nederlandse gereformeerde theoloog wordt het jaar 1934, wat het binnenland betreft, onwillekeurig bepaald door het eeuwfeest der kerkelijke Afscheiding in Nederland en door het 80-jarig bestaan der Theologische School; en wat het buitenland betreft, door het staken van de periodiek *Zwischen*

* Hier wordt de volledige tekst van Schilders eerste academische redevoering integraal gepubliceerd, zoals die uit het voorradige materiaal gereconstrueerd kon worden. De overgang van de pagina's van het manuscript wordt met het paginanummer, bijvoorbeeld /2/, aangegeven. Slechts hier en daar moest een enkele verbindende zin worden toegevoegd. Waar dat het geval is wordt dit met haken [...] aangegeven. Omdat deze uitgave de eerste volledige is, werd afgezien van vereenvoudiging van de tekst. Wel is de spelling en de soms zeer overvloedige interpunctie gemoderniseerd. De voetnoten die na het nummer van een asterisk (*) zijn voorzien zijn van Schilder zelf; eventuele toevoegingen daaraan beginnen op een nieuwe regel. De overige aantekeningen zijn bedoeld om nader te documenteren en verdere informatie over de in de tekst genoemde personen te geven of gebruikte termen te verklaren.

-1-

Voor een redactionele
 performantie van
 theologie betrekking
 heeft wordt het
 jaar 1934 het
 Land van Nederland betrefte,
 aanvullend bij
 bepaald door

Hooggeezame Heeren Curatoren van de "Theologische
 School der Gerof. Kerken in Nederland",
 Hooggeleerde Heeren Hoogleraren,
 Geergeleerde Heer Lector,
 Geergeleerde Heeren Doctoren in de onderscheidene
 wetenschappen,
 Weleerwaarde Heeren Bedienaren des Woords,
 Weledele Heeren Studenten,
 en voorts zij allen, die van wat naam of rang
 ook, deze plechtigheid met uw tegenwoordigheid ver-
 cert,
 zeer geachte hoorders,

Nu in het jaar van het Eeuwfeest der ~~KERKEN~~ kerkelijke
 Afscheiding in Nederland, en ^{door} het 80-jarig bestaan der
 Theologische School ^F door de wettige roeping van Gods gemeente,
 en mitsdien van God zelf, ~~in~~ mijn hand te leggen heb aan het
 werk van Helenius de Cook, Bavinok, en Honig, ~~KERKEN~~ dringt
 zich onwillekeurig bij U en mij de vergelijking op tusachen
 de positie, die de docent der dogmatiek te Kampen ten aanzien
 van de theologische Umwelt innam ^{in de periode van} ~~in~~ de oprichting dezer School
 en ^{aan} de consolidatie van het werk der Afscheiding, ^{in 1854} en die, welke
 hij thans heeft in het jaar 1934.
 De verschillen zijn wel markant.

In 1834-'54 kon zich de dogmaticus tenstonds op zijn loef
 werpen, en besommerde zich ⁱⁿ ~~weinig~~ of niets om de prolegomena van
 zijn vak. In 1934 staan wij voor het feit, dat ^{door} duizenden als
 profet ontvangen is ^{een} ~~de~~ man, die in 1927 ^{de} ~~de~~ Prolegomena van zijn
 dogmatiek gaf, evenwel om ze in 1932 terug te nemen, en te vervan-
 gen door het eerste ^{deel} ~~van~~ ^{van} ~~de~~ nieuwe prolegomena, en wie is
 er, die zich daarover nog ook maar even verëndert? In 1834-'54
 port de dogmaticus zich nog in verzoeking brengen--of liever:
 houden--door de verzekering, dat de theologie regina scientiarum
 is, en dat ze dit is, nu ja, omdat ze ^{zijn} ~~zijn~~ ^{tractaten} ~~tractaten~~ uitgeven kan. In
 1934 evenwel wordt niet alleen van alle zijden, ook van den kant
 zijner int^{im} ~~bestreden~~, ^{de} ~~de~~ theologie regina zou zijn, maar
 wordt het hem ook bij den dag duidelijker, dat feitelijk de
 eenige, die nog met volhardendheid om dezen titel der theologie
 een tijdslang strijden bleef, zulks deed op een ^{van den} ~~van den~~ ^{oorspronkelijken} ~~oorspronkelijken~~ ^{grond} ~~grond~~.
 Immers om de theologie als ^{THEologie} ~~THEologie~~ te handhaven, werd ze door
 Barth, dien we hier op het oog hebben, als theOLOGIE feitelijk
 in strijd, welke uchi gittend word in helpeit, dat ~~wordt~~ ~~lang~~ ~~hier~~ ~~1834~~

Fijn
 wat het
 Duitsland
 betrefte,
 door het
 Staking van
 de
 plechtigheid
 -
 des
 den Biter.
 Na ik
 I de
 prolegomena
 der
 dogmatiek
 haa
 de
 regina
 de
 te
 vrag
 of ad
 inleide,
 graces
 te
 vermind

Eerste pagina van het manuscript van de inaugurele rede. (Archief C. Veenhof, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) van de Vrije Universiteit)

*den Zeiten*¹. Nu ik door de wettige roeping van Gods gemeente, en mitsdien van God zelf, mijn hand te leggen heb aan het werk van Helenius de Cock, Bavinck en Honig, dringt zich onwillekeurig bij u en mij de vergelijking op tussen de positie, die de docent der dogmatiek te Kampen ten aanzien van de theologische Umwelt innam in de periode van de oprichting dezer School en dus van de consolidatie van het werk der Afscheiding in 1854, en die, welke hij thans heeft in het jaar 1934.

De verschillen zijn wel markant.

In 1834-'54 kon zich de dogmaticus aanstonds op zijn 'loci' werpen en bekommerde hij zich ambtshalve weinig of niets om de prolegomena van zijn vak². In 1934 staan wij voor het feit, dat de prolegomena der dogmatiek haar legomena dreigen te verdringen of ad calendae graecas³ te verschuiven, een situatie, welke reeds getekend wordt in het feit, dat reeds lang vòòr 1927 door duizenden als profeet ontvangen is een man, die in 1927 de eerste prolegomena van zijn dogmatiek gaf⁴, evenwel om ze in 1932 terug te nemen en te vervangen door het eerste deel van geheel nieuwe prolegomena - Karl Barth⁵ -; en wie is er, die zich daar-

- 1 Het blad *Zwischen den Zeiten* (voortaan: ZdZ) werd in augustus 1922 door Barth, E. Thurneysen en Fr. Gogarten opgericht als spreekbuis van de dialectische beweging. Door een conflict met Gogarten over de houding van de kerk tegenover de overheid trok Barth zich in oktober 1933 uit de redactie terug en hield het blad zo op te bestaan. Vgl. E. Busch, *Karl Barths Lebenslauf nach seinen Briefen und autobiografischen Texte*, München 1975, 158v., 242v.
- 2 De 'loci' zijn de *hoofdstukken*, waarin de klassieke gereformeerde dogmatiek systematisch de geloofsleer uiteenzet (de leer van de openbaring, van God, van de schepping, etc.). 'Prolegomena' zijn de *voorvragen* van de dogmatiek, zoals de vraag naar de mogelijkheid van de mens om God te kennen en naar de verhouding tussen theologie en filosofie. Daarvan is de term 'legomena' (de dingen, die gezegd moeten worden) afgeleid: de *inhoud* van de geloofsleer.
- 3 Ad calendae graecas (lat.): tot sint-juttemis.
- 4 Karl Barth, *Die christliche Dogmatik im Entwurf*, Bd. 1: *Die Lehre vom Worte Gottes. Prolegomena zur christlichen Dogmatik*, München 1927 (voortaan geciteerd als: CD). Met de woorden 'als profeet' doelt Schilder op de enorme invloed van de *Römerbrief*, het werk waardoor Barth bekend werd.
- 5 Karl Barth, *Die kirchliche Dogmatik*, Bd. 11 *Die Lehre vom Wort Gottes. Prolegomena zur kirchlichen Dogmatik*, München 1932 (voortaan geciteerd als: KD). Schilder schreef in *De Reformatie* een recensie van dit deel, jrg. 13 (1932-1933), 82, 90v. In zijn exemplaar heeft Schilder voorin een reclameblaadje van de uitgever geplakt, waarin Barths nieuwe opzet van zijn dogmatiek geschetst wordt.

over ook maar even verwondert? In 1834-'54 hoort de dogmaticus zich nog in verzoeking brengen - of liever: houden - door de onder gelovigen vrijwel algemene verzekering, dat de theologie regina scientiarum⁶ is, en dat ze dit is, nu ja, vooral omdat ze zijn tractaten uitgeven kan. In 1934 evenwel wordt niet alleen van alle zijden, ook van de kant zijner intimi, de bewering bestreden, volgens welke de theologie regina zou zijn, maar wordt het hem ook bij de dag duidelijker, dat feitelijk de enige, die nog met volhardendheid om deze titel der theologie een tijdlang strijden bleef, - Karl Barth - zulks deed op een voor de confessionele dogmaticus onaannemelijke grond. Immers om de theologie als THEO-logie te handhaven, werd ze door Barth, die we hier op het oog hebben, als theoLOGIE feitelijk /2/ losgemaakt van elke andere -logie⁷; en hiermee werd eigenlijk de eretitel van daareven het radicaalst prijsgegeven door wie er het langst voor streed; want een onderscheiding is onmogelijk, waar *scheiding* intrad, een koningschap dus onmogelijk in isolement. En voorts krijgt in 1934 de dogmaticus het benauwende gevoel, dat juist hij misschien wel het langst van alle collega's-theologen wordt geëxamineerd op het stuk der kennis van de tractaten speciaal van de niet-theologen, voornamelijk de filosofen⁸. Ja, hij weet soms niet goed meer, of hij zijn dogmatische collega's theoloog-filosoof, dan wel filosooftheoloog moet noemen; soms bekruipt hem de verzoeking, of overmeestert hem de z.i. legitieme begeerte, die collega's-dogmatici maar kortweg filosoof te noemen. Filosofen van professie trouwens hoort hij van hun katheders de grondlijnen trekken door *zijn* prolegomena; is hij eenmaal daardoor heen, dan zal men hem, komen er althans inmiddels geen nieuwe filosofen met

6 Regina scientiarum (lat.): de koningin der wetenschappen. De theologie, wil deze uitdrukking zeggen, is niet in de rij van de wetenschappen te plaatsen, maar staat erboven.

7 Met het woordspel rondom 'theo-logie' (God-geleerdheid) wordt de vraag behandeld hoe wetenschappelijk, hoe zeker de dogmatiek kan zijn. Zie KD I1, 10v. Vgl. ook K. Schilder, *Verzamelde werken III. De kerk II*, Goes 1962, 29 (voortaan: *De kerk II*).

8 In de vorm van en met de titel 'tractaten' werden vroeger filosofische kwesties beschreven. Opnieuw gaat het Schilder dus om de verhouding tussen de voorvragen en de inhoud van de dogmatiek.

allernieuwste prolegomena, zijn plaatsje, *zijn* plaatsje in de hof der wetenschappen wel gunnen⁹.

Ja, het contrast tussen 1834-54 en 1934 valt op. Het is daarbij de eer van deze Theologische School, dat de wijziging van het algemeen-wetenschappelijk aspect zich óók aftekent in haar geschiedenis. Nu ik als de vierde vaste dogmaticus¹⁰ van Kampen heden opzie naar hen, die mij zijn voorgegaan, treft mij dat te meer. Helenius de Cock¹¹, hij trad op in de eenvoud der mannen en vrouwen van de Scheiding; [als] kundig theoloog zet hij zonder meer uiteen de inhoud der gereformeerde geloofsleer. Nog niet eens aan het eind gekomen, erkent hijzelf evenwel, dat er, met name op filosofisch terrein, vragen zijn, die in het dogmatisch onderwijs in rekening dienen gebracht te worden, en dat een ander dan hij hieraan zijn leven heeft te geven. Dan komt dr.H.Bavinck, en vangt dit werk aan, en laat te Kampen aan de prolegomena verbaasde aandacht geven¹². En als daarna mijn hooggeschatte leermeester dr.A.G.Honig Bavinck vervangt, is diens eerste woord gewijd aan het brandende vraagstuk van *Godgeleerd-*

- 9 In het manuscript is de volgende zin doorgehaald: ““Den” hof, zeg ik; want dat hij aan “het” hof verkeert, dat is een waan, die wel gebroken wordt door het zweet, dat in deze nu republikeinse werkersgemeenschap valt’. De theologie heeft immers haar plaats als koningin der wetenschappen verloren.
- 10 Schilder rekent T.F. de Haan niet mee, die bij de oprichting van de Theologische School in 1854 naast S. van Velzen, A. Brummelkamp en Helenius de Cock benoemd werd. In 1860 neemt De Cock de dogmatiek van hem over. Vgl. H. Bouwman, *Onder veilige hoede. De Theologische School te Kampen gedurende de jaren 1854-1924*, Kampen z.j., 15v.
- 11 Helenius de Cock (1824-1894) was de zoon van Hendrik de Cock, de ‘vader der Afscheiding’. In 1860 werd hij als hoogleraar in de dogmatiek in Kampen benoemd. Het is mij onduidelijk op welk werk Schilder in het vervolg doelt.
- 12 Herman Bavinck (1854-1921) werd in 1883 benoemd en nam daarmee het onderwijs in de dogmatiek over van Helenius de Cock. Hij werd beroemd door zijn vierdelige *Gereformeerde Dogmatiek* (4e druk, Kampen 1928-1930). Schilder doelt vooral op het eerste deel en op het fundament dat Bavinck daarvoor legde in zijn inaugurele oratie *De wetenschap der Heilige Godgeleerdheid*, Kampen 1883.

*heid en wijsbegeerte*¹³.

Dit alles tekent de situatie en dwingt mij, die nu als vierde in de rij der gewone dogmatici van Kampen heb op te treden, het door mijn voorgangers betoonde respect voor de probleemstelling van hun¹⁴ [tijd na te volgen in de huidige problematiek der dogmatische prolegomena. Zo spreek ik heden tot u over het thema:

BARTHIAANSE EXISTENTIE-FILOSOFIECONTRA
GEREFORMEERDE GELOOFSGEHOOR-THEOLOGIE¹⁵]

I

Voor wie het nog niet mocht voorvoeld hebben bij de lectuur der tijdschriften, is zelfs een bepaald *conflict* inzake de verhouding tussen theologie en antropologie¹⁶ rondweg erkend in het nog zeer kort geleden resolute afscheidswoord, waarmee Karl Barth, optredende als handhaver der theologie als THEOlogie, zich heeft teruggetrokken uit het bekende tijdschrift *Zwischen den Zeiten*¹⁷, dat inmiddels opgeheven is. In dit afscheidswoord verklaart Barth als theoloog niet meer te kunnen samenwerken

- 13 Anthony Gerrit Honig (1864-1940) werd in 1902 benoemd aan de Theologische Hogeschool in de vacature die ontstaan was door het vertrek van H. Bavinck naar de Vrije Universiteit, en aanvaardde zijn ambt met de rede *Godgeleerdheid en Wijsbegeerte* (Kampen 1903). Schilder voert zijn *Handboek voor de Gereformeerde dogmatiek* (Kampen 1938) in als tentamenstof. De herdenkingsrede die Schilder na het overlijden van Honig hield is als in memoriam opgenomen in: *Jaarboek ten dienste van De Gereformeerde Kerken in Nederland 1941*, Goes 1941, 457-470.
- 14 Hier breekt het manuscript af en moet de tekst gereconstrueerd worden. In de zinnen, die tussen haakjes staan [...], wordt getracht de verbinding te leggen tussen het voorafgaande en het materiaal uit het notenapparaat bij de eerste Afscheidingsrede.
- 15 De titel komt in het manuscript niet voor, maar moet - gezien de constante overlevering - er toch deel van hebben uitgemaakt. Het direct hierop volgende gedeelte is de letterlijke tekst van n. 153 uit *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding' ook voor onze tijd*, in: *De kerk II*, 60.
- 16 Antropologie: de leer aangaande de mens. In de zaak, die zo in vaktermen aangeduid wordt, gaat het om de vraag in hoeverre er in de mens voor God een natuurlijk, ingeschapen aanknopingspunt ligt, dat hem voorbereidt op het ontvangen van Gods openbaring.
- 17 * *ZdZ* 11 (1933), 536v.
In het laatste nummer, waarmee het blad na elf jaargangen ophield te bestaan, schreven Karl Barth, Eduard Thurneysen en Georg Merz hun 'Abschied'.

met Gogarten, wiens antropologie reeds enkele jaren lang hem een doorn in het oog was. Reeds in de zomer van 1931 heeft Barth, naar hij in herinnering brengt, aan Gogarten¹⁸ de vraag gesteld, in hoeverre diens *antropologische* onderbouw onder de theologie zich nu eigenlijk wel van de z.g. 'natuurlijke' theologie van het 'katholicisme', en van het aanvankelijk door beiden gemeenschappelijk bekampte *neoprottestantisme*, nog zou kunnen onderscheiden¹⁹? Maar Gogarten - zo beklaagt Barth zich - antwoordde niet²⁰. Een reden te meer voor Barth om zich te herinneren, dat ook Schleiermacher eens een epochenmachende²¹ wending van theologie tot antropologie had genomen, met al de fatale gevolgen daarvan²². En Brunner - men denke aan diens

- 18 Friedrich Gogarten (1887-1967) was in de vroege kring van de zogenaamde dialectische theologen een medestander van Barth en medeoprichter van *Zwischen den Zeiten*. In 1929 schreef hij een kritische recensie van Barths *Christliche Dogmatik (Das Problem einer theologischen Anthropologie)*, in: *Zwischen den Zeiten* 1929, 493vv.). Vgl. over Gogarten O. Weber, *Grundentscheidungen in Karl Barths Dogmatik*, Neukirchen 1978, 37-52, 126-134.
- 19 *ZdZ* 11 (1933), 537. De rooms-katholieke theologie leert de zgn. 'analogia entis', waartegen Barth mede ten strijde getrokken is. Deze term wil zeggen dat de mens een natuurlijke, ingeschapen aansluiting op de goddelijke openbaring bezit. Het 19e eeuwse neoprottestantisme is even optimistisch over de mogelijkheden van de menselijke rede. Daartegenover stelt Barth de 'analogia fidei' om het geloof als enige weg tot God, dus ook voor de theologie, te benadrukken.
- 20 *KD* I1, 128-136, bevat een brede stellingname tegenover Gogarten, die in een recensie van *Die Christliche Dogmatik* kritiek geïllustreerd had op Barths gebruik van filosofische termen. Gogarten had deze passage al in 1931 gelezen, vgl. E. Busch, a.w., 224. In 1937 antwoordde Gogarten met zijn boek *Gericht oder Skepsis*. Bij zijn vroegere kritiek op Barths onderschatten van het belang van een antropologie voegt zich het motief van de wet. De werkelijkheid van Gods wet, zowel voor Christus als voor de mens, heeft bij Barth geen plaats, zegt Gogarten. Bij Schilder hebben we niet kunnen vaststellen of hij later van Gogartens laatste woord aan Barth kennisgenomen heeft.
- 21 Epochemachend (dt.): beroemd. De filosoof Friedrich Schleiermacher (1768-1834) is Barths belangrijkste contrastfiguur, met wie hij voortdurend zich in een haat-liefde-verhouding confronteert. Vgl. K. Barth, *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert*, 3e Aufl., 1960, 360-400 en de vroege Göttinger colleges (1923-1924) *Die Theologie Schleiermachers*, in: *Karl Barth - Gesamtausgabe II*, Zürich 1978 (Bd. 11).
- 22 * Vgl. K. Barth, *CD* 86.

leer van het 'aanknopingspunt', dat de sprekende God toch in de mens hebben moet²³ - Brunner sloeg, zo vervolgde Barth zijn klacht²⁴, óók ál verder uit de eens gemeenschappelijk ingeslagen koers. Barth vraagt zich daarom af, of niet een fatale verbintenis van 'Vernunft und Offenbarung' de vrienden van eertijds heeft afgevoerd van 't oude pad, waarop aanvankelijk aan de 'Vernunft' het zwijgen opgelegd werd tegenover de 'Offenbarung'²⁵.

Het zal wel waar zijn.

Maar iets anders is ook waar: de anderen, met name Gogarten, hebben Barth reeds lang hetzelfde verweten. Viel Barth Gogarten aan om diens 'katholisierende' Vernunftspekulatieve *fundering* der theologie, Gogarten zijnerzijds vraagt Barth rekenschap van diens opereren met griekse (en we kunnen eraan toevoegen: ook idealistische) schemata in de *optrek* van de theologische bouw²⁶. Met name twee daarvan vallen te noemen: het *vorm-inhoud-* en het *subject-object-schema*.

Wat het *vorm-inhoud-schema* betreft, Barth had in zijn eerste prolegomena beweerd, dat de christelijke rede, de kerkelijke prediking, 'Gegenstand'²⁷ der dogmatiek diende te zijn; hier moeten we wel luisteren, omdat, naar Barth tegelijkertijd schreef, deze kerkelijke verkondiging een der (drie) gestalten was, waarin

23 Vgl. KD I1, 251v. Ook Emil Brunner (1889-1966) hoorde bij de kring rond *Zwischen den Zeiten*, waarin hij in 1932 de bijdrage *Die Frage nach dem 'Anknüpfungspunkt' als Problem der Theologie* schreef (ZdZ 10 (1932), 505-532).

24 ZdZ 11 (1933), 538. In 1933 schreef Schilder al in zijn dissertatie over het conflict Barth-Brunner: 'Die Warnung K. Barths muss radikaler werden, oder sie geschieht vergebens' (*Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'*, 361).

25 'Vernunft' staat hier voor het menselijk vermogen tot denken en geloven. Onder dit kernwoord vat Barth zowel Gogarten als Brunner samen: zij hebben de mens met zijn mogelijkheden in het theologisch program een te grote plaats gegeven, zodat de 'Offenbarung', Gods alleenrecht de eerste plaats verliest.

26 Barth mag Gogarten verwijten dat deze de mens met zijn vermogens teveel en te vroeg ruimte geeft in zijn dogmatisch denken, hij zelf ontkomt - zegt Schilder - evenmin aan een aantal hulplijnen, waarmee hij de plaats van de mens in het ontvangen van Gods openbaring bepaalt. Deze hulplijnen 'in de optrek van de theologische bouw' zijn, zo gaat Schilder nu aantonen, evenzeer aan de filosofie ontleend.

27 Gegenstand (dt): object. Vgl. CD 28-37.

het Woord van God optreedt, en dan als ‘*aanspraak*’, als ‘*Anrede*’ optreedt, in een *Ich-du-relatie*, sprekend van Vernunft tot Vernunft, en daarom rechtstreeks de menselijke *existentie* rakende, en deze tot vraag stellende, een vraag om haar eigen *verwerkelijking*²⁸. Maar, verder gaande, had Barth betoogd, dat nu wel die kerkelijke verkondiging tot object der dogmatiek worden moest, maar *niet* wat Barth noemt: die ‘christliche *Sache*’²⁹. De kerkelijke verkondiging als VORM der christelijke redespraak, *niet* haar *inhoud*, moest dus dit object zijn. *Hiertegen* nu had Gogarten³⁰, reeds in 1928, aangevoerd dat het moeilijke probleem, hoe er een *wetenschap* kon zijn van een ‘Gegenstand’, die *zelf niet tot object worden kon*, niet viel op te lossen met de overigens zeer bekende onderscheiding van vorm en inhoud. Een bedenking, die voor Barth temeer pijnlijk moest zijn, wijl hij verzekerd had, *a* dat de ‘Akt’ van het spreken Gods (dat immers ook het essentiële, het ‘christelijke’, in de ‘kerkelijke verkondiging’ is) geen inhoud van ons, doch alleen van Gods bewustzijn wezen kan, en *b* dat Gods Woord Gods sprekende persoon *is*, dat er geen objectief Woord is, dat zijn ‘subjectiviteit’ niet op te heffen valt³¹.

Reeds hier bleek dus het probleem van de God-horende mens, als object van wetenschappelijk onderzoek, door Barth slechts te kunnen behandeld worden met behulp van juist voor hém lang niet onbedenkelijke filosofische constructies. De uit Barth's kring onophoudelijk klinkende profetische oproep tot *konkrete* bezinning op een *konkreet geschieden* werd, voor wie scherp luisterde, reeds in zijn ernst verzwakt door deze aanwending van het bij grieken én idealisten zeer inheemse vorm-inhoudschema. Een vlucht uit het concrete, en daarin tevens uit de afwikkeling van het eigen werkprogram, werd daarin openbaar, welke zich wel het populairst laat illustreren met Barth's gelijktij-

28 CD, 62, 70.

29 CD, 32.

30 * In: *Theologische Rundschau*, Neue Folge I 1. 1929 (Tübingen 1928), 61, 63.

31 * Vgl. K. Barth, CD, 63v., 81, 222.

dige formulering van de pure abstractie: 'HET' predikt, zoals 'HET' ook regent³².

Nog een tweede crux vond Gogarten in Barth's dogmatiek: het *subject-object-schema*³³, waarvan Barth zich bediende. Handelende over de mogelijkheid der openbaring en der genade, ook der genade van het hóren, had dezelfde Barth, die alle kentheorie had afgewezen³⁴ juist om niet op zandgrond te bouwen, het niettemin bestaan, om in zijn eerste Prolegomena³⁵ de vleeswording des Woords als OBJECTIEVE en de uitgieting van de Heilige Geest als SUBJECTIEVE mogelijkheid der openbaring te stellen. Nu vraagt Gogarten of deze onderscheiding wel verenigbaar is met de wil der dialectische theologie als THEOlogie, om God niet te maken tot object, noch apriori, wat Barth trouwens niet wilde, noch ook aposteriori, zoals thans Barth toch wél scheen te doen. Of niet voorts, wat die '*subjectieve* mogelijkheid' aangaat, deze onderscheiding van object en subject vals heten moet voor wie, overeenkomstig de leuzen der dialectische theologie, God *niet geïsoleerd* tegenóver de mens wil zien, doch wil blijven uitgaan van het *Factum* van zijn vleeswording, het *presente Factum* van alle *aktuele* openbaring, die *nimmer* geopenbaard-HEID worden mag?

Gogarten's vraag, men voelt het, was serieus genoeg, omdat Barth tegelijk met het ontwerpen van dit object-subject-schema, vol bleef houden, dat óók bij de *subjectieve* mogelijkheid, bovenbedoeld, *geen enkele continuïteit* tussen God en mens mag worden ondersteld; deze wordt immers door de openbaring juist genegeerd³⁶.

32 CD, 32 (vgl. K. Schilder, *Christus en cultuur*, 22). Het onderscheid tussen vorm en inhoud is, volgens Schilder, geen theologische hulplijn. Het is een ontsnappingsclausule, die in de theologie niet op zijn plaats is, omdat die aan de filosofie ontleend en dus geen gegeven uit de openbaring is. Het antwoord op de vraag naar de stof voor de dogmatiek (volgens Barth: de kerkelijke prediking) blijft ongrijpbaar.

33 *Het subject-object-schema...*: blijft God volkomen zichzelf (subject) boven de mens of kan Hij gekend worden (object) door de mens? In zijn antwoord op de vraag naar de mogelijkheid van openbaring gebruikt Barth wel de termen subject en object, maar komt er naar het oordeel van Gogarten en Schilder dogmatisch niets verder mee.

34 * CD, 105.

35 * CD, 64, 222-225, 284v.

36 * CD, 293.

Hoe reageert nu Barth op Gogarten's bedenkingen? In zijn tweede Prolegomena³⁷ neemt hij zijn subject-object-schema *nog steeds in bescherming*. Niet al te licht moet men, zegt hij, triumfantelijk zijn overwinning op het griekse denken kondgeven. O neen, Barth denkt er niet aan de vleeswording des Woords ánders dan als *Akt* te verstaan. Hij maakt er, zegt hij, heus geen toestand van (bv. een eenheid van subject en object). Maar deze 'Akt' kan als 'Akt' eerst *verstaan* worden, wanneer men onderscheidt tussen: '*Gott an sich*' en '*Gott für uns*'. '*Gott an sich*' is dan, volgens Barth, de *terminus a quo*, '*Gott für uns*' de *terminus ad quem*, bij dit indenken van de openbarings-actus³⁸.

Nu is de term '*Gott an sich*' voor een denker, die ons uit de greep van Kant³⁹ verlossen wil, al bedenkelijk genoeg. Onder nog zwaarder verdenking komt hij vervolgens te staan, als die term uit de pen van een man komt, die God niet anders dan in zijn *actuele 'Handeln'*, in het *geschieden* der openbaring, zegt te kennen. Nog verwonderlijker wordt het spreken hier van '*Gott an sich*' als *terminus a quo*, wijl immers de *terminus a quo*, evengoed als de *terminus ad quem*, niets zegt, tenzij men objectieveert, en abstraheert. En hoort men dan tenslotte nog verzekeren, dat '*Gott an sich*' niet slechts een *terminus a quo*, van welke men komt tot de *terminus ad quem*, maar ook de *achtergrond* is⁴⁰, die men zien en in rekening brengen moet, zal de *terminus ad quem*, de '*Gott für uns*', ons ook maar het geringste zéggén, dan wordt deze God met zijn objectieve openbaringsmogelijkheid toch wel heel bepaald *geabstraheerd* van het Factum der openba-

37 * K. Barth, *Die kirchliche Dogmatik* Bd. I1. Die Lehre vom Wort Gottes. Prolegomena zur kirchlichen Dogmatik, München 1932, 177v.

38 De omschrijving *Gott an sich* moet de term 'subject' verduidelijken, en *Gott für uns* de term 'object'. Om de daad Gods in de openbaring ('Akt') toch te verwoorden - zonder die grijpbaar, feitelijk te willen maken - introduceert Barth een volgende onderscheiding. '*Gott an sich*' is het vertrekpunt (*terminus a quo*) van ons denken, '*Gott für uns*' het eindpunt (*terminus ad quem*).

39 Immanuël Kant (1724-1804) is filosoof uit de periode van de Verlichting. In deze verwijzing naar Kant vat Schilder veel van het bovenstaande samen: vooral het eerder genoemde onderscheid tussen aposteriori (een gegeven op basis van de ervaring) en apriori (een conclusie uit het menselijk denken) stamt uit het denken van Kant. Vgl. K. Barth over Kant in: *Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert*, 3. Aufl. Berlin 1960, 221-259.

40 * *KD*, 178v.

ring en der concrete ontmoeting in Ich-du-relatie met de horende mens, als drager van zijn subjectieve openbaringsmogelijkheden.

Het schijnt ons onloochenbaar, dat ondanks alles hier de eerste vóórbesprekingen reeds van de analyse van de horende mens gedrukt worden door een juk van filosofisch, en dan wel grieks, en idealistisch denkmateriaal, hetwelk juist deze theologen onder geen beding wilden dragen. Ze zijn niet, zoals Kurt Leese beweert⁴¹, volkomen a-filosofisch, maar vals-filosofisch, vooral uit het oogpunt van immanente kritiek. Er is door dr. Berkouwer opgemerkt⁴², dat de derde in dit thans prijsgegeven verbond, Emil Brunner, met zijn leer van het 'aanknopingspunt', dat de sprekende God in de horende mens heeft, hebben móet, feitelijk in haar *consequenties leiden* moest tot loslating van de *grondslagen* der dialectische theologie. Men kan misschien de situatie nog scherper tekenen door de opmerking, dat reeds de eerste Ansätze (zowel bij Brunner als bij Gogarten, en ook Barth) tot deze leer van het aanknopingspunt door géén van hen zijn kunnen gevonden worden, zonder feitelijke loslating van de grondslagen der dialectische theologie⁴³.

Vandaar ook het wederzijds verwijt, waaronder zij het tafellaken tussen elkander doorsnijden; Barth verwijt Gogarten en Brunner een terugkeren, in hun antropologie, tot de verlaten vleespotten van het Egypte der Grieken en der kantianen⁴⁴; Gogarten verwijt Barth, dat hij eigenlijk om die vleespotten altijd heen en weer heeft gedrenteld, zijn lippen lekkende; en intussen schrijft Emil Brunner rustig verder, om van het gebod tot de ordeningen te komen, en merkt zo langs zijn neus weg op, dat in de

41 * K. Leese, *Krisis und Wende des christlichen Geistes*, Berlin 1932, 392v.

42 G.C. Berkouwer verdedigde al in 1932 zijn dissertatie *Geloof en openbaring in de nieuwere duitse theologie* (Utrecht 1932) met als vierde stelling: 'Brunners leer van het "Anknüpfungspunkt" moet, consequent doorgedacht, leiden tot het loslaten van de grondslagen der "dialectische" theologie'. Vgl. a.w., 132v., 223-226.

43 *De grondslagen der dialectische theologie...*: een van die grondslagen is het door Schilder in zijn vroege publicaties veel besproken 'oneindig kwalitatieve onderscheid tussen God en mens'. Terwijl Barth aan zijn vroegere medestanders Gogarten en Brunner verwijt dat zij de mens nu teveel eer geven, wil Schilder Barth dwingen te erkennen (zoals hij eerder met zijn dissertatie deed) dat hij onhelder over de mens en over de werkelijkheid van de openbaring spreekt.

44 ZdZ 11 (1933), 538.

woorden van Barth soms veel meer opgesloten ligt, dan hij woord⁴⁵ hebben wil⁴⁶.

II

[Dit alles tekent de situatie. Trouwens, de hier aan de dag tredende verwarring blijkt symptomatisch, als men de existentiegedachte verder nagaat. Ons beperkende tot de meer 'barthiaanse' existentie-gedachte zien we nu vervolgens dat nog geen enkel existentiebegrip samenhangend opgebouwd is in deze kring⁴⁷].

De invasie der filosofen in het kamp der theologen heeft huns ondanks velen, ook uit de kringen der dialectische theologie, paradigm⁴⁸ doen worden van een op ék standpunt fatale vermenging van 'ijzer' en 'leem'; of van de bereiding van '...limonade', als men liever Barth's eigen beeldspraak⁴⁹ volgt. Maar al te veel filosofisch kwelwater kon door de dijk⁵⁰ heensijpelen, die aan duizenden de sterkste, en hechtste scheen. Men kan dit horen verzekeren uit de engere kring der dialectische theologen⁵¹ zelf,

45 Germanisme: dan hij toe wil geven.

46 * E. Brunner, *Das Gebot und die Ordnungen*, Tübingen 1932, 594. In *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding'* ziet Schilder ook de breuk tussen Barth en Brunner zich aftekenen. Inmiddels is, na de inauguratie in januari, Brunners *Natur und Gnade. Zum Gespräch mit Karl Barth* (Tübingen 1934) dan verschenen: 'En om het probleem van "natuur en genade" deed in 1934, 100 jaar nadat De Cock werd uitgestoten, Emil Brunner zijn laatste poging voor een niettemin zo goed als zeker laatst gesprek met Barth. Ook deze vriendschap is geëindigd dus. Zo staat in 1934 Barth weer alleen' (*De kerk II*, 31v. en n. 154). Barths radicale *Nein! Antwort an Emil Brunner* (in: *Theologische Existenz heute* 14 (1934), 11.4) schreef deze pas in oktober-november 1934, vgl. E. Busch, a.w., 261.

47 Naar *De Bazuin*, omgezet in spreekstijl. De volgende coupure is die van noot 159 uit de Afscheidingsrede. In dit tweede deel analyseert Schilder het begrip van de *existentie* van de mens: waar komt dit begrip vandaan en hoe hanteren Barth cum suis het?

48 Paradigma: voorbeeld.

49 * *ZdZ* 11 (1933), 538.

50 Barth schreef in zijn afscheidswoord van *Zwischen den Zeiten*: 'Ich meine, wahrhaft kirchlich hätte unsere Zeitschrift in der heutigen Zeit nur dann sein können, wenn sie sich als ein bescheidener aber nicht zu durchbrechender Damm gegen die deutsch-christliche Uberschwemmung bewährt hätte' (*ZdZ* 11 (1933), 541).

51 * Hier verwijst Schilder naar het eerste deel van zijn rede, zijn analyse van de kritiek van Friedrich Gogarten op Barth.

beter dan uit de wetenschappelijke Unverfrozenheit⁵², die de hoogleraar Haitjema, zijnde confessioneel, *ongeveer zes maanden vóór* het uiteenvallen van de om Barth gevormde kring, in staat was te laten spreken van zijn 'evoluties op het slappe koord ener Schriftbeschouwing, hetwelk *aan de ene kant vastgeknoopt is aan het oud-protestantse Schriftdogma en aan de andere kant aan het existentiële openbaringsbegrip der jong-Zwitserse theologie*'⁵³. Want wie deze 'evoluties' zou willen afdoen, door het deze keer niet-onvriendelijke, wijl autografische epitheton 'slap' aan dit 'koord' te geven, zou daarmee toch het ernstige probleem ontlopen, dat ik aldus zou willen formuleren: *bestaat* dit koord soms alleen meer in de *verbeelding* der geachte referent? IS tussen enig oud-protestants dogma en het z.g. existentiële openbaringsbegrip inderdaad een *verbintenis* te leggen, al was het dan ook maar die van het slappe koord, waarop men toch altijd *concrete* avonturen in *werkelijke* levensverrichtingen en -verbanden presteert? Wij ontkennen dat; en willen thans alleen maar erop wijzen, dat een filosofisch eclecticisme van schier ongekende overhaasting de weg gebaad heeft tot de jongste evoluties met het door dr. Haitjema hier naar voren gebrachte existentiebegrip.

Bij het zoeken naar wat hier het belangrijkste is, kan men veilig de naam van Kierkegaard vooropstellen⁵⁴. Want wel heeft

52 Unverfrozenheit: driestheid, brutaliteit. Dr. Th.L. Haitjema (1888-1972) was sinds 1923 hoogleraar te Groningen namens de Nederlands Hervormde Kerk, de eerste kerkelijke hoogleraar die als uitgesproken confessioneel beschouwd werd. Zijn theologisch denken had sterke affiniteit met de nieuwe theologie van Karl Barth, van wie hij direct een belangrijk importeur werd. Vooral via Haitjema heeft Schilder van 1926 tot 1929 de degens met de dialectische theologie gekruist.

53 * Th.L. Haitjema, *Het Woord Gods en de Bijbel*, refereert afgedrukt in: *Onder eigen vaandel* 8 (1933), 183.
Het citaat, de inzet van het referaat, is een zelfbeschrijving van de spreker voor zijn gehoor. Met deze 'autografische' karakteristiek wast Schilder zijn tegenstander de oren. Zijn stelling is: filosofische invloed in het theologisch denken snijdt de weg van aansluiting bij de gereformeerde leerbeslissingen uit de 16-17e eeuw af (het 'oudprotestants Schriftdogma': de leer over de Schrift in de Nederlandse Geloofsbelijdenis).

54 De Deense theoloog-filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) is de leermeester bij uitstek voor de vroege dialectische theologie. In zijn werken tekent Kierkegaard een blijvende spanningsverhouding tussen God en mens, eeuwigheid en tijd, ideaal en realiteit, waaruit in deze aardse existentie geen ontsnapping mogelijk is. Alleen door een paradoxale, ongrijpbare sprong in het geloof kan de mens God vinden. Omdat zijn opponenten zich ieder op eigen wijze op Kierkegaard, de existentie-denker, beroepen, maakt Schilder hem in het vervolg tot toetssteen.

hier ook het verschil, dat de scholastiek, met haar onderscheiding tussen existentia (anitas, als bestaan of vanwaar-bestaan) enerzijds en essentia (of quidditas, de hoedanigheid) anderzijds zijn historisch belang, vooral ook door de eruit verklaarde neiging der roomse theologie, om de essentia te laten *geactualiseerd* worden door de existentia, en existentie, als altijd *actueel*, te plaatsen tegenover soms blote potentialiteit. En wel zou ook over de oudprotestantse theologie, zover zij soms existentie van subsistentie onderscheidde, te spreken zijn⁵⁵. Maar twee dingen zijn zeker: a. dat Kierkegaard zich van al die onderscheidingen niets heeft aangetrokken, en b. dat ons dit uit een oogpunt van christelijk theologisch denken en spreken niet spijten kan; wie b.v. de literatuur nagaat, die zich opgehoopt heeft rondom de concilies van Ephese en Nicea, vindt daar tussen existentia en essentia immers geen wezenlijk verschil; existentie is daar *ὑπαρξις, εἶναι, τυγχάνειν*, 'vita'; als Christus *leven* van de aarde wordt weggenomen (Jes. 53) dan is dat leven synoniem met zijn 'existentia'; en de *existentia* van Christus' *essentia* heet elders de *substantia* van zijn *existentia*⁵⁶.

55 Deze opeenhoping van begrippen moet de nadere bespreking van het menselijk bestaan, zijn 'existentie', inleiden. Eerst de middeleeuwse scholastiek, daarna de latere rooms-katholieke en vervolgens de 17e-eeuwse protestantse theologie hebben iets over de term 'existentie' gezegd. Met deze moeilijke opsomming geeft Schilder aan: bij Kierkegaard is het heel duidelijk wat hij met *existentie* bedoelt. Hem als toetssteen gebruiken kan dus duidelijkheid scheppen.

56 * Vgl. Schwartz, *Concilium Universale Ephesenum*, vol. V, pars I, Berolini et Lipsiae, 1924-1925: a. Cyrilli expositio symboli Niceani, p. 351: aufertur enim a terra vita eius, hoc est existentia (posuit enim pro existentia vitam); b. Nestorii Sermones a Mario Mercatore translati, ib. p. 32: quaerebatur enim quae prima esset existentia essentiae eius, quae hominem gessit (Joh. 1); c. Nestorii capitula a Cyrillo excerpta et a Maria translata, ib. p. 57: quaerebatur enim quae prima esset substantia existentiae quae hominem gessit.

Volstrekt origineel is tegenover dit alles de aanpak en het woordgebruik van Kierkegaard. De wijsgerig-historische 'Ort', vanwaar Kierkegaard terecht gekomen is bij zijn existentiebegrip, is ongetwijfeld te zoeken in zijn biografisch dateerbaar protest tegen Hegels geestesfilosofie⁵⁷. Déze is *abstract, objectief, en abstraheert* haar subject van het concrete leven, klaagt Kierkegaard; een klacht, die juist tegenover Hegel tegelijk záák-kritiek is, omdat bij Hegel de absolute geest in zijn objectieve processen de existentiële denker, althans in diens groot-menselijke levensverbanden, in zijn 'Kommune', of 'Kommunikatie', om met Kierkegaard of Jaspers te spreken, opnemen moet. Zo werpt Kierkegaard, - daarbij niet slechts op de 'existerende' mens, doch ook op Hegels constructie van de absolute geest lettende - aan Hegel het verwijt voor de voeten, dat diens geestesfilosofie geen aut-aut, geen of-of, geen entweder-oder met stelt. Maar het LEVEN is, aldus Kierkegaard, anders; *daarin treedt niet de conjunctie, doch de DISjunctie op, en dwingt tot het volstreckte entweder-oder*. Hegel's objectivering van het geestes- en wereldgeschiedenisproces heeft de enkeling van de existentiële Leidenschaft, en van elke persoonlijke Entscheidung ontdaan⁵⁸.

Onder het *filosofisch* gezichtspunt nu plaatst Kierkegaard het concrete existen tegenover het 'reine' zijn. Hiér ligt het zwaartepunt; waarbij wel bedacht dient te worden, dat het hier om de tegenstelling van abstract-concreet, en van ogenblik-tijd, en van pathos-reflexie gaat; niét om oud-scholastieke onderscheidingen van 'essentie' en 'existentie'; immers, in onderscheiding van alle 'heden' wordt door Kierkegaard alle verleden als object

57 Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) is filosoof van het idealisme. Het absolute in de wereld is de geest, de Godheid, zo stelt hij. Maar de geest neemt gestalte aan in de geschiedenis om daardoor tot bewustzijn van zichzelf te komen. Schilder zegt hier: Kierkegaard ontwerpt zijn begrip van de menselijke existentie op basis van een filosofisch conflict met het denken van Hegel. Vgl. Schilder over Kierkegaards breuk met het denken van Hegel *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'*, 297v.

58 *Entweder - oder* is (in de gangbare, duitse vertaling) een van de bekende werken van Kierkegaard. Tegenover de abstracte, spanningloze filosofie van Hegel ('de absolute geest') stelt Kierkegaard de realiteit van de spanningsvelden waarin de mens leeft. In het werkelijke leven van de mens is geen verzoening (conjunctie) mogelijk, maar verwijdering (disjunctie) tussen de polen. 'Leidenschaft' en 'Entscheidung' zijn woorden die de momenten typeren waarin de mens tot keuzes gedwongen is.

van niet-geïnteresseerde objectieve beschouwing eenvoudig als 'ge-existeerd-hébben' tegenover het pathetisch tot beslissing dwingende *existeren* in het 'ogenblik' geplaatst. Het praesens der existentie staat tegenover het perfectum der reflexie, ook tegenover elk z.g. perfectum propheticum of futurum exactum⁵⁹.

In dit z.g. 'ogenblik' nu staat Kierkegaard's existentiële mens in de volstreckte paradox. Tegenover Hegel's 'negatie van de negatie', waarmee later ook de existentiële filosoof Heidegger het te kwaad krijgen zal, stelt Kierkegaard *de verbintenis van negatief en positief*⁶⁰. De existerende heeft, zegt Kierkegaard, de oneindigheid in zijn 'ziel'; zijn 'Form' is dus negatief, want hier ligt een breuk NIET IN, DOCH MET de immanentie⁶¹. Alleen maar: deze existerende 'weeft' van dit negatieve, en het komt *bij* hem, en *met* hem in rekening, het wordt dus mede situatie-vormend, in elk levend ogenblik. En dát is nu het positieve. Zo komt oneindigheid tot eindigheid, evenwel zonder de minste mogelijkheid van synthese; deze laatste immers zou terugvoeren, principiëel tot Hegel.

59 Dit sterke accent op het heden, waarin de mens leeft ('het praesens der existentie'), is de kern van wat Kierkegaard met het begrip *existentie* bedoelt. Het verleden kan rustig overdacht worden (perfectum der reflexie) en de toekomst is nog van geen belang, noch als voorzeggd (perfectum propheticum) noch als verwacht (futurum exactum). Het heden is de enige werkelijkheid die van belang is.

60 *De volstreckte paradox*: de tegenstellingen (bv. Gods oneindigheid en de menselijke sterfelijkheid) die voor het menselijk denken niet te overbruggen zijn. De positieve en de negatieve polen blijven bestaan en slechts in de tegenstelling van die samen - en zo ontstaat de paradox - is geloof mogelijk.

61 Gods immanentie is zijn vermogen om als oneindige God (zijn transcendentie) zich in de eindige wereld te openbaren. Deze staat haaks op de beperktheid van de mens ('zijn "Form" is dus negatief, want hier ligt een breuk niet in, doch met de immanentie'). Toch is er iets positiefs: ook al blijft de tegenstelling tussen God en mens altijd bestaan, toch kan de mens de sprong wagen te geloven en zo voor een moment tasten naar de eenheid in God.

En tevens is hier de existierende volstrekt in isolement; de 'Kommune', of - om met Jaspers te spreken - 'de kommunikatie'⁶², of ook - om met Heidegger te spreken - het 'in-der-Welt-sein'⁶³, kunnen geen *constitutieve* elementen worden in Kierkegaard's existentiebeprijp.

Tegenover Kierkegaard's probleemstelling⁶⁴ kiezen nu, direct of indirect, vrijwel alle existentiefilosofen of -theologen van de laatste tijd positie. Heinrich Barth, Karl Barth, Brunner, Gogarten, Jaspers, Heidegger, Heim, Cullberg, Bultmann, Traub, Heinemann, Grisebach, Dell, Tillich, zelfs K. Leese, Althaus etc. Maar - zoveel existenties, zoveel existentiebeprijpen hier.

Nu valt het niet moeilijk in te zien hoe alles hier wankel staat, onrijp is, innerlijk tegenstrijdig, een stoten van Scylla op Charybdis⁶⁵, en hoe dus - indien barthiaanse existentiefilosofie zich reeds niet kon vrijwaren tegen de door haar zelf aangewezen doodzonden - haar onbruikbaarheid a fortiori nog doorzichtiger wordt, als men Barth zijn weg zich onzeker ziet aftekenen tussen zijn zelf ook reeds onderling in kardinale vragen elkaar rakende tijdgenoten.

62 Karl Jaspers (1883-1969), voor Schilder een contemporain denker, noemt zijn denken existentie-filosofie. In zijn denken is communicatie met de ander wezenlijk voor de mens om door te dringen tot het diepste vragen naar zichzelf, in het bijzonder in grenssituaties waarin hij naar de zin van zijn bestaan vraagt. Jaspers benadert het menselijk bestaan dus positief. In zijn dissertatie verwijst Schilder naar *Psychologie der Weltanschauungen*, 3. Aufl. Berlijn 1925 (*Zur Begriffsgeschichte*, 409 nl).

63 Martin Heidegger (1889-1976) onderzocht en beschreef in *Sein und Zeit* (1927) de structuren, waarin de mens in de wereld leeft. Vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 328, 360.

64 Na deze schets van Kierkegaards filosofisch denken gaat Schilder over op het eigenlijke thema van dit tweede deel van zijn inauguratie: te schetsen hoe allerlei opvattingen over de mens (existentiebeprijpen) naar Kierkegaard te herleiden zijn.

65 Scylla en Charybdis (een gevaarlijke klip en een draai-kolk in de golf van Messina): van kwaad tot erger. In het vervolg staat opnieuw Barth centraal. Schilder wijst een drietal inconsequenties in diens denken aan. De kring van andere theologen wordt puntsgewijs slechts aangeduid. Schilder wil hier aantonen dat het onzuiver gebruik van filosofische termen, zoals Barth die vasthoudt temidden van de onenigheid in de dialectische kring, de onbruikbaarheid van zijn theologie ten overvloede (a fortiori) illustreert.

Ik noem hier enkele de hoofdzaken rakende punten.

a.

In de eerste plaats wijs ik op de z.g. 'Ort', waarop de discussie bij Barth begint. Kierkegaard kwam tot zijn existentiethema *niet* langs *thetisch-theologische*, doch langs *antithetisch-filosofische* weg, gelijk wij zagen. Heinrich Barth, in zijn uiteenzetting van het verschil tussen christelijke en idealistische geschiedenisopvatting⁶⁶, Knittermeyer in zijn poging om de geschiedenis de ernst te laten behouden, die Hegel haar ontnomen had⁶⁷, doen desgelijks. Uit dit filosofische raam is Kierkegaard's existentiebegrif niet los te weken. Dat Kierkegaard overigens wat hij in *philosophicis* als axioma *erkent*, ook in *theologicis* laat spreken, en dat hij dit zelfde ook van de existentiële gelovende onderstelt, brengt wel obligaties mee voor ieder, die zich bij hem aansluiten wil, maar geeft geen enkele van zijn leerlingen het recht, van de filosofische probleemstelling over te gaan tot de theologische, *indien n.l. die leerling tussen filosofie en theologie zo'n kloof ziet gapen*, als Barth herhaaldelijk zei te zien. Als nu Barth de *filosofische* Satz 'finitum non capax infiniti' juist als filosofische Satz van generlei waarde acht voor de theologische opbouw en hem vervangt door de *theologische* Satz 'homo peccator non capax verbi Domini'⁶⁸, - dan rukt hij niet slechts het waarheidsgebied, filosofietheologie, maar ook Kierkegaard's probleemstelling uiteen; en dan kan hij zijn beweerde onafhankelijkheid als theoloog tegen-

66 Heinrich Barth, *Christliche und idealistische Deutung der Geschichte*, in: *Zwischen den Zeiten* III2 (1925), 168, waar Schilder in *Zur Begriffsgeschichte* (327) naar verwijst (vgl. ook 353-359).

67 Hinrich Knittermeyer, *Zur Ethik der Gegenwart* (in: *Theologische Blätter* VII (1927)). In zijn dissertatie verwijst Schilder in hetzelfde verband als H. Barth genoemd werd naar p.213.

68 * K. Barth, *KD* I1, 231; vgl. 428, 479v. Finitum non capax infiniti: het eindige (de mens) kan het oneindige (God) niet vatten.

Deze zinsnede stamt uit de debatten tussen calvinisten en lutheranen over de verhouding van de twee naturen van Christus uit de 16e eeuw. Barth neemt dit sjibbolet van 'reformierte Lehre' over, naar hij meent (in het opstel *Reformierte Lehre, ihr Wesen und ihre Aufgabe*, in: *Das Wort Gottes und die Theologie*, München 1924, 187), van Calvijn. Barth geeft later, in 1932, de voorkeur aan een meer theologische zegswijze, die hij zo formuleert: Homo peccator non capax verbi Domini: de mens kan als de zondaar die hij is het Woord van de Heer niet vatten. Schilder wil hier zeggen: Barth komt er niet, als hij alleen filosofische termen afdankt; hij dient ook Kierkegaard, die immers vanuit de filosofie denkt, los te laten.

over de filosofie slechts handhaven door zich, zo on-existentiëel mogelijk, van haar isoleerbaar te wanen⁶⁹.

Hier is K. Barth niet consequent. Als hij thans⁷⁰ zich vrijwaren wil tegen de z.g. 'algemene' of ook de 'kritische' existentiële filosofie van Heidegger, Bultmann, Heinrich Barth, e.a. - juist wijl ze algemeen is -, dan zou hij het ook moeten doen tegen het existentiebegrip van Kierkegaard. En toch betwist hij aan Wobbermin en anderen het recht zich op Kierkegaard te beroepen⁷¹ en doet dat ten gunste van zichzelf. Hier is alles onklaar, juist op het standpunt van wie tussen theologie en filosofie zo onderscheiden als hier pleegt te geschieden. Bedenkt men daarbij, dat Brunner⁷², Heim⁷³, Grisebach⁷⁴ weer totaal anders de relatie theologiefilosofie stellen, dan wordt de terreinverkenning nog moeilijker, - voor deze kampvechters zelf niet in de laatste plaats. Hoe het zij, Barth's aansluiting bij Kierkegaard is óf illusoir, óf de door hem zo gevreesde inbreuk van filosofie op theologie is hier een feit. In dit verband is Barth's requisiet van de Inanspruchnahme van de *gehele* theologische *mens* de vraag om een fictie; hoe kon hij dan scheiden wat God, ook Gods Woord, één maakte⁷⁵?

69 * KD 11, 39.

70 * KD 11, 39.

71 * KD 11, 19.

72 Emil Brunner, vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 360-369.

73 Karl Heim, vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 389-392 (ook p. 327v.).

74 Voor Eberhard Grisebach vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 395-398 (ook p. 327 n. 3).

75 *Barths requisiet van de Inanspruchnahme van de gehele theologische mens*: aan het begin van KD 11 bespreekt Barth de vraag of de theoloog ook een gelovig mens moet zijn. 'Glaube, Wiedergeburt, Bekehrung, "existenzielles" (d.h. auf Grund existentiellen Betroffenseins vor sich gehendes) Denken ist allerdings unentbehrliches Requisit dogmatischer Arbeit' (20). Dit eenvoudige antwoord noemt Schilder een fictie, omdat Barth hem niet duidelijk kan maken hoe de mens geloven kan.

b.

Natuurlijk hangt met het voorgaande dan voorts ten nauwste de kwestie der *antropologie* samen⁷⁶. In zijn laatste Prolegomena zet Barth zich schrap tegen elke kantiaanse, thomistische, cartesische poging om een zekere antropologie als *prae-ambula fidei* te erkennen⁷⁷. Maar of men prae- dan wel postambuleert⁷⁸, zoals Barth op verscheidene plaatsen blijkt te willen doen, het is tenslotte even fataal voor wie eerst betoogd heeft, dat de God *voor én* de God *in* ons één zijn, in deze zin, dat het effect van Gods werk in de openbaring, onder triniteitsaspect, met de sprekende God *ident* is⁷⁹, dat in het geloof de goddelijke en de menselijke logos één zijn⁸⁰. Wij verwijzen weer naar de reeds besproken terminologie van de terminus a quo en ad quem.

En nu moge Barth zich verder afgrenzen, zo scherp hij wil, tegen Brunner met zijn Anknüpfungspunkt, tegen Bultmann met zijn 'Vorverständnis' omtrent de mens, dat aan het 'Verständnis' van God voorafgaat⁸¹, tegen Heidegger met zijn phaenomenologische kenniscirkel, waarin men daar weer uitkomt, vanwaar men begon, en evenzo tegen Gogarten's constructie van een cirkel tussen de leer van God en die van de mens⁸² - *het helpt hem niet*: een theologische, of kerkelijke antropologie, tot welke fictie Barth de toevlucht neemt, is, al *komt* ze ook *aposteriori*, een even grote miskenning van de leer van de niet-objectiveerbaarheid van

76 Na het eerste (a) gesignaleerde knelpunt van de verhouding tussen theologie en filosofie noemt Schilder een tweede punt waarop Barth inconsequent is: op het standpunt van Barth, zoals Schilder dat in het eerste deel van zijn rede geschetst heeft, is een echte leer van de mens (*antropologie*) onmogelijk (b). God kan immers nooit object van de dogmatiek zijn en de mens hoort Gods Woord alleen in het ogenblik.

77 * KD 11, 35, 177v., 133, 135, 200, 251.

78 Prae-ambula fidei: inleiding tot, vooronderstelling van het geloof. Post- (erna) is een woordspeling. Voor Barth kan nooit vanuit een bepaalde voorhanden kennis over de mens theologie geschreven worden. De kennis betreffende de mens kan alleen in de theologie van het Woord gewonnen worden. Schilder poneert dat Barth de aldus gewonnen kennis ('postambuleren', *aposteriori*) aangaande de mens al vooronderstelt (als *praeambula*, *apriorisme*), zodra hij aan het theologisch werk begint.

79 * KD 11, 312.

80 * KD 11, 255, 258.

81 * KD 11, 132.

De enige verwijzing naar Rudolf Bultmann in *Zur Begriffsgeschichte* op p. 362 n3.

82 * KD 11, 132v.

God en de existentie, en van de leer van de niet-analyseerbaarheid van het existentiële horen van Gods 'aanspraak', als het gevreesde kantiaanse apriorisme dat is. Geen wonder dan ook, dat Barth zelf⁸³ zich gedwongen ziet tot de concessie, dat het begrip van een religieus apriori nog wel te aanvaarden zou zijn, als het niet zo erfelijk belast was.

c.

Daar is ten derde de kwestie der *methode*⁸⁴. In zijn eerste Prolegomena⁸⁵ waagde Barth zich aan een veelbesproken⁸⁶ *afwisseling* van fenomenologisch en existentiële denken. Al wilde Barth zich daar slechts 'gelegentlich' van het fenomenologisch denken bedienen, en al wilde hij dit 'bewust en open' *subordineren* aan het existentiële denken⁸⁷, deze subordiatie redde Barth toch niet van een inconsequentie. Hoe kan fenomenologisch onderzocht worden, wat (gelijk Barth van het effect van Gods spreken beweerde) met de sprekende God identiek en in Hem als Anreder *verborgen* is? Indien in deze Ich-du relatie het 'Du' fenomenologisch ontoegankelijk is, en indien het 'Ich' zich *alleen 'vormt aan' dat 'Du'* - en dat in een concrete 'ogenblikssituatie' -, hoe kan dan hier de fenomenoloog de geringste dienst bewijzen? Barth bleef de objectieve 'Zuschauer' de voorkeur wijzen, maar door de achterdeur kwam deze toch weer binnen. 'Slechts diegene denkt de mens', zo had Barth gezegd, 'die zichzelf denkt, zijn existentie'; en ook: 'slechts diegene denkt werkelijke relaties, die ze denkt als concretes situaties, als handelingen, waarin hij zelf existentiëlele verwickeld is,...in geen enkel opzicht bekwaam zich-

83 * KD 11, 201.

84 Als derde punt van inconsequentie bij Barth noemt Schilder de vraag naar de methode van de dogmatiek: Barth had in zijn eerste dogmatiek, *Die Christliche Dogmatik*, gezegd gebruik te willen maken van de fenomenologie. Dat wil zeggen dat hij de verschijnsels, die iets over het christelijk geloof zeggen, in zijn onderzoek wil betrekken. Wat Schilder in het eerste deel van zijn rede beschreven heeft komt hier weer terug: is God kenbaar in zijn openbaring en wie is de mens?

85 * K. Barth, *CD*, 47.

86 * KD 11, 128v.

87 * *CD*, 49.

zelf als neutraal toeschouwer objectief te bezien⁸⁸. Maar dat is met de subordinatie van fenomenologisch onderzoek onverenigbaar.

En nu is 't ons bekend - wij brachten het trouwens reeds in rekening - dat Barth dit roken aan de fenomenologische baäl heeft betreurd en herroepen⁸⁹. Doch, als wij dan thans hem horen spreken over het enige *vestigium trinitatis*⁹⁰, dat hij aannemen wil, n.l. de gestalte, die de drieënige God in openbaring, Schrift en verkondiging *aangenomen* heeft in onze taal, wereld en mensheid⁹¹, dan vrezen we, dat de 'hoogten nog niet werden weggenomen'. O zeker, wanneer Barth van dit *vestigium* beweert, dat het *illustratie* der openbaring is, dan mogen we ons verwonderen over dit logisch monstrum van een *vestigium*, dat *illustratie*, en dan nog wel van een niet-object, is, maar we denken dan tóch: de dogmaticus tracht blijkbaar te *blijven* in het door hem in *laatster* instantie gekozen spoor. Maar wanneer wij dan verder vernemen, dat met het oog op ditzelfde *vestigium trinitatis* de theologie onderscheiden moet worden in *exegetische* (wijl in woorden en begrippen de openbaring spreekt, de Vader), en in *dogmatische* (wijl in de Schrift het Woord Gods tot ons gekomen is, de Zoon) en in *practische* theologie (wijl de verkondiging van het Woord in ons leven een feit wordt, de Heilige Geest), en als we dan een parallel horen trekken met het oude schema van *grammatica, rhetorica en dialectica*⁹², dan vragen we maar niet meer, welke methode Barth kiest, verwerpt, coördineert of subordineert. We geloven, dat hij dan geen methode meer overhield.

88 * KD I1, 48.

In Schilders exemplaar is deze passage aangestreept: 'Nur der denkt ja wirklich den Menschen, der sich selbst denkt, seine Existenz; und nur der denkt wirklich Sachverhalte und Beziehungen, an denen der Mensch beteiligt ist, der sie denkt als konkrete Situationen, als Handlungen, in die er selbst *existentiell* verwickelt ist, nicht als Zahl, nicht als Ding, auch nicht als Schauspieler, in keinem Sinn in der Lage, sich selbst objektiv als Unbeteiligten zu betrachten'.

89 * KD I1, 128v., 135.

90 *Vestigium trinitatis*: deze term stamt waarschijnlijk van Augustinus en duidt aan de vraag of in de geschapen, voor ons zichtbare werkelijkheid zaken te vinden zijn, waarmee de drieëenheid in God te vergelijken en zo te begrijpen is. Deze zaken zijn dus fenomenen, toegankelijk voor het menselijk en dus theologisch denken.

91 * KD I1, 366v.

92 * KD II, 367.

We zien in dit alles⁹³ een bewijs van de *wanhopigheid* zijner pogingen, om zich te ontdoen van Gogarten's vraag: hoe men een wetenschap kan vormen van een Factum, dat geen object worden kan, en dat slechts in concrete Augenblickssituationen werkelijk zijn kan? Vandaar ook de innerlijke tegenstrijdigheden, die hier optreden. Zo bijvoorbeeld inzake de vraag van de ervarbaarheid of niet-ervarbaarheid van het Woord Gods. Erfahrung wordt hier afgewisseld met Erkenntnis⁹⁴, de bewuste ervaringsakte heeft een Innen- en een Aussenaspect (wie denkt hier niet weer aan Gogarten's verwijt over het niet-overwonnen griekse, en idealistische denken?), en uit mijn confrontatie met Gods Woord (dus in mijn existentiële horen) valt dan weer licht op...mijn existentie; die dan echter zelf weer eerst in Gods aanspraak verwerkelijkt wordt....We zwijgen nu maar over de moeilijkheden, die men hier op de weg legt inzake het object der theologie, de geschiedenis, het tijdsbegrip, en zo heel veel meer⁹⁵.

III⁹⁶

[Thans komende tot het tweede deel van het in de titel aangegeven thema: Barthiaanse existentie-filosofie contra gereformeerde geloofsgehoor-theologie] wijzen we op dat ene punt, dat in de dagen der Afscheiding zozeer de aandacht had: de verdorvenheid des mensen, de wedergeboorte, de mogelijkheid van ontvangst der genade.

Een bekende exegetische moeilijkheid, waarop de gereformeerde theoloog stuit, betekent toch feitelijk een vergemakkelij-

93 Hier vat Schilder het eerste en tweede deel van zijn rede samen. Hij introduceert een laatste voorbeeld: als Barth het woord *ervaring* gebruikt, vervaagt hij dat direct weer door allerlei onderscheidingen, die de hoogheid van Gods Woord moeten waarborgen.

94 * A.w., 228.

95 Tot zover de tekst van noot 159 uit *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding'*. De noten 160-161 verduidelijken met het oog op het betoog van de Afscheidingsrede wat in het totaal van de inaugurele al wel duidelijk is.

96 Noot 162, de volgende coupure uit de Afscheidingsrede, begint zo: 'Blijvende bij het in de voorafgaande noten besproken thema, wijzen we op dat ene punt, dat in de dagen der Afscheiding zozeer de aandacht had: de verdorvenheid des mensen, de wedergeboorte, de mogelijkheid van ontvangst der genade'. Na de brede analyse in de eerste twee gedeelten van de inauguratie komt Schilder nu tot het thetische deel, waarin hij schetst hoe hij de mens in de ontmoeting met Gods Woord ziet.

king van zijn zelf-afgrenzing tegen de dialectische theologen en hun adepten. De bedoelde moeilijkheid is deze, dat *ἀκοή* zowel de *daad* van het horen, alsook de *inhoud* ervan, *het gehoorde*, aangeven kan, en dat daarom met name in Gal. 3:2 voor velen een crux lag: de vraag naar de onderlinge verhouding der genitivi in *ἐξ ἀκοῆς πιστεως*. Tegenover de Statenvertaling, met haar ‘*prediking des geloofs*’, stelt dr. S. Greijdanus⁹⁷, daarin later door het woordenboek van Kittel gesteund⁹⁸, ‘*geloofsgehoor*’. welnu, het feit, dat men over de vertaling twisten *kán*, illustreert *zelf reeds*, dat de bijbel in de ‘daad des gehoors’ *allerminst* een paradoxale verhouding tussen openbaring en geopenbaard-*heid* wil gesteld zien; dat hij er niet aan *dénkt*, deze door gene in de volstreckte crisis te laten brengen.

Dienovereenkomstig wordt dan ook in de *Canones*⁹⁹ het begrip van het geloofsgehoor bepaald door de opvatting der *wedergeboorte*, waarvan het geloven, het *hóren*, de *ἀκοή* zowel als de *ὑπακοή*, *vrúcht* is¹⁰⁰. Deze wedergeboorte nu heet een *nova creatio*; de *efficacia* van de Geest *penetreert* (men lette op dit

97 S. Greijdanus, *De brief van de apostel Paulus aan de Galaten* (= *Korte verklaring der heilige Schrift*), Kampen 1922, 1e druk, 63v. Vgl. zijn *De brief van de apostel Paulus aan de gemeenten in Galatië* (Kommentaar op het Nieuwe Testament IX1), Amsterdam 1936, 194v.

98 Het TWNT beweert het tegendeel van wat Schilder (zo ook nog in: *Heidelbergse Catechismus* II, Goes 1949, 562v. n. 2) zegt en steunt de Statenvertaling: ‘Zweifellos ist, dass nicht *πιστις ἀκοῆς*, sondern *ἀκοή πιστεως* aufzulösen ist, und dies heisst - entsprechend *εργα νομου* - nicht “gläubiges Hören”, sondern *Predigt vom Glauben, Verkündigung, die den Glauben zum Inhalt und Ziel hat* (G. Kittel - G. Friedrich, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 1, Stuttgart 1933, p. 222).

99 *Canones Dordraceni*: Dordtse Leerregels (voortaan *D.L.*). Schilder stelt de belijdenis van de *wedergeboorte* van de mens centraal nu het in de confrontatie met Barth om de vraag gaat of de mens Gods openbaring werkelijk ontvangen kan en hoe de dogmatiek die relatie beschrijven zal.

100 *ἀκοή*: horen; *ὑπακοή*: gehoorzaamheid. Zie: D.L. III/IV 11-12 (in: *De Nederlandse Belijdenisgeschriften* in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen door J.N. Bakhuizen van den Brink, 2e druk, Amsterdam 1976, 256). Vgl. over ‘gehoorzaamheid’ in dit verband ook K. Schilder, *Heidelbergse Catechismus* I, Goes 1947, 405v.

woord) *tót* in de 'intima' van de mens¹⁰¹; ze geschiedt wel 'sine nobis', maar toch ook 'in nobis'¹⁰². En ook in onze kosmische continuïteit¹⁰³ geschiedt ze, want al heet ze in de Canones '*plane supernaturalis*', blijkens het vervolg - men denke aan de woorden potentissima, mirabilis, arcana¹⁰⁴ - is dit woord een *heenwijzing* naar haar *Auteur*, niet een qualificatie van haar 'Ort'. En van de modus dezer z.g. 'operatie' wordt nu gezegd, dat de gelovigen ze 'in dit leven' niet ten volle kunnen begrijpen. *Niet ten volle*, - naar het negatieve wijst dit *náár het mysterie*; naar het positieve wijst het *áf* de qualificatie van het mysterie als paradox in strikte zin, wijst het ook af de doorsnijding van de band aan het continuüm - immers er is ook *reparatie* - en wijst het óók af de '*existentiële*' *verbintenis* en identificatie van *menselijk horen* en *goddelijk spreken* in één 'ogenblik', en in de eenheid van een nietobjectiveerbaar Factum; immers: *atque tum voluntas IAM renovata, non tantum agitur et movetur a Deo, sed a Deo acta, agit et ipsa*¹⁰⁵.

- 101 D.L. III/IV 11: sed eiusdem etiam Spiritus regenerantis efficacia ad intima hominis penetrat, cor clausum aperit,...(maar Hij dringt ook door tot in het diepst van de mens met de krachtige werking van diezelfde Geest, die wedergeboorte werkt; Hij opent het gesloten hart...).
- 102 D.L. III/IV 12: Atque haec est illa tantopere in Scripturis praedicata regeneratio, nova creatio, suscitatio e mortuis et vivificatio, quam Deus sine nobis in nobis operatur. (Dit is de wedergeboorte, de vernieuwing, nieuwe schepping, opwekking uit de dood en levendmaking, die God zonder ons in ons tot stand brengt en waarover in de Schrift zo indrukwekkend gesproken wordt).
- 103 Tegenover het 'ogenblik' bij Barth stelt Schilder, in aansluiting aan de Schriftuurlijke theologie van de Dordtse Leerregels, dat God in zijn openbaring in onze geschiedenis binnenkomt en met ons meegaat ('kosmische continuïteit'). In het opstel *Calvijn en de geloofsparadox* schreef hij in 1927: 'Door te gaan zitten onder de zittende rabbi's en volksleraars maakt Christus zich kenbaar als profeet, die ook *zijn* openbaringsinhoud *langs de banen van het menselijk denken* weet te doen heengaan; die niet vraagt, of "Religion lehrbar ist"; want zijn boodschap kómt wel *van boven*, maar gaat *met ons mee hier beneden*, en wordt daar *werkzaam* en *overwinnend*' (in: *Tusschen 'Ja' en 'Nee'*. *Verzamelde opstellen*, Kampen 1929, 246v.).
- 104 D.L. III/IV 12: '...sed est plane supernaturalis, potentissima simul et suavissima, mirabilis, arcana et ineffabilis operatio' (Deze wedergeboorte...is een volstrekt bovennatuurlijke, zeer krachtige en tegelijk zeer liefdevolle, wonderbare, verborgen en onuitsprekelijke werking).
- 105 D.L. III/IV 12: En wanneer de wil vernieuwd is, wordt hij niet alleen door God geleid en bewogen; maar door God in beweging gebracht, werkt hij ook zelf.

Hier is een *uit-een-legging* in de *tijd*; zowel de antropologie van Bultmann-Gogarten, als de cirkel van Heidegger, de grens-situatie van Jaspers, de Dimension en de mathematische grens-fantasie van Heim, als pendant van Barth's bekende doodslijn tussen de dimensies van het goddelijke 'Du' en het menselijke 'Ich', - het is alles, alles hier overwonnen, te boven gegaan. Deze totaal andere probleemstelling, deze vaste overtuiging, dat *tussen eeuwigheid en tijd geen antinomische relatie*¹⁰⁶ kan staan, dwingt de gereformeerde theologie ook tot het coördineren enerzijds van de begrippenreeksen van 'hart-opening', 'suscitatie', vivificatie, waarin het 'Augenblick' wordt gekend, en anderzijds tot de belijdenis van een ongetwijfeld een *tijdsproces doorlopend werk Gods*, bestaande in het 'zacht maken' van het 'harde hart': cor clausum aperit, durum emollit¹⁰⁷.

Wij herinneren nog eenmaal¹⁰⁸ aan het feit, dat *Zwischen*

- 106 *Antinomie*: categorie uit de logica, die een onmogelijkheid binnen de denkwetten bedoelt. Schilder heeft Barths *paradox* (een schijnbare tegenstrijdigheid) steeds als een antinomie opgevat, terwijl hij de termen 'paradox' en 'antinomie' toch scherp onderscheidt (vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 145v.). Onzes inziens is hier de breuk tussen Barth en Schilder het scherpst. Schilder heeft Barth in consequenties willen dwingen, die Barth zelf niet erkende. Vgl. het gemak waarmee Barth al in 1932 de term 'paradox' kon loslaten, *KD* 11, 172.
- 107 D.L. III/IV 11: Hij opent het gesloten hart, Hij maakt het harde zacht.
- 108 Noot 174 is in de Afscheidingsrede aan het slot aangehecht. Schilder schrijft daar: wij willen 'voor het laatst een beroep doen op de naar zelfaankondiging "belijdende" theologen' (*De kerk II*, 37). De aantekening, waarin hij de laatste coupure van zijn inaugurele oratie plakt, begint als volgt: 'Een beroep, want wij geloven niet dat op de duur de schijn kan blijven aangenomen, alsof men na zoveel debacles in de kring der dialectische theologie nog, met volstreekte negatie van wat er tegen ingebracht is, over de betekenis der dialectische theologie een boek kan schrijven, alsof er niets gebeurd was'. Hij verwijst dan naar het in n. 158 al genoemde en in 1934 inmiddels verschenen werk *De openbaring der verborgenheid* (Baarn 1934), waarin oa. Th.L. Haitjema, K.H. Miskotte en O. Noordmans een bijdrage schreven. Dan gaat de tekst in duidelijke spreekstijl en met verwijzing naar het eerste deel van zijn inaugurele oratie verder: 'Wij herinneren nog eenmaal...'.

den Zeiten gestrand is op de moeilijke kwestie van de verhouding van theologie en antropologie. Waarom zou men niet naar Dordrecht luisteren? De leer-spreuken zijn er wél-doordacht. Is het overmoed, of is het gehoorzaamheidsbetoon, als wij in het jaar 1934, enkele maanden na het verdwijnen van *Zwischen den Zeiten* de vaak meer enthousiaste dan overtuigde lezers dezer periodiek wijzen op de hun problemen vóór-zijnde klassieke gereformeerde theologie? Zij kunnen ons het 'pathos' niet ten kwade rekenen, waarmee dezerzijds erop gewezen wordt, dat de gereformeerde theologie het *geloofsgehoor* zich laat in-zetten bij een 'nova creatio', die enerzijds Bavinck's epitheton van een 'ondoordringbaar mysterie'¹⁰⁹ reeds in 1618 en '19 zelf ontving (de wedergeboorte in engere zin) en die anderzijds een instorting van een nieuwe substantie even stellig weigert te heten, als zij toch een 'reparatio'¹¹⁰ heten wil, ook daarin, dat de mens weer 'hoort' naar zijn God. Weer, zeide ik.

Een constructie als deze moge door een misverstand van Barth, in zijn polemieken met Gogarten e.a., herhaaldelijk zijn afgewezen, omdat zij soms de - overigens m.i. onjuist geformuleerde - leus opheft: gratia non tollit naturam, sed perficit¹¹¹. Maar zodra dit misverstand blootgelegd zou zijn, en dit 'perficit' door een beter woord vervangen, ware misschien uit de kring van *Zwischen den Zeiten* althans een enkele bereid, zijn thans lege hand te laten vullen met de *Canones Dordraceni*. Hij zal er met verwondering uit leren, dat deze, door van de wedergeboorte in engere zin als van een nova creatio¹¹² te spreken, alle *nietgelovende* antropologie uitsluiten; dat zij voorts door de 'reparatie'-leer alle *gelovende* antropologie binden aan het *voorwetenschappelijk* aanvaarde, bevend erkende *geloofsbezitaangaande-de-geloofssoorsprong*; en dat zij eindelijk, door de efficacia van de sprekende God in een *historisch* proces te begrijpen

109 H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek* IV, 4e druk, Kampen 1930, 70.

110 De term 'reparatio' (herstel) van de mens als beeld Gods komt in de Dordtse Leerregels niet voor, de gedachte wel. De term vinden we bij H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek* IV, 47, vgl. 69. In de geschiedenis van de gereformeerde dogmatiek komt voor de wedergeboorte ook de term 'renovatio' voor, vgl. a.w., 51.

111 * Vgl. *ZdZ* 11 (1933), 537. Gratia non tollit naturam, sed perficit: de genade heft de natuur niet op, maar volmaakt die. Schilders kritiek richt zich op het woord 'perficit'. Hij zou voor 'herstel' van de oorspronkelijke volmaaktheid na de zondeval kiezen.

112 Zie noot 102.

en als *beschrijfbaar* te belijden (in stee van haar met Barth in 'de sprekende God', dat grote *asylum ignorantiae*¹¹³, op te bergen) tussen theologen en filosofen de twist over het primaat van theologie of antropologie stillen. Want de vrede wordt hier verkregen door de solutie van het primaat, niet ener -logie, ook niet der theologie, doch van het actueel gelovig *belijden* en belijdend *geloven* der in klaarlijkheid gegeven openbaring.

In deze klaarlijkheids-aanvaarding ligt de *eenheid* tussen 1834 en 1934, tussen Hendrik de Cock en ons. En in de noodzaak om de 'naieve' aanvaarding¹¹⁴ dezer 'klaarlijkheid' (*perspicuitas*) der openbaring uit de dagen van 1834 thans, in 1934, te vervangen door een *opzettelijke* handhaving ervan als ook één der beheersende punten in de kwesties van deze tijd, ligt de *verscheidenheid* gedemonstreerd, die ik *in* de zoeven gereleveerde eenheid zie. *Initium a Deo*¹¹⁵, dat is werkelijkheid geweest in Dordt, in 1834, het zij het ook in 1934. Maar dan alleen zo, als Dordt het heeft bedoeld: met *dezelfde supposities* aangaande God, natuur, geschiedenis, en openbaring¹¹⁶. [Ook de kwestie van verhouding antropologie-theologie, of filosofietheologie, hangt ten nauwste samen met de afwijzing van het existentiebegrip, en de uitwerking van het begrip van het 'geloofs-

113 *Asylum ignorantiae* (lt.): een vrijplaats voor ons onbenul. Door het volle accent dat Barth op Gods hoogheid en heiligheid legt is onze kennis van God in zijn openbaring, zo oordeelt Schilder, afgeschermd en arm geworden ('zijn thans lege hand').

114 '*Naieve*' aanvaarding: hier buigt Schilder zijn rede terug naar de inleiding, waarin hij zijn taak als dogmaticus in 1934 tegenover de nieuwere vraagstellingen vergeleek met de dogmatiek in de beginjaren van de Theologische School, 1834-1854, toen van 'prolegomena' nog geen sprake was.

115 *Initium a Deo* (lt.): door God aangevangen. Vgl. ook *Wat is de hel?*: '*Initium a Deo*: men moet zijn uitgangspunt steeds kiezen bij die God, wiens naam Jahwe is, en die wij *kennen*, in de geschiedenis *klaarlijklijk* geopenbaard in de *historische* Jezus van Nazareth' (3e druk, Kampen 1932, 69).

116 *Supposities*: vooronderstellingen. Tot zover loopt het tekstmateriaal van noot 174. De daarop volgende n. 175 bestaat ook uit een groter stuk tekst, maar dit materiaal hoort inhoudelijk bij de concentratie op de geschiedenisopvatting van de dialectische theologie, zoals die het thema is van het slot van *De dogmatische betekenis der 'Afscheiding'*.

gehoor' in gereformeerde trant. De oplossing van het vraagstuk zal ook nu weer wijzen in de richting ener vrije universiteit]¹¹⁷.

IV

[Moge God ook in de voltooiing ons bij de klaarblijkelijkheid van zijn openbaring bewaren. In dat licht draagt Hij ons op te werken, waarbij ik met het oog op de mij opgedragen taak ter bewaring voor die ongehoorzaamheid¹¹⁸] /19/ om de genade bid, waardoor ik niet zou durven, wat volgens mijn rede mogelijk is: spreken over wat men niet 'gehoord' heeft, 'gehoord' in die enige zin, die de gereformeerde theologie in dat woord legt, zodra zij spreekt over de oorsprongen van het geloofsgehoor. En onder inwachting van deze genade hoop ik ook de christelijke orde te vinden, die in het verkeer met u mijn plaats mij wijst.

Dat in uw kring, hooggeleerde heren hoogleraren, ik met zo grote vriendelijkheid ontvangen ben, heeft mij verlegen gemaakt en houdt mij dankbaar. Ik zie er een acte van uw vreugde in voor de bewaring in 1934 van wat in 1854 is begonnen. En als zodanig durf ik ook het hoofd weder oprichten in uw kring, in hetzelfde ogenblik waarin ik de knie neerbuig voor God. Welk een zegen is het voor onze School, dat in het ogenblik, waarin dit laatste geschiedt, zonder overschrijding van een z.g. 'doodslijn' tussen God en schepsel¹¹⁹, voor mij als jongere dadelijk twee beelden rijzen. Het beeld van de hooggeleerde Bouwman, wiens nagedachtenis ik heden, als die van mijn leermeester, eerbiedig en

117 Zo luidt de samenvattende zin van het verslag in *De Bazuin, De Wachter, De Rotterdammer* en *De Standaard* die hier, ook blijkens het slotdeel, niet gemist kan worden. Schilder bedoelt hier niet de Vrije Universiteit als bestaande instelling, maar doelt op de vrijheid in de wetenschap, ook in de theologie, in vrijwillige binding aan de confessie. In zijn brochure *Afbouw* schreef hij: 'Maar overigens - een *belijdend lid ener Geref. kerk* voelt zich VRIJ, als hij belijdt; ook als hij *belijdend* tussen de geestesmonumenten der eeuwen op en neer gaat' (Kampen 1930, 59).

118 Vgl. *Zur Begriffsgeschichte* in verband met de klaarblijkelijkheid van Gods openbaring: "'Unglaube' ist nach der dialectischen Theologie immer *Misverstehen*. Calvin jedoch weiss, dass der Erzfeind, der Satan, trotzdem *nicht* "missversteht". Er *nimmt nur nicht an* (*οὐ δὲχόμενοι*, 1. Kor. 2) was Gott gesagt hat' (465).

119 Parodiërend op een bekende zegswijze van Barth uit de *Römerbrief*. De doodslijn is de grens die het menselijk zichtbare van God scheidt. Vgl. *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'*, 329-331 (Barth) en 448-462 (Calvin).

hoog moge houden¹²⁰, en het andere beeld van u, die wij heden nog onder ons mogen zien, hooggeachte leermeester en vaderlijke patroon, hooggeleerde Honig. Gij hebt evenmin als ik ooit geloofd in het hedenmiddag besproken contrast tussen professor en existentiëel gelovende, tussen objectieve 'toeschouwer' en 'subjectieve' mede-speler in Gods genadedrama's. Maar gij hebt door uw leven en voorbeeld ons, uw leerlingen, zonder het te moeten zeggen, altijd doen zien, dat ze bij elkaar hoorden; dat wij het dogma van beider onderscheidbaarheid niet mochten gebruiken tot een oorzaak voor het vlees¹²¹. Ik dank u daarvoor. Als ik straks uw werk overneem, dan moge ik het in dezelfde geest van kerkelijke verbinding doen, als waarin gij, naar het woord van de hooggeleerde Hoekstra, gesproken bij uw jubileum¹²², steeds hebt gedaan. U allen moge ik voorts vragen om de hulp, die de jongere in een zo obligatorische kring¹²³ behoeft. Dat ik met u tegelijkertijd optreden mag, hooggeleerde Den Hartogh, wiens laatste dissertatiestelling alle krenking van Gods waarheid op elk gebied nadelig werkend noemt, verblijdt mij; immers, het is deze uitspraak van Groen, die mijzelf hoe langer hoe duidelijker voor de geest staat¹²⁴.

/20/ Dat ik naast u, hooggeleerde Noordtzij, ook u hier mag zien, hooggeleerde Grosheide, gedelegeerde van de Vrije Universiteit, verblijdt mij ten zeerste. Van u was eerstgenoemde mij een leraar en een lector, wiens aanwezigheid in het gedenkjaar der Afscheiding, en van de Theologische School, te meer om de

120 In de *Almanak FQI* 1928 was Schilder uitgenodigd 'een vrolijk woord over één der beide jubilarissen aan de Theologische School' te schrijven, ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum, dat Bouwman samen met Honig vierde (127-134). In het *Jaarboek ten dienste van De Gereformeerde Kerken in Nederland* 1934 (red. J.C. Rullmann - K. Schilder, Goes 1934) schreef Schilder het in memoriam van prof. dr. H. Bouwman, die op 3 februari 1933 overleden was. Naar de oorspronkelijke plannen zou Bouwman de rede ter herdenking van de Afscheiding houden en op dezelfde dag als Honig afscheid nemen als hoogleraar in actieve dienst (405-412).

121 Naar Gal. 5:13.

122 Vgl. het verslag van de jubilea van de hoogleraren dr. H. Bouwman en dr. A.G. Honig in: *De Bazuin* 76 (1928), nr. 10.

123 Obligatorisch: verplichtend (tot kwaliteit).

124 G.M. den Hartogh promoveerde in 1933 aan de VU op het proefschrift *Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871* (Kampen 1933). Schilder doelt op stelling XXIII.

verwantschap aan Hendrik de Cock, voor haar historische betekenis heeft¹²⁵. En wat de Vrije Universiteit aangaat¹²⁶, liep niet mijn rede tenslotte uit op een woord over antropologie en theologie, men zou ook kunnen zeggen: filosofie en theologie, waarbij de gedachte ener uit een geloofsbezit werkende universiteit vanzelf gegeven was? Ook deze gedachte verbindt u aan mij, in directe samenhang met wat ik heden bepleitte; daarin moge ook de waarborg liggen voor mijn ernstige wil, om u het uwe te geven, gelijk deze School het hare moge ontvangen.

Weledele heren studenten, is voor mijzelf de herinnering aan Efeze en Chalcedon¹²⁷ allerm minst een oorkussen, voor u mag ze het evenmin zijn. Nauwelijks een jaar geleden is hij heengegaan, die in zijn rede over *Godgeleerden* en in die andere over *de*

- 125 Prof. dr. A. Noordzij (1871-1944) was van 1896 tot 1903 docent aan de gymnasiale afdeling van de Theologische School en van 1903 tot 1912 lector. Daarna werd hij hoogleraar in de oudtestamentische vakken aan de rijksuniversiteit van Utrecht. Zie ook zijn in dit verband interessante brief van 19 juni 1939 aan Schilder in: W.G. de Vries, *K. Schilder als gevangene en onderduiker*, Groningen 1977, 151v. A. Noordzij is een zoon van M. Noordzij, die een schoonzoon van Helenius de Cock was.
- 126 De nieuw-testamenticus prof. dr. F.W. Grosheide was afgevaardigde namens de theologische faculteit van de VU. In *De Heraut* schrijft hij een impressie (28 jan. 1934, no. 2923) van de Kamper feestdag. In deze regels klinkt de strijd over het promotierecht van de Theologische School door. Vgl. K. Schilder, *Afbouw. Een woord inzake de praktische erkenning van het promotierecht der Theologische School te Kampen*, Kampen 1930. Ook daar klonk de positieve toon: 'de man, die dit schreef heeft, naar hij meent, getoond ook de idee ener Vrije Universiteit lief te hebben en alles, wat die idee uitwerkt en uitwerken kan, toe te juichen' (p. 76).
- 127 *Efeze en Chalcedon*: op de concilies van Efeze (431) en Chalcedon (451) zijn belangrijke leerbeslissingen geformuleerd ter bescherming van de christologie, en met name de verhouding van de twee naturen in de ene persoon Jezus Christus. Schilder heeft in zijn rede al aan de concilies van Nicea (325) en Chalcedon gerefereerd. Schilder bedoelt hier wat hij in zijn definitie van *dogmatiek* zo zou formuleren: het is 'de wetenschap, die in onderworpenheid aan de inhoud en het doel van de Heilige Schrift, de problemen der kerkelijk-theologische dogmata rangschikt en systematisch behandelt in een sympathetisch-kritische reproductie van de inhoud der in de lijn der oecumenische symbolen vastgestelde dogmata' (in: *Kompendium dogmatiek*, 3e druk, I p. 16, Kampen z.j.).

*leiding des Heiligen Geestes onmisbaar voor de echte studie der theologie*¹²⁸, gelijk ook eens bij de opening van een cursus in onderscheiden toonaard zijn studenten toeriep: *en toutois isthi*, weest hierin: de hooggeleerde Lindeboom¹²⁹. Moge zijn stem onder u klinken, ook als ze deze paulinische vermaning aan wie reeds heeft 'gehoord' naar God tot u door helpt komen. Is op onze colleges straks God een 'Er', zij Hij daarvoor en daarna bij u de grote 'Du'. Laat het mij een vreugde zijn, u waar ik kan, te dienen naar de oude idee van een universitas, een werkersgemeenschap van docenten en hoorders. Zo ooit, dan is wel de leuze, die gij allen kent, de laatste tijd in heftige discussie gebracht: *fides quaerit intellectum*¹³⁰. In 1934 denkt men bij het horen van die woorden oneindig veel meer, of liever, oneindig veel andere dingen, dan toen uw corps ze in zijn vaandel schreef. Laat niettemin de band aan 1854 blijven: daar kwam de fides van 1834 om zijn intellectus in 1854 vragen. Fides quaerit intellectum, want we zijn geen existentiële filosofen, maar theologen van 't geloofs-gehoor.

Afgevaardigden van gereformeerde kerken, u allen groet ik, om in u de kerken die mij riepen te eren, te danken en te vragen /21/ om haar gebed. Moge ik niet onbescheiden zijn, als ik met name de afgevaardigden, predikanten en ouderlingen, van de kerk van Rotterdam-Delfshaven noem. Indien mijn leven iets betekenen mag, van nu af aan, voor al onze kerken tezamen, dan

128 L. Lindeboom, *Godgeleerden. Rede op den 39sten jaardag der Theol. School van de Geref. Kerken in Nederland*, Heusden 1894; *De leiding des Heiligen Geestes onmisbaar voor de echte studie der theologie. Rede bij de overdracht van het Rectoraat*, Kampen 1902.

129 Lucas Lindeboom (1845-1933), hoogleraar in de nieuwtestamentische vakken aan de Theologische School, was op 4 januari 1933 gestorven. Ook van hem schreef Schilder in het *Jaarboek 1934* het in memoriam (a.w., 398-405).

130 Fides quaerit intellectum (lat.): het geloof zoekt het begrijpen. Zinspreuk van het studentencorps van de Theologische School, ontleend aan een bekend werk van Anselmus van Canterbury uit de 11e eeuw. Frappant is dat Barths wending van *Die Christliche Dogmatik* (1927) naar *Die kirchliche Dogmatik* (1932) voltrokken wordt door diens studie *Fides quaerens Intellectum. Anselms Beweis der Existenz Gottes im Zusammenhang seines theologischen Programms* (1931 = *Kari Barth - Gesamtausgabe II*, Zürich 1981). Bij mijn weten heeft Schilder dit werk nooit geciteerd. Na de Vrijmaking zou hij in een Schooldagrede de verandering van de zinspreuk van het studentencorps in 'Fides Quadrat Intellectum' (het geloof vormt het denken) verdedigen met kritiek op de oude (*De Reformatie* 25 (1949-50), 422-427).

eer ik daarin als Gods instrument deze kerk, welker raad mij de gelegenheid tot studie opende, en haar dienaren des Woords, zonder wier toewijding en offerwil ik aan deze plaats niet zou staan¹³¹. En voorts hoop ik mijn leven aan die kerken te geven, die ik heb liefgekregen, en wier beeld voor mij rijst in de levenscontinuïteit, die ik als draagster van Gods werken eer, zo vaak ik mij realiseer, dat mijn gang naar de collegezaal mijner kerken mij voert tussen de plaatsen waar mijn ouders mij het leven gaven en ik hun graf zag delven¹³².

Ik heb gezegd.

131 Schilders collega's in Rotterdam-Delfshaven waren H. Knoop, J. Schoonhoven en R. Zijlstra.

132 Deze laatste paragraaf van het manuscript werd eerder door C. Veenhof gepubliceerd in: *Gedenkt uw voorgangers. In memoriam Prof. Dr. K. Schilder 19 december 1890 - 23 maart 1952*, Goes 1952, 65.

Hoofdstuk 4 Schilders palet

1. Kleurrijk

Als student ondertekende Klaas Schilder zijn literaire bijdragen aan de jaarlijkse almanak van het corps Fides Quaerit Intellectum met een grote variatie pseudoniemen. Het zijn gedichten in het grieks en latijn, Duits en Nederlands, verhalen en beschouwingen, een geschiedenis, en zelfs een sprookje. Eén verhaal tekende hij met 'pictor', Latijn voor 'schilder'. Daar komt de bijnaam Pic vandaan, waarmee vrienden als Kees Veenhof hem aanspraken¹. Zo veelzijdig als zijn belangstelling voor cultuur, literatuur, geschiedenis, filosofie en religie, zo kleurrijk zijn de literaire vruchten van de student. In zijn Kamper jeugd en studie jaren heeft hij die vaardigheden verworven.

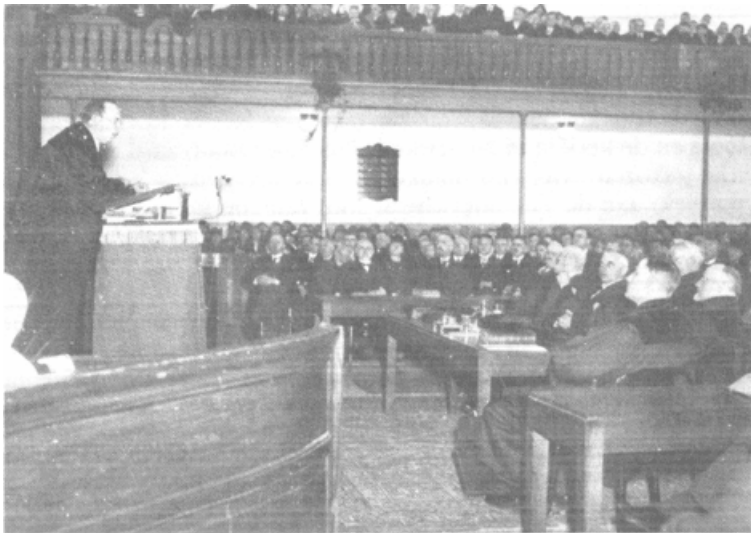
Hoe ziet het palet van deze Schilder eruit, wanneer hij in de kracht van zijn leven tot professor gepromoveerd is? Bijna twintig jaren vol ervaring in prediking, pastoraat en kerkelijke praktijk hebben hem gevormd. De drie jaren van zijn promotiestudie in Duitsland hebben zijn belezenheid vergroot. Academische erkenning daar baant de weg naar zijn entree in de wereld van de theologie en de kerken in Nederland. De taak is aanvaard en de richting gekozen. Met zijn inaugurele rede presenteert Schilder zich publiek: aan de Theologische School van zijn kerken en aan zijn vakgenoten in de theologie. Welk beeld levert dit ons van de pasbegonnen hoogleraar op en welke kleuren laten zich analyseren?

In de eerste plaats treft ons de persoonlijke kleur van de inleiding en het slotwoord. In zijn presentatie ten opzichte van zijn voorgangers, zijn leermeesters en nieuwe collega's treft een mengeling van zelfbewustzijn en bescheidenheid. De jonge hoogleraar neemt zijn plaats in tussen de ervaren collega's, de oudtestamenticus dr. J. Ridderbos, de man van de ambtelijke vakken, dr. T. Hoekstra,

1 *Gedenkt*, 10. Vgl. zijn bibliografie, in: *Almanak Fides Quadrat Intellectum 1953*, Kampen 1953, 123v.

Schilder en Den Hartogh bij hun installatie als professor in de Burgwalkerk. (Gedenkt uw voorgangeren, p.37)

Professor Schilder tijdens het uitspreken van zijn rede. (Gedenkt uw voorgangeren, p.39)

en de nieuwtestamenticus dr. S. Greijdanus². Hij vraagt om de samenwerking, die hij vooral met de laatste zijn leven lang krijgen zou. Het spreekt vanzelf dat hij zich in de lijn van de Afscheiding ziet staan. Deze presentatie in de lijn van 1834 en 1854, het jaar van de stichting van de Theologische School, wordt hem aangereikt door de aanstaande herdenking. Maar ook persoonlijk is hij nauw verwant aan de Afscheidingstraditie in de kerken van de Vereniging van 1892. In zijn laatste woorden, de ontroerende herinnering aan zijn ouders, spreekt mee dat zijn moeder als weduwe met haar kinderen van de Hervormde Kerk overging tot de Gereformeerde Kerk. Zo gaat hij aan het werk, zich bewust van zijn zware taak en zijn rijke erfenis. De professor gelooft existentieel, dat is levensecht, en wil als gelovig theoloog beginnen.

Tegelijk valt de houding op die Schilder ten opzichte van de Vrije Universiteit inneemt. De debatten over het promotierecht van Kampen en daarmee de erkenning van de Theologische School als wetenschappelijke instelling zijn nog niet ten einde. Zal Kampen een aan Amsterdam gelijkwaardige plaats krijgen? Als predikant leverde Schilder al zijn bijdrage met de brochure *Afbouw*. Duidelijk plaatst hij zichzelf nu in de lijn van de Afscheiding en haar opleiding voor predikanten, maar zonder daarmee provocerend te zijn. De Vrije Universiteit, aanwezig in de persoon van dr. F.W. Grosheide, wordt uitgenodigd tot samenwerking. Opnieuw zelfbewust verzekert hij de theologische faculteit van de VU van zijn 'vaste wil om u het uwe te geven, gelijk deze School het hare moge ontvangen'.

Professor Schilder treedt aan met een ideaal voor het werk met de studenten. Het is het ideaal van een universiteit, ook voor de ene faculteit, in de zin van wat hij noemt: 'de oude idee van een universitas, een werkersgemeenschap' van docenten en studenten. Daarover schreef hij breed in zijn pleidooi voor de voltooiing van de Theologische School. Vooral toegespitst op het verlenen van de doctorstitel schetste hij zijn ideaal zo: 'In de promotie vormt de hoogleraar mét de student een soort van *co-öperatief* gezelschap'³. De professor heeft evenzeer stimulans nodig. Want do-

2 Vgl. over dit drietal, dat samen met H. Bouwman en A.G. Honig vijftien jaar lang, van 1917-1933, samenwerkte, W. de Graaf, *Een monument der Afscheiding. De geschiedenis van de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1955, 267-279.

3 *Afbouw*, 33 (vgl. 29-34).

ceren en examineren is maar een beperkt deel van het studieveld. Er moet ook tijd zijn voor en verplichting tot het 'overzien - methodisch, rustig, naar eigen wens - van heel het veld, heel de diepte' van het eigen vakgebied. Die tijd, stimulans en samenwerking wenst de prof zich met zijn studenten toe. Op kleine schaal heeft Schilder dit gerealiseerd. Hij heeft geen promoties kunnen begeleiden. Het laten schrijven van scripties voor de dogmatiek is voor hem het vlak geweest, waarop hij die samenwerking gestalte wilde geven⁴. Zijn keuze van de onderwerpen liet hij later, in de naoorlogse periode, bepalen door de stof die hij zelf voor de *Heidelbergse Catechismus* bewerken moest. De frisse kleur van verwachtingen tekent zijn optreden.

De Theologische School staat in de lijn van de Afscheiding, in dienst van de kerken en naast de Vrije Universiteit. Zo werd in het verleden theologisch veel opgebouwd, zo is er nog veel te doen in 1934. Want Schilder presenteert zijn zicht op het werk breder dan alleen naar binnen toe. Hij weet zich als theoloog en hoogleraar van gereformeerde belijdenis omgeven door de actualiteit van de theologie in binnen- en buitenland. In zijn inaugurele rede valt die breed getekende horizon van theologie en filosofie op. Hij is op de hoogte van de thema's en vraagstellingen die in Duitsland het klimaat bepalen. Hij is immers zelf naar het brongebied van de Nederlandse actualiteit geweest en heeft de debatten van zo dichtbij beluisterd en beleefd.

Op dit grote doek zet Schilder in schetslijnen het werkprogram uit, dat de actualiteit hem zijn inziens opgeeft: hoe grijpen de prolegomena en de loci, de voorvragen en de leerstukken van de dogmatiek, op elkaar in? De gereformeerde theologie mag de gestelde vragen niet ontlopen. Zo test hij de houdbaarheid van het raamwerk, waarop ook hij het doek van de dogmatiek spannen wil: de klassieke gereformeerde theologie, in verbinding met de geschiedenis en belijdenissen van de kerk. Als proeve schetst hij het thema van de mens, tot wie God in zijn openbaring komt.

4 Behandeld onder de noemer 'capita selecta'. Zo werd na de oorlog Schilders bespreking van de scripties in verslagen door de student, die de betreffende scriptie geleverd had, uitgewerkt en uitgegeven in *Capita selecta* I-IV, Kampen 1949-1952.

2. Scherpe schetslijnen

Schilder zet op een opvallende wijze in bij de herdenking van de Afscheiding in Nederland. De geschiedenis en de School van de kerken ontmoeten in de actualiteit van de dag een conflict uit het buitenland. Het tijdschrift *Zwischen den Zeiten*, eens de speerpunt van de dialectische theologie, houdt door een conflict in de redactie op te bestaan⁵. Nee, natuurlijk is het niet dwingend deze feiten als actuele data te combineren. Maar als Schilder zo combinerend de theologische actualiteit voor zich ziet, toont hij zijn visie op de eigenwaarde en betekenis van de gereformeerde dogmatiek. Hij beschrijft als het ware in zijn dogmatisch werk de recente geschiedenis. Hij ziet de geschiedenis zich voltrekken in de actualiteit.

Schilder weet zich als Nederlands en gereformeerd theoloog intens betrokken bij wat hij 'het algemeen-wetenschappelijk aspect' van zijn dagen noemt. In de inleiding van zijn rede wijst hij aan hoe door Karl Barth de theologie als wetenschap afgezwakt wordt. Was de theologie traditioneel de koningin der wetenschappen, nu wordt zij veelal afhankelijk gemaakt van de filosofie, die zich over de dogmatische voorvragen eerst moet uitspreken. Zo komt de dogmaticus positief en inhoudelijk niet uit de verf. Barth schreef zijn *Dogmatik als Prolegomena zur christlichen Dogmatik*, maar Schilder ziet op deze grondslag geen dogmatiek ontstaan. Van binnenuit en van buitenaf wordt zo de theologie verdund en vervaagd. Schilder signaleert dit en zet zich aan het werk om de oorzaken te analyseren.

Zijn thema is uit de meest recente discussie gekozen: wie is de mens, als Gods openbaring tot hem komt. Dit was immers het struikelblok voor *Zwischen den Zeiten*: wie is de mens? Of wat is de verhouding tussen theologie en antropologie, tussen de leer aangaande God en die over de mens. Voordat Schilder een eigen standpunt tekent, distilleert hij de elementen uit het conflict. Zijn methode is de immanente kritiek. Het eerste deel van zijn rede is hieraan gewijd.

5 Een brede documentatie is *Anfänge der dialektischen Theologie*, I (Karl Barth, Heinrich Barth, Emil Brunner), ed. J. Moltmann, München 1962 en '*Dialektische Theologie*' in *Scheidung und Bewährung 1933-1936. Aufsätze, Gutachten und Erklärungen*, ed. W. Fürst, München 1966. Voor een analyse van dit conflict zie Chr. Gestrinch, *Neuzeitliches Denken und die Spaltung der dialektischen Theologie. Zur Frage der natürlichen Theologie*, Tübingen 1977.

Het conflict, dat *Zwischen den Zeiten* deed verdwijnen, speelde met name tussen Barth en Friedrich Gogarten. Het begon met een recensie van Gogarten uit 1929 op Barths eerste deel van *Die Christliche Dogmatik* (1927)⁶. Het betreffende hoofdstuk heeft Barth herschreven voor *Die Kirchliche Dogmatik* (1932)⁷. Zo had hij het al in 1931 aan Gogarten voorgelegd. Aan het eind van 1933 neemt Barth opnieuw stelling tegen Gogarten en tegelijk tegen Emil Brunner. Dit is de stof waarmee Schilder werkt. Inhoudelijk gaat hij niet op het eigen werk van Gogarten en Brunner in. Hij neemt alleen de zakelijke kritiek van de eerste over: Barth maakt in zijn dogmatische opbouw gebruik van filosofische categorieën. En dat kan niet, want de dialectische theologie wilde uitsluitend 'Theologie des Wortes' zijn.

Op dit ene punt trekt Schilder het conflict na. Vanuit Barths verweer in 1932 gezien is er sinds 1927 en dus ondanks de beoogde nieuwbouw van diens dogmatiek geen wezenlijke verandering gekomen. Het gaat om deze vragen: is het ten eerste mogelijk de stof voor de dogmatiek aan te wijzen? Wat is het materiaal, waarmee de dogmaticus werken kan? Ja, zegt Barth, niet de Bijbel, wel de kerkelijke prediking is stof voor de dogmatiek. Maar dit is alleen mogelijk wat de vorm, niet wat de inhoud van die prediking betreft. Maar, vraagt Schilder met Gogarten, hoe kan dan concreet gesproken worden over de verkondiging van Gods openbaring? Het vorm-inhoud schema, of beter de scheiding tussen de vorm waarin Gods Woord tot ons komt én de inhoud, maakt het Woord zozeer tot Gods eigen zaak dat de mens, en dus ook de dogmaticus, daar nooit vat op krijgt.

Barths onderscheiding tussen vorm en inhoud van de prediking hangt samen met zijn tweede, aan de filosofie ontleende onderscheiding die Schilder het subject-object schema noemt. 'Subject' is hier steeds God zelf die zich openbaart, 'object' is de openbaring Gods als werkelijkheid. Als Gods Zoon mens wordt, had Barth geschreven, is daarmee de objectieve mogelijkheid van

6 Vgl. C. van der Kooi, *De denkweg van de jonge Karl Barth. Een analyse van de ontwikkeling van zijn theologie in de jaren 1909-1927 in het licht van de vraag naar de geloofs-verantwoording*, Amsterdam 1985, 188-225.

7 Een prima overzicht van hele *Die kirchliche Dogmatik* bieden O. Weber, *Karl Barths Kirchliche Dogmatik. Ein einführender Bericht* (8e druk, Neukirchen 1977) en G.W. Bromiley, *Introduction to the Theology of Karl Barth* (Grand Rapids 1979). Voor een inleiding in zijn denken zei Chr. Frey, *Die Theologie Karl Barths. Eine Einführung*, Frankfurt 1988.

openbaring gegeven: God openbaart zich voor de mens herkenbaar in het vlees. De uitstorting van de Geest van God noemt hij daarnaast de subjectieve mogelijkheid van openbaring: God zelf maakt het mogelijk dat openbaring aan de mens zo plaatsvindt dat hij hoort⁸. En toch, zegt Schilder, staan naast deze weer andere woorden die de zin ontkrachten. Uiteindelijk trekt Barth zich terug achter termen, die hij van de filosofie geleerd heeft.

Waarom gaat het Schilder in dit eerste deel? Vooral om een weergave en analyse van de filosofische termen, die Barth aan vermeende oplossingen helpen. Barth wil voor alles de afstand van de mens tot God bewaren. Als God zich openbaart, blijft dat zijn zaak. De mens is zozeer mens ná de zondeval dat hem geen enkele eigen mogelijkheid blijft Gods Woord te horen, als Hij het niet steeds opnieuw geeft. Barth heeft Gogartens kritiek op filosofische categorieën niet geaccepteerd. Maar als Schilder Barths reactie uit 1932 nagaat, signaleert hij opnieuw onderscheidingen, die aan de filosofie ontleend zijn. We moeten, zegt Barth, onderscheiden tussen 'Gott an sich' en 'Gott für uns'. God geeft zichzelf in zijn openbaring niet prijs aan ons mensen. Hoe kan Barth zo over God (an sich) spreken, vraagt Schilder, als juist hij zegt dat we God niet anders kennen dan in het actuele moment, het geschieden van de openbaring? Schilders conclusie is dat wie tenminste iets zeggen wil over de werkelijkheid van Gods openbaring in het menselijk leven, en zo een inhoudelijk iets zeggende leer van de mens opbouwen, de grondslagen van de dialectische theologie moet loslaten. Door aan te wijzen hoe de filosofie te hulp geroepen wordt om de grondslagen van deze theologie overeind te houden wil Schilder ertoe dwingen die uitgangspunten los te laten en, nog eens, opnieuw te beginnen.

Dat Barth het verwijt van filosofische invloed niet geaccepteerd heeft, had Schilder voorzichtiger kunnen maken. De exacte beschrijving van de methode van zijn dogmatiek is voor Barth minder belangrijk dan het uitgangspunt van zijn denken en het resultaat. In 1932, in zijn nieuwe opzet van zijn *Dogmatik* kon hij immers het begrip paradox loslaten⁹ en ook het spreken over feno-

8 *Die Christliche Dogmatik*, 64, 222-225, 284v.

9 *KD I*1, 128v. Toen Schilder in 1933 zijn dissertatie *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxons'* afrondde, was hij zich er terdege van bewust dat Barth de term in 1932 had laten vallen. Schilder concentreert zich dan op het onderscheid dat Barth invoerde tussen 'Gehalt' en 'Gestalt' van Gods Woord (337-341).

menologie en existentiële filosofie. Maar nu, in zijn inaugurele rede richt Schilder zich niet tot Barth zelf, maar tot de door hem beïnvloedde theologen in Nederland. Door inconsequenties aan te wijzen wil Schilder tot herbezinning dwingen.

In zijn eerste optreden zet Schilder scherpe schetslijnen op papier. Hij begint met contrasten die de thema's waarom het gaat onthullen: een leer over de mens kan niet met hulplijnen uit de filosofie opgebouwd worden. Een dogmatiek die theologie van het Woord wil zijn mag dat ook niet. Als die noodhulp niet losgelaten worden, ontstaat geen houdbare dogmatiek. Schilder ontkent het belang van de prolegomena niet. Integendeel, hij begint met te bewijzen dat de voorvragen de thema's van de dogmatiek, de legomena, negatief én positief bepalen.

3. Het beeld van de mens

In het tweede gedeelte van zijn eerste rede blijft Schilder bij het thema van de mens tot wie God in zijn openbaring komt. Hij verlaat de discussie tussen Gogarten en Barth en vraagt naar de wortels van de beweging die de dialectische theologie heet. Wat hebben anderen, theologen en filosofen, over de menselijke existentie gezegd? *Existentie* is de term die het bestaan van de mens typeert. Rond één bepaald kernwoord kan vaak een hele geschiedenis van theologisch denken beschreven worden. Heeft Schilder dat eerst met het begrip 'de paradox' gedaan, nu concentreert hij zich op 'de existentiegedachte'. Kort geeft hij daarvan een schets. In de geschiedenis van de leer over de persoon en de godheid van Christus is de term 'existentie' op verschillende wijze gevuld. Maar zo moeilijk, zegt Schilder, ligt het met de hedendaagse term 'existentie' niet. Die is afkomstig uit de filosofie van Kierkegaard. En alle hedendaagse theologen rond Karl Barth komen op de een of andere wijze bij Kierkegaard vandaan. Eenduidigheid heeft dat niet gebracht in de dialectische theologie, eensgezindheid evenmin.

In Nederland had nog maar kort geleden Th.L. Haitjema over het 'existentiële openbaringsbegrip der jong-Zwitserse theologie' in lovende termen gesproken. Deze hervormde theoloog, die zich confessioneel noemt, gebruikt Schilder als een voorbeeld bij uitstek van ondoordachte verbindingen. Schilder zoekt naar de wortels en komt niet, zoals Haitjema, bij het 'oud-protestantse Schriftdogma', maar bij Sören Kierkegaard. Aan deze filosoof als wortel van Barths theologie is het tweede deel van zijn rede gewijd.

Bij Kierkegaard is het menselijk leven alleen concreet in het heden

dat hem en elk mens steeds tot beslissingen dwingt. De mens is ingeklemd tussen het negatieve dat hij is en ontmoet, en het positieve dat hij zoekt: een zondaar die wil geloven. In zijn korte schets put Schilder uit zijn dissertatie, waarin hij breed zijn ontmoeting met Kierkegaard weergegeven had¹⁰. Hoe staan nu de theologen tegenover dit existentiebegrip van Kierkegaard? Schilder signaleert een verwarrende veelheid van wegen¹¹, waartussen Karl Barth zich zijn weg zoekt. Schilders conclusie is dat Barth zich van elk beroep op Kierkegaard, de filosoof-theoloog, dient los te maken, als hij zoals hij zegt strikt theologisch en niet filosofisch wil werken. Want 'Kierkegaard kwam tot zijn existentiethema niet langs thetisch-theologische doch langs antithetischfilosofische weg'.

In de opbouw van de dogmatiek komt na de leer aangaande God en na de openbaringsleer ook de antropologie, de leer van de mens aan de orde¹². Barth had geschreven dat een antropologie alleen in het verloop van de dogmatiek te winnen is, maar niet vooraf opgebouwd kan worden¹³. Maar, zegt Schilder, Barth blokkeert de weg naar de leer van de mens. Opnieuw wijst hij aan hoe onmogelijk echt geloven in Gods Woord in Barths theologie

- 10 *Zur Begriffsgeschichte*, 89-114. In een biografische schets schrijft C. Veenhof over Schilders studententijd: 'Hij studeerde Schleiermacher en onderging in hevige bewogenheid Kierkegaard. Diens verhouding tot en lijden om Regine Olsten hebben hem existentieel gegrepen en blijvend bezig gehouden' (in: *Gedenkt uw voorgangers*, 10). Vgl. Schilder over Kierkegaards opzettelijke breuk met zijn verloofde in: *Over het 'skandalon'*, 60v. (= *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 32 (1931), 49-67, 97-130).
- 11 Schilder leunt hier, in ieder geval voor zijn hoorders, zwaar op zijn dissertatie. H. Barth (353-359), E. Brunner (360-369), K. Heim (389-392) en E. Grisebach (395-398) werden daar in dezelfde volgorde beschreven.
- 12 Schilder gebruikt de term 'antropologie' voor de leer van de mens en sluit zich daarin aan bij de aanduiding van de hoofdstukken in de Duitse dogmatiek. Bij het opbouwen van een eigen methode zegt hij in 1938 op college: 'Veel bewuster dan een paar jaar geleden, kies ik vandaag voor de oude indeling van de stof der dogmatiek in loci' (*Kompendium Dogmatiek I*, Kampen z.j., 106).
- 13 In correctie op zijn eerste proeve schrijft Barth in 1932: 'Es darf erstens nicht mehr aussehen, als ob die Lehre vom Wort Gottes dadurch begründet oder auch nur nachträglich gestützt werden sollte, dass sie als eine Setzung existentiellen Denkens verstanden wird. Und es darf zweitens keinerlei Anthropologie auch nur scheinbar als Basis des Verständnisses des Wortes Gottes auftreten wollen', *KD I*, 135.

is. Hij kan wel zeggen dat in het geloof de goddelijke en menselijke logos één zijn, maar wat helpt dat als dat voor het gelovig denken nooit een analyse van de werkelijkheid mag zijn, maar hooguit een herinnering aan Gods belofte¹⁴? De afstand tussen goddelijke belofte en menselijke werkelijkheid blijft zo groot. De menselijke existentie is door Barths openbaringsleer ontoegankelijk gemaakt, zodat het schrijven van de antropologie, een leer van de mens, onmogelijk is geworden¹⁵. Een hulplijn daartoe vanuit de fenomenologie of de existentiefilosofie helpt niet. Wat alleen in de concrete situatie van het ogenblik geschiedt, kan niet onderzocht, niet vastgehouden worden. Schilder concludeert dat zonder een duidelijke en eerlijke dogmatische methode, zonder erkenning van het object voor de dogmatiek¹⁶, Barth inconsequent is en blijft.

4. Confessionele tinten

In de inleiding bleek al dat Schilder een breed Europees raam opzet. In het derde deel van zijn rede introduceert hij de Dordtse Synode en haar Leerregels. De actualiteit van de tijd waarin de Afscheiding plaatsvond, bracht de thematiek van de Dordtse Leerregels opnieuw onder de aandacht. Wie is de mens en hoe kan hij, zondaar tot in zijn wezen, Gods genade ontvangen? Direct valt op dat dit de vragen zijn waarmee ook de dialectische theologie worstelt. Zonder deze overeenkomst nader uit te werken - de rede was al lang genoeg - zet Schilder zijn betoog op een centraal punt voort. Op grond van Gal. 3:2 stelt Schilder dat het exegetisch niet te handhaven is tussen de daad van het horen van Gods Woord en de inhoud van het gehoorde een tegenstelde verhouding te zien. Gehoor wordt gevolgd door gehoorzaamheid. Zo hebben de Dordtse Leerregels de wedergeboorte door de Geest vooropgesteld. Daaruit ontvangt de mens, tot wie het Woord

14 *KD* I1, 255.

15 Schilder is zelf zijn colleges dogmatiek begonnen met de locus de peccato, de leer van de oorsprong en het wezen van de zonde, en heeft zo een fundamentele aanzet willen geven tot de antropologie. Vgl. *Dictaat Dogmatiek (Locus de peccato)*, I-III, Kampen 1934-1938. Daarop voortbouwend heeft hij over de mens als beeld van God geschreven in: *Heidelbergse Catechismus* I, 220-312.

16 Nadat Schilder de eerste reeks colleges, genoemd in noot 15, afgebroken had, heeft hij zich gewijd aan de Godsleer. God is voor hem het object van de dogmatiek. Vgl. *Kompendium Dogmatiek* I-III, Kampen z.j., waarin de colleges van 1939-1952 verslagen zijn.

komt, eerst het horen en dan de gehoorzaamheid als vrucht. Ja, de mens moet opnieuw geboren worden, voordat hij horen kan. Maar daardoor blijft hij niet in de crisis van Gods gericht.

Hier bouwt Schilder aan de hand van het materiaal van dit belijdenisgeschrift een eerste lijn van de antropologie op. Hij stemt met Barth in dat er veel met de mens gebeuren moet om Gods Woord te kunnen horen. Maar God doet ook veel. Want de heilige Geest zorgt voor een nieuwe schepping. Het is volledig van God (supernaturabilis), en toch werkt hij zowel in de mens als in de tijd. Hier ziet Schilder de probleemstellingen van de dialectische theologie overwonnen. Tussen eeuwigheid en tijd ligt geen onoverbrugbare tegenstelling, als God die overbrugt. Hij herstelt de mens als zijn beeld. In dit korte derde deel ligt de kracht niet in een veelheid van argumenten, maar in de verlegging van de accenten. Eén Schriftwoord is voor Schilder voldoende om de belijdenis te laten spreken. De wedergeboorte als nieuwe schepping: dat is het accent waarmee Schilder positief en, naar hij zelf zegt, met pathos de climax van zijn rede inzet. Hij onderkent dat dit een voor-wetenschappelijk argument is. Maar hij voegt eraan toe: het is ook het 'bevend erkende geloofsbezit-aangaande-de-geloofsprong'. Met eerbied wijst ook hij op God alleen.

nbsp;

Schilder beseft dat dit voor de barthianen niet direct nieuws is. Maar hij is van mening dat een misverstand Barths oordeel beïnvloedde, als zou God ook volgens de Dordtse Leerregels een aanknopingspunt in de mens zoeken. Nee, het gaat om een nieuwe schepping. Vandaar uit kan weer over de schepping van de mens gesproken worden. Dat is geen natuurlijke theologie, die het menselijk denken, zijn natuurlijke mogelijkheden tot kenbron van het geloof maakt¹⁷. Theologische antropologie ligt aan de belijdenis ten grondslag.

Schilder begon met de kerkelijke, Nederlandse actualiteit te omlijsten met de bredere, ook buitenlandse gebeurtenissen. Hij eindigt met een presentatie van de confessionele tinten, die kleur en kracht gegeven hebben in het verleden van de kerk en het ook nu kunnen. Hij doet dat vrijmoedig en wervend. 'Waarom zou men niet naar Dordrecht luisteren? De leerspreuken zijn er weldoordacht. Is het overmoed of is het gehoorzaamheidsbetoon, als wij

17 Vgl. J. Wissink, *De inzet van de theologie. Een onderzoek naar de motieven en de geldigheid van Karl Barths strijd tegen de natuurlijke theologie*, Amersfoort 1984, en het in noot 5 genoemde werk van Chr. Gestrich.

in het jaar 1934, enkele maanden na het verdwijnen van *Zwischen den Zeiten* de vaak meer enthousiaste dan overtuigde lezers dezer periodiek wijzen op de hun problemen voor-zijnde klassieke gereformeerde theologie?' Haitjema's beroep op het 'oudprotestantse Schriftdogma', de strijd tussen Barth en Brunner over het beroep op Calvijn, het zijn allemaal bewijzen van vermeend voortbouwen op de klassiek-gereformeerde theologie. Nu neemt Schilder in het jaar waarin de Afscheiding in Nederland herdacht wordt het voortouw door in te zetten bij het theologisch houvast dat de Dordtse Leerregels aanbieden.

Maar ook dan blijft zijn blik breed. Zorgvuldig gebruik van de klassiek-gereformeerde theologie biedt perspectief voor eigentijds dogmatisch denken. Hoopvol zegt hij: 'misschien ware uit de kring van het blad *Zwischen den Zeiten* een enkele bereid zijn thans lege hand te laten vullen met de *Canones Dordraceni*'. Bedoelt hij de lezerskring en dus vooral zijn Nederlands publiek of kijkt hij naar het buitenland, naar de vrienden van vroeger van *Zwischen den Zeiten*? Mogelijk hoopte hij via Nederland ook de collega-theologen uit het buitenland te bereiken. Schilder leeft in de brede actualiteit van de theologie.

Afrondend presenteert Schilder zijn uitgangspunt. Aansluiting bij de belijdenissen is geen stilstand bij het verleden. Gods openbaring blijft niet ongrijpbaar, maar is klaarblijkelijk, zo helder als God goed heeft gedacht. 'En in de noodzaak, om de "naïeve" aanvaarding dezer "klaarblijkelijkheid" (*perspicuitas*) der openbaring uit de dagen van 1834, thans, in 1934 te vervangen door een *opzettelijke* handhaving ervan als ook één der beheersende punten in de kwesties van deze tijd, ligt de verscheidenheid gedemonstreerd, die ik in de zoëven gereleveerde eenheid zie'.

5. Een tweeluik

Schilders eerste beroemd geworden rede, die hij als hoogleraar korte tijd na zijn inauguratie hield, is die ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Afscheiding in 1934. Op 20 juni sprak hij in de grote aula van de Theologische School in de Oudestraat in een openbare samenkomst van docenten en studenten over *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd*. Deze rede werd ook 'live' via de radio uitgezonden. Het is veelzeggend dat de nog maar pas opgetreden professor voor deze belangrijke, publieke presentatie van de School werd aangewezen. Nog in het-

zelfde jaar verschijnt zijn rede in druk¹⁸. Wat is de verhouding tussen deze twee eerste oraties uit het eerste halfjaar van Schilders professoraat? Dat hij zelf samenhang tussen de inaugurele oratie en de rede bij de herdenking van de Afscheiding bedoeld heeft is duidelijk. De eerste rede eindigt met de presentatie van de Dordtse Leerregels als ook in de moderne vraagstellingen actueel. De tweede rede zet in met de roep om de terugkeer naar Dordt, zoals die in de dagen van de Afscheiding klonk. Deze redes vormen hierin een tweeluik dat in beide rondom de thematiek van de Dordtse Synode en de Afscheiding dogmatiek bedreven wordt. Ook formeel is er samenhang. Dat blijkt al daaruit dat Schilder juist in de publicatie van de tweede het materiaal van zijn eerste rede verwerkt. Maar is die samenhang een inhoudelijk voortspinnen aan één draad of is de publicatie van het eerste materiaal slechts het gebruikmaken van wat toevallig een eerstvolgende gelegenheid was?

Het eigen karakter van de *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding'*, de herdenkingsrede, ligt in de eerste plaats in de concentratie op 1834 en het gebruik van veel historisch materiaal. Met grondig onderzoek van de officiële stukken uit de tijd van de Afscheiding toont Schilder in het eerste deel aan 'dat dan toch wél de leidende kringen, zowel in de kerk als in de staat, uitnemend goed hebben begrepen dat het ook in dogmaticis om de Canones van Dordrecht ging'¹⁹. Vervolgens toont Schilder aan dat het dogmatisch karakter van de Afscheidingsbeweging niet lag in een enkel leerstuk, zoals de predestinatie, maar dat het om het geheel van de betrouwbare leer ging. 'En zo blijft te concluderen dat het dogmatisch belang der Afscheiding geen ander heeft willen zijn, dan de vraag om terugkeer, op gronden van Gods waarheid en van nuchtere waarachtigheidszin, naar Dordrecht. Omdat Dordrecht vijf bepaalde punten had behandeld? Nee - omdat het de laatste synode van leer-beslissingen en belijdenis-opstelling was'²⁰.

Op basis van zijn onderzoek verlegt Schilder in het laatste deel van deze rede het accent van 'de dogmatische betekenis van de Afscheiding' naar het 'ook voor onze tijd', opnieuw in 1934. En ook hier blijkt het eigene van zijn tweede oratie. Tegelijk is dit de

18 Kampen 1934. Geciteerd naar: *Verzamelde werken. De kerk II*, Goes 1962, 7-76.

19 *De kerk II*, 14.

20 A.w., 18.

plaats waar hij het materiaal van zijn inaugurele rede invlecht. De analogie tussen 1834 en 1934 ligt, zegt Schilder, hierin dat De Cock en Karl Barth streden tegen het liberalisme, het eigenmachtig denken in kerk en theologie. Flitsend en suggestief trekt hij een paar lijnen om de tijd rond 1834 te schetsen, de actualiteit waarin De Cock en de achtergrond waartegen Barth strijdt. In dat jaar overlijdt Friedrich Schleiermacher, die kritiek leverde op de gevestigde christelijke religie. In dat jaar maakt Sören Kierkegaard een begin met zijn werk. Karl Marx is intussen 16 jaar, Friedrich Engels 14 geworden. In deze en andere namen tekent zich de strijd af tussen de hoogmoed van het redelijk denken en de ootmoed van het crisisdenken. De dogmatiek van Barth werd ‘theologie van de crisis’ genoemd. Alles, ook de kerk en het christelijk leven moet onder Gods gericht doorgaan²¹. Het laatste is ‘een vernieuwende strijd tegen alle rede-immanentisme, en vóór het getuigenis geven aan de transcendentie van God, en eeuwigheid, en openbaringswoord’²².

Zodra hij zo het decor van de 19e eeuw geschilderd en Karl Barth, zijn hoofdrolspeler, gesitueerd heeft, gaat hij verder. Dan bouwt hij voort op wat hij in zijn inaugurele rede gezegd heeft en vlecht het materiaal bij wijze van aantekeningen in. In geding kwam het standpunt waarvan de synode van Dordrecht met haar Leerregels uitging: Gods openbaring in de Schriften. ‘De vraag rees, of men nog wel langer van een “standpunt” spreken kon, zodra men zich ervan bewust was geworden, dat theoLOGIE toch eigenlijk THEOlogie heette, maar dat het oneindige kwalitatieve verschil tussen God en mens alle “-logie”, dus ook alle theoLOGIE, uit de hoogte moest verwerpen, en onder het oordeel brengen. De eerste “Satz” der THEOlogie zou de “kritische” opheffing van alle theoLOGIE te eisen hebben’²³. Barths *Römerbrief*, zijn eerste *Prolegomena*, de *Kirchliche Dogmatik* zijn opnieuw getuigen van Gods hoogheid, zijn uitverkiezing en van de onmacht van de mens. Bij alle fundamentele kritiek klinkt in Schilders woorden toch ook verwantschap door: ‘Inderdaad, *indien* er in deze wereld iets “op zichzelf” kón staan, dán zou men zich hebben te verheugen over het feit, dat Barths Römerbrief weer sprak van uitverkiezing, en van menselijk verderf, en van de gebroken hoogmoed, “opdat

21 Vgl. K. Schilder, ‘In de crisis?’, in: *Tusschen ‘Ja’ en ‘Nee’*. *Verzamelde opstellen*, Kampen 1929, 331-359.

22 *De kerk II*, 29.

23 A.w., 29.

geen vlees zou roemen voor God"²⁴. Tegelijk echter is de overeenstemming met de woorden van Dordt slechts schijn. Daarom, zegt Schilder, moet de strijd van toen in 1934 voortgezet worden. Met deze stap in het heden citeert hij als het ware het begin van zijn inauguratie en maakt het tot uitgangspunt van het op de actualiteit gerichte slot van de Afscheidingsrede.

Het onderzoek dat aan de reconstructie van de inaugurele rede ten grondslag ligt wees uit dat Schilder bij het invlechten van de coupures in de aantekeningen van de Afscheidingsrede de orde van behandeling van die eerste rede handhaafde. In hoeverre zet dus die volgorde van de opgenomen coupures al de lijn uit voor de eigen opzet van deze tweede rede? Bij het nagaan van de plaats van elke coupure blijkt dat zij samen, ter onderbouwing opgenomen, de aanloop vormen voor een brede beschouwing van de vooronderstellingen die in 1934 dwingen tot positieus tegenover de dialectische theologie. Wat Schilder in dit slotdeel van de Afscheidingsrede wil betogen is: de brede theologische overeenstemming, die in de opkomst van de dialectische theologie met de thema's van Dordrecht gesuggereerd wordt is schijn. Want de woorden van Dordt worden immers nooit tot een stánpunt. Om dat aan te tonen gaat hij een aantal thema's langs. 'Laat slechts de feiten spreken'²⁵, zo zet Schilder in.

Het eerste thema uit de dialectische theologie dat hij dan aansnijdt is de kwestie van de leer van de mens 'en van het aanknopingspunt, dat Gods genade in de mens zou kunnen hebben'²⁶. Wie is de mens tegenover God? Kan God in de openbaring van zijn genade bij iets in hem aansluiten dat na de zondeval bruikbaar is gebleven? Met een noot voegt Schilder het eerste deel van zijn inauguratie in de aantekeningen in, het deel waar hij het conflict tussen Barth en Gogarten geanalyseerde. Nu, in de loop van 1934, kan hij ook meer zeggen over het conflict tussen Barth en Emil Brunner. Inmiddels is Brunners brochure *Natur und Gnade. Zum Gespräch mit Karl Barth* verschenen. Barths radicale reactie *Nein!* kon Schilder nog niet bekend zijn, omdat die pas in het najaar verscheen²⁷. Ook dit conflict ging immers over de leer van

24 A.w., 30.

25 A.w., 31.

26 A.w., 31.

27 Beide titels zijn opgenomen in de in noot 5 genoemde verzamelbundel van W. Fürst.

de mens. Zo komt de stof van de inaugurele nu nog meer tot zijn recht. ‘Hun laatste gesprek liep over het “aanknopingspunt”, dat Gods genade in de mens te zoeken of te vinden heeft, over het beeld van God, en dus ook over de verdorvenheid van de mens, en over de “nieuwe schepping” van de mens als reparatio’.

Schilder ziet Barth na deze conflicten alleen staan. Hij sympatiseert met diens strijd tegen elke natuurlijke theologie. Dat is ‘een woord, dat wij háten als Karl Barth, zó fel, zó onmeedogend’²⁸. Hij sympatiseert met de kerkstrijd waarin Barth vooraanstaat. Maar waarom strijdt hij niet met de hulp van de Dordste Leerregels? Dringend wijst Schilder op Calvijn. Niet uit hoogmoed, want ‘ons bezwaar is alleen maar theologisch, confessioneel. En alle hoogmoed is ver van ons als wij beweren, dat zij Calvijn misduiden, zo vaak zij menen, zich op hem te kunnen beroepen’²⁹. Opnieuw presenteert professor Schilder de School: ‘Wij hebben - en heden zeggen wij dat met dank en ootmoed - wij hebben gedurende 80 jaren Kampen gehad, dat klein begonnen is...en dat sinds durfde spreken in de poort’. Bij de buiten- en binnenlandse theologen rond Barth heeft Calvijn, heeft Dordt niet tot gelding kunnen komen vanwege het filosofisch eclecticisme. Deze constatering versterkt Schilder met de twee nootverwijzingen, die het tweede en de aanloop van het derde deel van de inauguratie vormen³⁰.

Zo heeft Schilder de kern en het grootste deel van zijn eerste rede gebruikt om een aanloop te nemen tot het volgende: ‘Want op de *vóór-onderstellingen*, over en weer, strandt elke poging tot verbintenis tussen de boven bedoelde theologen en ons, gereformeerden. Die *vóór-onderstellingen* zijn de oorzaak, dat in 1934 de Canones van Dordt nóg meer dan in 1834 scheiding maken tussen de anderen en ons. Slechts een blinde ziet niet, dat een totaal andere opvatting omtrent wezen en waardij der *geschiedenis* tussen die anderen en ons ligt, en een volstrekt andere opvatting omtrent

28 A.w., 32.

29 *De kerk II*, 33. Vgl. hoofdstuk 4 van Schilders dissertatie: ‘Das nach-Kierkegaardsche “Paradoxon” und die Lehre der Reformatoren, bes. Calvins’ (*Zur Begriffsgeschichte*, 413-467).

30 Het slot van het derde deel van de inaugurele rede, het materiaal van noot 174, heeft Schilder verderop ingevoegd (37). Die invoeging heeft niet direct dogmatische onderbouw ten doel, maar heeft, zoals ter inleiding toegevoegde zin in de noot bewijst, een appellerend doel. Zie ook bij onze noot 34.

de verhouding van theologie en filosofie, en een absoluut andere opvatting inzake de relatie van eeuwigheid en tijd, van God en mens, en daarmee samenhangende, ook inzake de openbaring en haar termen³¹. Dit is de aanzet tot het volgende, de dogmatische climax van de Afscheidingsrede: het beslissende punt van de geschiedenis, haar waarde of waardeloosheid.

Op dat ene punt zet Schilder zijn betoog voort: welke waarde heeft de geschiedenis in het dogmatisch denken. En opnieuw signaleert en analyseert hij compromissen, die binnen de kring van de dialectische theologen getroffen worden, met name bij Paul Althaus en Paul Tillich. Deze analyse is hier van belang, omdat Schilder hen isoleert van Barth met zijn visie op de geschiedenis³². Dit dogmatisch thema behoort bij het eigen karakter van de tweede rede. Hierin zet hij, op basis van het materiaal uit de eerste rede, zijn werk en presentatie voort.

Schilder voert zijn tweede rede naar een hoogtepunt, als hij zijn betoog en bewijsvoering erop richt een laatste beroep te doen op de Acte van Afscheiding als wederkeer tot de grondgedachten van de Reformatie en de vooronderstellingen van Dordt³³. Een eerder beroep had hij immers in zijn inaugurele al gedaan³⁴ door te

31 *De kerk II*, 34.

32 Dit slot van *De dogmatische betekenis van de 'Afscheiding' ook voor onze tijd* over de betekenis van de geschiedenis heeft Schilder in het najaar van 1934 uitgewerkt tot de artikelenreeks *Iets over de geschiedenis en haar waarde of waardeloosheid* in *De Reformatie* 14 (1933-34) en 15 (1934-35). Deze reeks was een voorpublicatie en werd zo het tweede hoofdstuk van *Wat is de hemel?* (Kampen 1935). Hij bespreekt de opvattingen over de geschiedenis van Hegel, Kierkegaard, Barth, Brunner, Althaus en Tillich.

33 Eerder, in 1927, had Schilder in *De Reformatie* het prachtige stuk *Van twee zonen (een gelijkenis)* geschreven. In de beeldspraak van een Vader met twee zonen schrijft hij over de belijdenis: is belijden hoogmoed of dankbaarheid (jrg. 7 (1926-27), 273v; opgenomen in *Tusschen 'Ja' en 'Nee'*, 363-377).

34 Schilder verwijst hier opnieuw naar zijn inaugurele door de laatste coupure op te nemen in noot 174 (*De kerk II*, 73). Hij leidt de aantekening zo in: 'Een beroep, want wij geloven niet dat op den duur de schijn kan blijven aangenomen, alsof men na zóveel débacles in de kring der dialectische theologie nog, met volstreekte negatie van wat er tegenin gebracht is, over de betekenis der dialectische theologie een boek (noot 158) kan schrijven, alsof er niets gebeurd was'. Met dit boek bedoelt hij de genoemde bundel *De openbaring der verborgenheid* (Baarn 1934).

wijzen op de klassiek-gereformeerde theologie. Nu formuleert hij het direct en dringend. Zij, die zich in Nederland ‘belijdende’ theologen noemen, moeten zich bezinnen op de vraag ‘of zij wel waarachtig geloven dat het laatste woord niet wordt gesproken, waar men het cultuuroptimisme van Hegel en de liberale ideologie wil breken met de prediking van Gods volstreekte gericht over de geschiedenis en het geschapene, doch dáár slechts, waar men het vleesgeworden Woord aanvaardt, hetwelk onder ons *gewoond* heeft en ons God verklaard heeft. En of ze na *deze* in de Zoon gegeven “praesentia salutis” ook die ándere, de door de Geest gewerkte “praesentia salutis” kunnen aanvaarden, waarvan Dordrecht belijdenis deed in zijn leer van de gevallen en weer opgerichte, wedergeboren, zich bekerende, gelovende, volhardende mens. Tenslotte zit het vraagstuk immers dáárop vast: heeft God *in de geschiedenis* plaats voor dat werkelijke drama van gericht en van genade³⁵.

Schilder analyseert en kritiseert in woord en geschrift de theologie van en rond Karl Barth scherp. Toch valt een diepe congenialiteit met en waardering voor Barths intenties op. Het herhaalde ‘wij verheugen ons’ in de Afscheidingsrede is oprecht. Het toegevoegde ‘met beving’ zwakt dat niet af, maar versterkt het veeleer. De vergelijking trekkend met het dogmatisch denken van de Afscheiding, in 1834, schrijft Schilder: ‘Maar wie weer ernst maakt met het geloof in de efficacia, de soevereine kracht van die openbarende en verlossende *genade*, welke daar werkt in de geschiedenis, gelijk vanouds ze *heeft* gedaan, die spreekt met ons, ook nu, de woorden van Dordt. Hij erkent in 1934 gaarne, dat hij ze dieper, rijker, voller spreekt, dan zijn vadersen het konden doen in 1834; hij dankt die weldaad niet alleen aan de door de vadersen zelf geopende perspectieven, maar ook aan de diepgang hunner opponenten in de 20e eeuw³⁶. Dit respect, hier ook uitgesproken, voor zijn opponenten valt op. Herkenning in hun intenties, bij alle fundamenteel verschil in uitwerking, spreekt herhaalde malen. ‘Wij gereformeerden bukken ons met al ons denken en theologiseren gaarne onder “het” oordeel; alleen maar: het moet dan ook *Gods* oordeel zijn³⁷. Ootmoed en eerbied voor de heilige, levende God, het verzet tegen elke natuurlijke theologie, de strijd tegen

35 *De kerk II*, 37v.

36 *De kerk II*, 38. Vgl. *Zur Begriffsgeschichte*, 467, de laatste bladzijde van zijn dissertatie.

37 A.w., 39.

het nationaal-socialisme, het zijn allemaal zaken die Schilder en Barth verbinden. Hoe diep het geschil ook gaat, Schilder blijft appelleren. En in het appèl is er ruimte voor het signaleren van 'een misverstand' of 'misduiding'³⁸. De breedheid van Schilders theologische horizon gaat samen met diepgang in de ontmoeting met, in het bijzonder, Karl Barth.

De breedte van zijn theologische horizon is niet te verstaan zonder de dieptebooringen naar de wortels van zijn School en zijn kerk. Schilder onderkent, dat hij vanuit andere 'voor-onderstellingen' dan de dialectische theologie werkt. Zelfbewust gereformeerd presenteert hij de Dordtse Leerregels. Het was 'de laatste synode van leer-beslissingen en belijdenis-opstelling'. Het gaat niet om de 'forten van Heidelberg of Dordrecht', maar om de onderbouw. Deze presentatie bewijst, dat Schilder niet wilde blijven steken in het verleden. De theologie van de Afscheiding is geen eindpunt. Want op de 'naïeve' aanvaarding van de klaarblijkelijkheid van de openbaring moet de 'opzettelijke' handhaving ervan volgen. Dit geeft actuele kleur aan de dogmatiek: in dienst van de kerk, die staat in het heden van theologie en filosofie, literatuur en cultuur. De dialectische theologie roept in Nederland om eenheid. Dit appèl dwingt Schilder vanuit de Afscheiding te reageren. Hij roept de Acte die ook de belofte van wederkeer in zich sloot in herinnering. Zijn tweede oratie is een wetenschappelijke bijdrage in de kerkelijke actualiteit. Wat Kampen met de Afscheiding én met het heden verbindt is de overeenstemming in de vooronderstellingen, zoals de kerk die in de Dordtse Leerregels uitgesproken heeft: belijdende theologie. Zo vormen Schilders beide academische redes uit het eerste jaar van zijn professoraat een tweeluik³⁹. De kerkelijke herdenking van de Afscheiding, de eigen waarde van de Theologische School en de actualiteit van het belijden zijn de kontekst, waarin de gereformeerde dogmatiek door hem stem krijgt, een stem die ver gehoord wil worden.

38 'Een misverstand' in de inaugurele, 'misduiding' in de Afscheidingsrede, vgl. a.w., 33.

39 Wanneer de nadruk gelegd wordt op de symbool- en kerkhistorische bijdrage in deze redes kan van een drieluik gesproken worden. Immers is ook de rede *Beginsel, recht en betekenis der Afscheiding*, uitgesproken tijdens de officiële herdenking in Utrecht op 11 oktober 1934, van veel belang (*De kerk II*, 77-123).

Register van namen

In dit register zijn tevens alle literatuurverwijzingen in de noten verwerkt.

Althaus, P. 56, 89
 Anselmus 71
 Bakhuizen van den Brink, J.N. 63
 Barth, H. 56, 57, 58, 77, 81
 Bavinck, H. 20, 41, 43, 44, 66
 Berkouwer, G.C. 17, 28, 50
 Blokland, J. 31
 Boerkoel, J.D. 27, 28, 31, 32
 Bos, P. 23, 26, 31
 Bouwman, H. 23, 25, 43, 68, 69, 75
 Brinkman, M.E. 15, 17
 Bromiley, G.W. 78
 Brummelkamp, A. 43
 Brunner, E. 38, 45, 46, 50, 51, 56, 58, 59, 77, 78, 81, 84, 87, 89
 Bultmann, R. 38, 56, 58, 59, 65
 Busch, E. 17, 41, 45, 51
 Calvin, Joh. 16, 57, 64, 68, 84, 88
 Cock, H. de 31, 43, 51, 67, 70, 86
 Cock, Hel. de 41, 43, 70
 Deddens, P. 32, 33
 Douma, J. 9
 Eekhof, A. 17
 Engels, F. 86
 Frey, Chr. 78
 Fürst, W. 77, 87
 Gestrich, Chr. 77, 83
 Gogarten, F.. 34, 37, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 56, 59, 62, 65, 66, 78, 79, 80, 87
 Graaf, W. de 11, 75
 Greijdanus, S. 63, 75
 Grisebach, E. 56, 58, 81
 Groen van Prinsterer, G. 69
 Grosheide, F.W. 17, 69, 70, 75
 Haan, T.F. de 43
 Haitjema, Th.L. 16, 17, 37, 52, 65, 80, 84
 Harinck, G. 13, 15
 Hartogh, G.M. den 23, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 69
 Hegel, G.W.F. 34, 38, 54, 55, 57, 89, 90
 Heidegger, M. 55, 56, 58, 59, 65
 Heim, K. 56, 58, 65, 81
 Hepp, V. 13, 17, 22
 Herrigel, E. 18, 23
 Hoekstra, T. 25, 69, 73
 Honig, A.G. 20, 23, 25, 26, 31, 32, 41, 43, 44, 69, 75
 Jaspers, K. 54, 56, 65
 Kamphuis, J. 9, 29
 Kant, I. 49
 Kierkegaard, S. 34, 38, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 80, 81, 86, 88, 89

Kittel, G. 63
Knittermeyer, H. 57
Knoop, H. 72
Kooi, C. van der 78
Kuyper, A. 14, 17
Leese, K. 50, 56
Lindeboom, L. 71
Marx, K. 86

Merz, G. 44
Miskotte, K.H. 8, 17, 65
Moltmann, J. 77
Noordmans, O. 8, 9, 17, 65
Noordzij, A. 18, 69, 70
Noordzij, M. 70
Puchinger, G. 9, 17
Ridderbos, J. 25, 31, 73
Schleiermacher, F. 45, 81, 86
Schoonhoven, J. 72
Schwartz, E. 53
Tazelaar, C. 13, 26
Tillich, P. 56, 89
Thurneysen, E. 41, 44
Veenhof, C. 13, 18, 29, 30, 72, 73, 81
Veenhof, J. 8, 29, 30
Velzen, S. van 43
Vries, W.G. de 9, 13, 15, 18, 70
Waterink, J. 13, 26
Weber, O. 45, 78
Wesseling, J. 22
Wissink, J. 83
Wobbermin, G. 58
Zijlstra, R. 72